

Elementi antičkih pojasnih garnitura, konjske i druge vojne opreme iz muzejskih zbirki u Bosni i Hercegovini (izbor nalaza)

Busuladžić, Adnan

Source / Izvornik: **Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 2022, 39, 73 - 150**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.33254/piaz.39.2.3>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:614804>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

UDK 902
ISSN 1330-0644
Vol. 39/2
ZAGREB, 2022.

PRILOZI

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1–270, Zagreb, 2022.

**PRILOZI INSTITUTA ZA ARHEOLOGIJU
U ZAGREBU, 39/2/2022
STR./PAGES 1–270, ZAGREB, 2022.**

Izdavač / Publisher
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva /
Address of the editor's office
Institut za arheologiju / Institute of archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Hrvatska / Croatia
Telefon / Phone ++385 / (0)1 61 50 250
Fax ++385(0)1 60 55 806
e-mail: urednistvo.prilozi@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik / Editor in chief
Marko DIZDAR

Tehnički urednici / Technical editors
Marko DIZDAR
Katarina BOTIĆ

Uredništvo / Editorial board
Prapovijest / Prehistory:
Marko DIZDAR, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Snježana VRDOLJAK, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Viktória KISS, Hungarian Academy of Sciences,
Institute of Archaeology, Budapest, Hungary
Antika / Antiquities:
Goranka LIPOVAC VRKLJAN, Institut za arheologiju,
Zagreb, Hrvatska
Ivan RADMAN-LIVAJA, Arheološki muzej u Zagrebu,
Zagreb, Hrvatska
Srednji vijek i novi vijek / Middle Ages and Modern era:
Tajana SEKELJ IVANČAN, Institut za arheologiju,
Zagreb, Hrvatska
Katarina Katja PREDOVNIK, University of Ljubljana,
Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia
Natascha MEHLER, Eberhard Karls University of
Tübingen, Tübingen, Germany
Tatjana TKALČEC, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Metodologija / Methodology
Predrag NOVAKOVIĆ, University of Ljubljana, Faculty
of Arts, Ljubljana, Slovenia

Izdavački savjet / Editorial advisory board
Dunja GLOGOVIĆ, Zagreb, Hrvatska
Ivor KARAVANIĆ, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski
fakultet, Odsjek za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Kornelija MINICHREITER, Zagreb, Hrvatska
Alexander T. RUTTKAY, Nitra, Slovakia
Ivančica SCHRUNK, University of St. Thomas, St. Paul,
Minnesota, USA
Željko TOMIČIĆ, Hrvatska Akademija znanosti i
umjetnosti, Zagreb, Hrvatska
Ante UGLEŠIĆ, Sveučilište u Zadru, Odjel za
arheologiju, Zadar, Hrvatska

Prijevod na engleski / English translation
Tena KARAVIDOVIĆ, Tomislav KIŠ, Mia MARIJAN,
Petra NIKŠIĆ, Saba RISALUDDIN

Lektura / Language editor
Ivana MAJER, Marko DIZDAR (hrvatski jezik / Croatian)
Marko MARAS (engleski jezik / English)

Korektura / Proofreads
Katarina BOTIĆ

Grafičko oblikovanje / Graphic design
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog / Layout
Hrvoje JAMBREK

Tisak / Printed by
PRINTERA GRUPA d.o.o., Sveta Nedelja

Naklada / Issued
400 primjeraka / 400 copies

Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu indeksirani su u /
Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu are indexed by:
DYABOLA – Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-
Germanische Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Frankfurt a. Main
Clarivate Analytics services – Web of Science Core
Collection
CNRS / INIST – Centre National de la Recherche
Scientifique / L'Institut de l'Information Scientifique et
Technique, Vandoeuvre-lès-Nancy
EBSCO – Information services, Ipswich
ERIH PLUS – European Reference Index for the
Humanities and Social Sciences, Norwegian
Directorate for Higher Education and Skills, Bergen
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i
otvorenom pristupu na
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz>
E-edition. The publication is available in digital and
open access form at
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz?lang=en>

DOI 10.33254

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons
Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons
Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

CONTENTS

	Izvorni znanstveni radovi	Original scientific papers
5	TOMISLAV KIŠ Staroegipatska lopatičasta lutka iz Arheološkoga muzeja u Zagrebu	TOMISLAV KIŠ Ancient Egyptian paddle doll from the Archaeological Museum in Zagreb
21	MIA MARIJAN O kamenim gomilama otoka Šćedra	MIA MARIJAN On the Stone Mounds of the Island of Šćedro
73	ADNAN BUSULADŽIĆ Elementi antičkih pojasnih garnitura, konjske i druge vojne opreme iz muzejskih zbirki u Bosni i Hercegovini (izbor nalaza)	ADNAN BUSULADŽIĆ Parts of Roman belt sets, horse harness and other military equipment in museum collections in Bosnia and Herzegovina (a selection)
151	PETRA NIKŠIĆ Kasnoantički glazirani i neglazirani tarionici iz Verušeda i Lobora	PETRA NIKŠIĆ Late Antique glazed and non-glazed mortars from Verušed and Lobor
219	TENA KARAVIDOVIĆ TOMISLAV BRENKO Karakter ležišta i svojstva močvarne željezne rude na položaju Kalinovac – Hrastova greda: model za analizu eksploatacije i uporabe ruda u arheološkim razdobljima	TENA KARAVIDOVIĆ TOMISLAV BRENKO Nature of the deposit and properties of bog iron ore at the Kalinovac – Hrastova Greda: a model for the analysis of ore exploitation and use in archaeological periods
263	Guidelines for contributors	Upute autorima

ELEMENTI ANTIČKIH POJASNIH GARNITURA, KONJSKE I DRUGE VOJNE OPREME IZ MUZEJSKIH ZBIRKI U BOSNI I HERCEGOVINI (IZBOR NALAZA) PARTS OF ROMAN BELT SETS, HORSE HARNESS AND OTHER MILITARY EQUIPMENT IN MUSEUM COLLECTIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (A SELECTION)

Izvorni znanstveni rad / antička arheologija
Original scientific paper / Roman archaeology
UDK UDC 069(497.6).51:[903.21].22"652"
Primljeno / Received: 30. 12. 2021. Prihvaćeno / Accepted: 3. 10. 2022.

ADNAN BUSULADŽIĆ

Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet
Odsjek za arheologiju
BiH-71000 Sarajevo
adnan.busuladzic@hotmail.com

U Zemaljskome muzeju Bosne i Hercegovine, u Franjevačkome samostanu u Tolisi, zatim muzeju u Doboju, Muzeju Hercegovine u Mostaru kao i drugim muzejskim ustanovama, između mnogobrojnih nalaza, čuva se i određeni broj predmeta koji se mogu uvrstiti u širu skupinu predmeta koji pripadaju pojasićim garniturama, okovima, falerama, dugmadima, pojasićim jezićima, privjescima, vrhu korice maća te dijelovima kacige. Ovi predmeti u najvećoj mjeri pripadaju dijelu vojnićke opreme za remenje, pojaseve, zatim kao dio konjske opreme, cipela, oklopa i drugih dijelova. Navedeni predmeti slućžili su u praktiće svrhe, ali i kao dio dekorativnoga sadržaja. U nekim slućčajevima pojedine forme su u odnosu na interpretaciju mogle imati i apotropejsko i profilaktiće znaćenje. S obzirom na široki spektar predmeta koji su obraćeni, i datacijski okvir je razmjerno širi te se kreće od 1. stoljeća pa do razdoblja kasne antike.

Ključne rijeći: pojasna garnitura, pojasni jezićci, privjesci, dugmad, okovi, falere, korica spate, dijelovi kacige, konjska oprema

Among the many artefacts held by the National Museum of Bosnia and Herzegovina, the Franciscan monastery in Tolisa, the museum in Doboj, the Museum of Herzegovina in Mostar and other museums, are a number that form a diverse group including belt sets, belt plates, phalerae, buttons, strap-ends, pendants, the tips of scabbards and helmet parts. Most of these are belonged to military straps and belts, or to horse harness, shoes, armour etc., and were both practical and decorative. Some examples could be interpreted as apotropaic and prophylactic in nature. This broadly defined group also covers a wide range of dates, from the 1st century to late Antiquity.

Key words: belt sets, strap-ends, pendants, buttons, belt plates, phalerae, scabbards for spathes, helmet parts, horse harness.

UVOD

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine, Franjevačkome samostanu u Tolisi, ali i drugim muzejskim ustanovama, čuva se gotovo 120 predmeta¹ koji pripadaju različitim dijelovima pojasnih garnitura, remenja, dijelova kaciga, korica spata ili različite konjske opreme koja je imala sličnu namjenu. Njihov broj, iako ne preveliki, pokazuje značajnu tipološku, društvenu i kronološku raznolikost.

Prvi tragovi izrade i upotrebe pojaseva i pojasnih garnitura u najširem značenju mogu se pratiti još u razdoblju brončanoga doba.² Zbog svoje praktičnosti i višenamjenske uloge, kontinuitet postojanja može se pratiti kroz razdoblja brončanoga (Križ et al. 2009: 83) i željeznoga doba,³ zatim rimskoga i razdoblja Seobe naroda, pa sve do ranoga (Vinski 1967: 23–50; Fernández, Matallana 2010: 92–93) i razvijenoga srednjeg vijeka. Među najmarkantnije primjere ove vrste predmeta koji su pronađeni na tlu Bosne i Hercegovine, a pripadaju širokome vremenskom okviru helenizma i ranoga srednjeg vijeka možemo spomenuti dva predmeta. U jednome slučaju radi se o dijelovima srebrene pojasne kopče luksuzne izrade s helenističkoga lokaliteta Ošanići kod Stoca (Marić 1976: 35–40), dok je drugi srebrni primjerak iz razdoblja ranog

INTRODUCTION

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, the Franciscan monastery in Tolisa, and other museums together hold almost 120 examples¹ of such diverse items as belt sets, straps, helmet parts, scabbards for spathes, and various items of horse harness. Though not large in number, they display significant typological, social and chronological differences.

The earliest evidence of the manufacture and use of belts and belt sets, broadly speaking, dates from the Bronze Age² (Križ et al. 2009: 83); their use continued through the Iron Age,³ the Roman period and the age of migration, and into the early (Vinski 1967: 23–50; Fernández, Matallana 2010: 92–93) and high Middle Ages. Among the most striking examples of these artefacts found in Bosnia and Herzegovina, ranging widely in date from the Greek period to the early Middle Ages, two are of particular note. The first consists of parts of a silvered belt buckle of luxury workmanship, found at the Hellenistic site of Ošanići near Stolac (Marić 1976: 35–40); the second is also silvered, dating from the early Middle Ages, and was found at Vrbljani near Ključ (Arheološki leksikon 1, 1988: T. 10: 1). Also of note are various kinds of belt

1 Svakako treba napomenuti kako se u članku ne obrađuju svi primjeri pronađeni ili pohranjeni u Bosni i Hercegovini te da ovih predmeta po muzejskim zbirkama vrlo moguće ima i više, no nisu obuhvaćeni u ovome članku.

2 Bogate grobne priloge s pojasnim garniturama, kopčama, okovima i sličnim detaljima pratimo u razdobljima brončanoga i željeznoga doba kao i na području naseljenome Japodima (Bakarić 2017: 50, 56–57; Balen-Letunić, Perkić 2017: 77; Pravidur 2017: 90, 120, 122).

3 Kao reprezentativni primjeri iz željeznoga doba mogu se uvrstiti pojasne ploče tipa Laminici (Knez 1992: 24, T. 105; Križ et al. 2009: 163, 339) te čitav niz arheoloških nalaza koji potvrđuju raznolikost oblika pojasnih garnitura u predrimskome razdoblju (Križ et al. 2009: 288, 297–298; Berbüsse 2018: 29–32; Božić 2011: 252; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 45–52).

1 It should be noted that this paper does not include all such artefacts found or housed in Bosnia and Herzegovina, and it is very likely that more such are housed in other museums, though they are not covered in this paper.

2 A wealth of grave goods including belt sets, buckles, belt plates and similar objects dating from the Bronze and Iron Ages have been found in the area settled by the Iapodes (Bakarić 2017: 50, 56–57; Balen-Letunić, Perkić 2017: 77; Pravidur 2017: 90, 120, 122).

3 Representative Iron Age examples include belt plates of the Laminici type (Knez 1992: 24, Pl. 105; Križ et al. 2009: 163, 339), and a range of archaeological finds revealing the variety of forms of belt sets in pre-Roman times (Križ et al. 2009: 288, 297–298; Berbüsse 2018: 29–32; Božić 2011: 252; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 45–52).

srednjeg vijeka s lokaliteta Vrbljani kod Ključa (Arheološki leksikon 1, 1988: T. 10: 1). Na ovome mjestu treba spomenuti različite forme pojaseva koji su pronađeni i na drugim lokalitetima poput Glasinca (Benac, Čović 1957: 49).

Osnovna namjena odnosila se na nošenje oružja, poput mača, noža i slične opreme. Od rimskoga razdoblja upotreba ove vrste predmeta proširuje se i na civilno stanovništvo, prvenstveno na žene i djecu. Mnogobrojni lokaliteti kao i istražene nekropole upravo dokazuju da su pojase garniture bile česte kao grobni nalaz (Paul 2011: 60–61),⁴ u različitim vrstama ukopa (Popović 2009: 332). Kao i kod ostalih raznorodnih vrsta predmeta svakodnevne upotrebe – nakita, oružja, oruđa, odjeće, posuđa, i kod pojasnih garnitura vremenom dolazi do diferencijacije stilskih oblika i karakteristika koji su bili prepoznatljivi u određenim razdobljima i područjima. Zbog toga je razmjerno sigurno utvrđena stilska i kronološka karakteristika (Schönauer 2001: 410) te se i značajan broj lokaliteta može staviti u društveni i kronološki kontekst upravo zahvaljujući pojasnim garniturama (Redžić 2013: 2), ali i drugoj opremi.

Kada se promatra osnovna funkcija ovih predmeta, može se dati opći zaključak kako je najvažniji dio pojase garniture predstavljala kopča, koja je i bila nosilac funkcije predmeta. Kopča je omogućavala zatvaranje. Kopče su se u najvećem broju slučajeva sastojale od alke i trna, mada su konstatirani i primjerci koji nisu imali ove dijelove. U takvim slučajevima sistemom provlačenja jedne alke kroz drugu vršeno je zakopčavanje. U drugim tipovima garnitura zakopčavanje je vršeno uz pomoć provlačenja prorezanih krajeva remena kroz prstenastu ili kvadratnu kopču, nakon čega su kopčani za dugmad. U ovu vrstu kopči se svrstavaju i nalazi koji su služili za vješanje bodeža (Schönauer 2001: 410). Alke bodeža najčešće nalikuju latiničnome slovu „D“. Pored ovoga oblika, konstatirano je postojanje čitavoga niza oblika pravokutne, trapezoidne, kvadratne, ovalne, okrugle ili bubrežaste forme. Kada je u pitanju dekoracija, postojao je čitav spektar načina ukrašavanja uz pomoć različitih tehnologija i elemenata. Tako znamo za motive voluta, ažuriranih pločica, sučeljenih životinjskih glava i sličnih formi. Pored ovoga, znatan broj pojasnih garnitura nije imao nikakav način ukrašavanja (Redžić 2013: 2–3). Od korištenih tehnika zabilježeni su tauširanje, iskucavanje preko matrice, emajliranje, punktiranje, prolamanje, fase-tiranje, urezivanje i rovašenje. Oblici nastali ovim tehnikama i motivima najčešće su bili pravokutnici,

found elsewhere, such as Glasinac (Benac, Čović 1957: 49).

The main purpose of these belts related to the carrying of arms – swords, knives and the like. From Roman times, the use of such articles spread to the civilian population, mainly women and children. It is evidence from numerous sites and such necropolises as have been excavated that belt sets commonly featured as grave goods (Paul 2011: 60–61),⁴ in various types of burial (Popović 2009: 332). As with other, different stylistic forms and features evolved over time among artefacts in daily use – jewellery, weapons, tools, clothing, various vessels, and belt sets – by which they may be classified stylistically and chronologically (Schönauer 2001: 410), as a result of which a significant number of sites may be placed in their social and chronological context thanks precisely to belt sets (Redžić 2013: 2) and other objects.

As regards the basic function of these articles, it may be concluded that the most important element of belt sets was the buckle, by which the belt was fastened. Most buckles consisted of a frame and a prong, though some examples differed in being held in place by being drawn through two rings. In others, the belt was fastened by drawing the ends of the strap, which was slit towards the tip, through an annular or square buckle and holding it in place with a stud. This type of belt includes those from which a dagger was hung (Schönauer 2001: 410). The buckle of the dagger was usually D-shaped, though a range of other shapes – rectangular, trapezoid, square, oval, round and kidney-shaped – have been found. As for decoration, here too there is a wide range, using different techniques and features, including volutes, openwork plates, confronted animal heads, and more. A significant number of belt sets, however, were undecorated (Redžić 2013: 2–3). The techniques used included inlay work, stamped over a template, enamelling, punching, fretwork, facet-cutting, incision and notching. Among the most common forms produced using these techniques were rectangles, circles, squares, shields, propellers and letter-shapes (Redžić 2013: 4).

Decorative belt plates were feature of leather belts (Ruß-Popa, Grömer 2014: 165–185), also serving to reinforce them and, in some cases, to attach the buckles themselves. In this case the decorative plates were usually separate parts

4 Takav je slučaj i u kasnijem razdoblju (Miletić 1956: 25–27).

4 This is also true of the later period (Miletić 1956: 25–27).

krugovi, kvadrati, pelte, propeleri, oblici slova i drugo (Redžić 2013: 4).

Sastavni dio pojasnih garnitura predstavljali su i okovi koji su služili za ukrašavanje kožnih remenja (Ruß-Popa, Grömer 2014: 165–185) te njihovo ojačavanje na nekim mjestima. Pojedini okovi su služili i za fiksiranje samih kopči. Najčešće su to bili odvojeni dijelovi spojeni preko limene pločice koja je bila savijena oko ivice okvira kopče. U rijetkim slučajevima alka i okov su bili zajedno lijevani (Redžić 2013: 4).

Ono što ovu vrstu predmeta posebno karakterizira je činjenica da se mnogi tipovi različitih dijelova pojasnih garnitura mogu staviti u društveni i kronološki kontekst. Naime, stilske promjene i različite varijante pojedinih tipova ostavljaju dovoljno argumentata da se izvrši adekvatna analiza društvene, spolne i kronološke strukture.⁵ Ovi predmeti često su dio širega grobnog sadržaja, pa se zajedno s drugim nalazima poput novca, svjetiljki, keramičkih posuda, arhitektonskih objekata i stratigrafije, mogu izvući i neki konkretniji zaključci vezani za kronološki kontekst. Pojasne garniture i svi elementi koji su bili dijelom toga sadržaja mogu se staviti i u kontekst etničke pripadnosti nosilaca ove opreme. Neki tipovi su bili karakteristični za pojedina područja, pa se različiti tipovi vežu za nosioce konkretnoga prostora, a njihovo prisustvo izvan toga područja dokazuje migracijske procese koji su se odvijali. Također, ne mali broj primjeraka pojasnih garnitura bili su i dio modnih trendova, pa su vlasnici ove opreme mogli biti iz sasvim udaljenih krajeva, ali su pratili trenutačni stil. I sam položaj grobnih nalaza pojasnih garnitura često može dati značajne podatke u vezi pogrebne običajne prakse. U tome smislu, pojasne garniture su pronalazene na području pojasa, ali i pokraj nogu i glave, kao dio ukopne nošnje. Masovna upotreba uzrokovala je da su barem jednostavnije forme mogle biti izrađivane i u provincijama (Redžić 2013: 4–12). Njihova upotreba zabilježena je i na prikazima koji se nalaze na rimskim nadgrobnim spomenicima (Ivčević 2013: 443). Pojasne garniture su primarno imale praktičnu ulogu u vojničkim potrebama, poput nošenja bodeža i mačeva, ali i olakšavanje nošenja oklopa (Ivčević 2010: 128). Vrlo često ostaju dvojbe oko vojne ili civilne upotrebe. Čak se može s velikim stupnjem vjerojatnosti ustvrditi kako ove pojasne garniture u razdoblju kasne antike s vojničkih (Paul 2011: 62) prešli i na nositelje civilnih funkcija (Migotti 2004: 181). Za znatan broj ovih nalaza može se pretpostaviti kako su mogli biti nabavljeni i kao grobni prilog stavljeni od osoba koje nisu imale vojni ili vi-

joined by a metal plate curved around the edges of the buckle frame, though in rare instances the buckle frame and plate were cast in one piece (Redžić 2013: 4).

A specific feature of these is that many types of the various parts of belt sets can be set in a social and chronological context – in other words, the stylistic changes and different variants of individual types provide sufficient evidence for a reliable analysis of social, gender and chronological structures.⁵ They were often part of the broader funerary context, so that viewed together with other finds, such as coins, lamps, pottery vessels, and also of architectural structures and stratigraphy, they lead to certain specific conclusions relating to the chronological context. The ethnic affiliation of those to whom these belt sets and all their components belonged may also be identified. Some types were typical of certain areas, so that these different types were associated with the inhabitants of these areas, and their presence beyond a given area provides evidence of ongoing migration. Again, not a few examples of belt sets formed part of changing fashions: their owners might be from widely separated regions, but followed the style of the day. Even the position of belt sets as grave goods may often reveal important details of funerary practices. They have been found at waist level, but also by the feet and head, as part of the burial robes. Their widespread use meant that the simpler forms, at least could have been produced in the provinces (Redžić 2013: 4–12). They also feature in scenes on Roman tombstones (Ivčević 2013: 443). The primary use of belt sets was to meet the practical needs of soldiers, such as carrying daggers and swords, as well as making it easier to wear armour (Ivčević 2010: 128). It is often difficult, however, to determine whether a given article was of military or civilian use. It may be said with a high degree of certainty that in late Antiquity these belt sets were passed on from the military (Paul 2011: 62) to include civilians (Migotti 2004: 181). A significant number of these sets could have been acquired to serve as grave goods by persons who had no military or high civilian social status, but were simply able to afford such articles. This is an all the more logical conclusion given that this that all these articles in the shape of buckles (Busuladžić 2018:

⁵ Sličan proces je zabilježen i u kasnom srednjem vijeku (Lübke 2017: 68, Fig. 25).

⁵ A similar process also occurred in the late Middle Ages (Lübke 2017: 68, Fig. 25).

soki civilni društveni status, nego je riječ o osobama koje su si samo mogle priuštiti ove predmete. Ako se tome pridoda da su svi ti predmeti oblika pređica (Busuladžić 2018: 43), alki i okova imali različite kombinacije, ovakva tvrdnja postaje logičnijom. U prilog ovome ide i činjenica da su pronađeni i u okviru dokumentiranih dječjih ukopa, što dodatno potvrđuje da se vojni karakter ne smije promatrati kao jedina mogućnost (Migotti 2007: 179–180). U prilog tome ide i činjenica da su pored najčešćih brončanih izrađivani i primjeri od plemenitih metala te posrebrani i željezni primjerci ukrašeni tauširanjem (Ivčević 2018: 225). Različiti elementi pojasnih garnitura, poput kopči, alki, jezičaca, okova i slično, mogli su imati i ulogu u spajanju dijelova vojnih oklopa (Boube-Piccot 1994: 57–58). Praktična i ukrasna dimenzija različitih pojasnih garnitura bila je toliko prikladna da je njihova upotreba u ranokršćansko-me razdoblju (Escher 2014: 301–308), ranome (Brunšmid 1904: 93; Slabe 1978: 425–431; Escher 2014: 301–337) i razvijenom srednjem vijeku (Radoković 1969: 45–48; Oța, Comșa 2015: 143–164), nastavljena i čak intenzivirana (Daim 2017: 141, Fig. 74: 142; 76: 143; 77: 144; 78: 146; 81; 82: 147; 84: 148; 86: 150; 89; Poláček 2017: 209, 211, Fig. 150; 152 i dr.), a pojedine forme bile su karakteristične za pojedine etničke zajednice (Miletić 1956: 25–27) ili kulturne krugove (Gall, Teßmann 2018: 118, Fig. 12). Različiti oblici pojasnih garnitura nisu bili specifičnost samo rimskoga kulturnog kruga. Tako su pojasne garniture zabilježene i na prostoru dalekoga Kavkaza (Днепровский, Носкова 1991: 52). Sa srednjovjekovnih lokaliteta pronalazimo i čitave specijalizirane procese izrade pojasnih garnitura (Sawicki 2018: 110–134), što ide u prilog iznesenim činjenicama. Koliko su ove forme bile zastupljene govori i podatak da su u obliku kopči nastavljene da se upotrebljavaju i u suvremenome razdoblju, što dokazuju mnogi predmeti, nekad i vrlo luksuzno izrađeni (Marić-Baković 2017: 73–91).

U kontekstu prostora provincija Dalmacije i Panonije, može se pretpostaviti da su radionice za izradu ovih predmeta bile na prostoru većih urbanih centara, poput Siscije, Salone, Narone, Viminacijuma, Singidunuma, Murse, Cibala, odakle su pojasne garniture i pojedini dijelovi dolazili i do područja koji je predmetom ovoga rada.

Na ovome mjestu, a u kontekstu promatranja pojave ove grupe predmeta na prostoru Bosne i Hercegovine, treba apostrofirati i vojnu prisutnost. Poznato je da je na području Bosne i Hercegovine potvrđen boravak rimskih jedinica (Imamović 1990: 37–63). Vojni objekti na Humcu kod Ljubuškog (Bojanovski 1979: 41–51; Dodig

43), rings or frames, and plates occur in various combinations. In further support of this assertion is the fact that they have also been found in the context of documented child burials, so that they cannot be said to have been of a purely military nature (Migotti 2007: 179–180). What is more, along with bronze, the most common metal used, examples of precious metals, and of silvered and iron examples decorated with inlay work (Ivčević 2018: 225). Certain elements of belt sets, such as buckles, frames, strap-ends, plates and so on, could also have served to join the sections of military armour (Boube-Piccot 1994: 57–58). The practical and decorative aspects of the various belt sets were so serviceable that their use continued into the early Christian era (Escher 2014: 301–308), the early (Brunšmid 1904: 93; Slabe 1978: 425–431; Escher 2014: 301–337) and high Middle Ages (Radoković 1969: 45–48; Oța, Comșa 2015: 143–164), and even increased (Daim 2017: 141, Fig. 74: 142; 76: 143; 77: 144; 78: 146; 81; 82: 147; 84: 148; 86: 150; 89; Poláček 2017: 209, 211, Fig. 150; 152 etc.). Certain forms were typical of individual ethnic communities (Miletić 1956: 25–27) or cultural milieux (Gall, Teßmann 2018: 118, Fig. 12). Nor were the different forms of belt sets specific only to the Roman cultural world: such sets have even been found in the remote Caucasus (Днепровский, Носкова 1991: 52). Mediaeval sites have yielded entire specialist processes used in the manufacture of belt sets (Sawicki 2018: 110–134), further support of the above facts. Just how common these forms were is shown by the various buckle shapes have continued in use in modern times, as attested by many examples, often of luxury manufacture (Marić-Baković 2017: 73–91).

In the Roman provinces of Dalmatia and Pannonia, it is probable that the workshops where these articles were produced were in major urban centres such as Siscia, Salona, Narona, Viminacium, Singidunum, Mursa and Cibale, whence belt buckles and individual parts reached the area which is the subject of this paper.

As regards the occurrence of this group of artefacts in Bosnia and Herzegovina, attention should be drawn to the military presence. Roman troops are known to have been stationed in Bosnia and Herzegovina (Imamović 1990: 37–63). This is attested by military facilities at Humac near Ljubuški (Bojanovski 1979: 41–51; Dodig 2003: 363–373; 2005: 209–217;

2003: 363–373; 2005: 209–217; 2007; 2008a: 143–163; 2008b: 7–22; 2009: 315–320; 2011: 327–343; Marić 2016a: 11–30; 2016b: 105–118; 2017: 93–105; Miletić 2017: 25–47) i Makljenovcu kod Doboja (Čremošnik 1984: 23–84; Žigić 2017: 125–167), ali i tijekom dužega razdoblja na mnogim drugim lokalitetima (Čremošnik 1990: 355–364) te dokazana prisutnost pripadnika legija *Legio XI Claudia Pia fidelis*, *Legio I Adiutrix*, *Legio II Adiutrix*, *Legio III Flavia Felix*, *Legio VIII Augusta* (Glavaš 2015: 91) kao i pomoćnih jedinica *Cohors III Alpinorum equitata*, *Cohors I Lucensium equitata*, *Cohors I Bracaraugustanorum equitata*, *Cohors I Belgarum equitata*, *Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum* (Sergejevski 1924: 113–124; Betz 1938; Alföldy 1962: 259–296; Wilkes 1969: 88–153; Bojanovski 1988: 355–360; Zaninović 1996: 218–219; Tončinić 2011) potvrđuju gore iznesenu činjenicu. Ova koncentracija vojno organizirane prisutnosti ili prisutnost pojedinaca iz ovih jedinica ozbiljno ukazuje kako je veliki broj u ovome radu prezentiranih predmeta mogao biti dio vojne opreme vojnika koji su dulje ili kraće boravili na ovim prostorima. Ove jedinice često su regrutirane na prostorima Hispanije, Galije, Alpa, na što ukazuju i analize epigrafičkih spomenika pronađenih na našem tlu. Primjeri vojne opreme s tih udaljenih područja slični su ili često identični te se mogu komparirati s našim materijalom, što dodatno ukazuje na realnu mogućnost da se dovedu u direktnu vezu s rimskom vojnom prisutnošću.

POJASNI JEZIČCI

Ovi predmeti pripadaju jednim od najčešćih elemenata pojasnih garnitura koje se datiraju u kasnoantički horizont (Ivčević 2004a: 160). Do danas su, prema obliku, determinirani različiti tipovi jezičaca. Tako imamo rovašene (Koščević 1991: 71, 100, T. XXVII: 380), scrolike (Busuladžić 2011a: 348; Koščević 1991: 69, T. XXVI: 371), jezičce s kružnom pločicom narebnoga ruba (Koščević 1991: 70, T. XXVI: 372–373) te amforaste jezičce (Radman-Livaja 2004: 99; Busuladžić 2011a: 348). Jedna od osnovnih karakteristika pojasnih jezičaca je što su aplicirani na kraju kožnoga remena koji se pri zakopčavanju garniture provlačio kroz kopču. Pojasni jezičci su u različitim oblicima bili prisutni tijekom čitavoga Rimskog carstva, ali je vrijeme kasne antike bilo razdoblje njihovoga najintenzivnijeg korištenja (Redžić 2013: 6).

2007; 2008a: 143–163; 2008b: 7–22; 2009: 315–320; 2011: 327–343; Marić 2016a: 11–30; 2016b: 105–118; 2017: 93–105; Miletić 2017: 25–47) and Makljenovac near Doboja (Čremošnik 1984: 23–84; Žigić 2017: 125–167), as well as, over a lengthy period, at many other sites (Čremošnik 1990: 355–364), while the known presence members of the legions *Legio XI Claudia Pia fidelis*, *Legio I Adiutrix*, *Legio II Adiutrix*, *Legio III Flavia Felix*, *Legio VIII Augusta* (Glavaš 2015: 91) and of ancillary units *Cohors III Alpinorum equitata*, *Cohors I Lucensium equitata*, *Cohors I Bracaraugustanorum equitata*, *Cohors I Belgarum equitata*, *Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum* (Sergejevski 1924: 113–124; Betz 1938; Alföldy 1962: 259–296; Wilkes 1969: 88–153; Bojanovski 1988: 355–360; Zaninović 1996: 218–219; Tončinić 2011) provide further evidence. This concentration of an organised military presence or of individuals from these units strongly suggests that many of the articles presented in this paper could have formed part of the equipment of soldiers who were stationed here for short or long periods. They were often recruited in Hispania, Gaul and the Alps, as demonstrated by analysis of the epigraphic monuments found in this country. Examples of military equipment from these remote areas are often similar to or comparable or identical with our material, further suggesting the realistic possibility that they were directly associated with the Roman military presence.

STRAP ENDS

These are one of the most common feature of belt sets, dating from late Antiquity (Ivčević 2004a: 160). Thus far, different types of strap-ends have been identified on the basis of their shape: notched (Koščević 1991: 71, 100, Pl. XXVII: 380), cordate (Busuladžić 2011a: 348; Koščević 1991: 69, Pl. XXVI: 371), with a round plate and ridged edge (Koščević 1991: 70, T. XXVI: 372–373) and amphora strap-ends (Radman-Livaja 2004: 99; Busuladžić 2011a: 348). Among the basic features of strap-ends is that they are applied to the end of the belt leather, which is drawn through the buckle to fasten the belt. Strap-ends of various shapes were present throughout the Roman Empire, but their peaked in late Antiquity (Redžić 2013: 6).

Sl. 1 — 1 Ljubuški – Vitina; 2 Doboj – Kastrum (snimio: A. Busuladžić)

Fig. 1 — 1 Ljubuški – Vitina; 2 Doboj – Kastrum (photo by: A. Busuladžić)

Pojasni jezičci u obliku mača ili kapljice⁶ (kat. br. 1–2; sl. 1: 1–2)

Jedna od osnovnih karakteristika ovoga tipa pojasnih jezičaca je oblik koji asocira na kapljicu (Radman-Livaja 2004: 96) ili mač (Redžić 2013: 322). Vrlo su čest oblik jezičaca na pojasi. Nošeni su u paru, na krajevima pojasa (Ožanić et al. 2003: 29), ali i kao dio konjske orme (Radman-Livaja 2004: 96). Ovaj pojasni jezičac sastoji se od dva elementa. Pored donjega dijela koji ima oblik mača ili kapljice, predmet ima i gornji dio koji je napravljen na način da savijena metalna traka obuhvaća i drži kožni remen za koji se pričvršćuje uz pomoć nitni (Busuladžić 2018: 41). Slična rješenja zabilježena su i u drugim formama pojasnih jezičaca (Schuster 2005: 117, 121,

6 Autori u neposrednome okruženju ovaj tip jezičaca nazivaju različitim imenima. Najčešće su u pitanju termini koji ovaj jezičac opisuju kao mač ili kapljicu. Radi što lakše terminološko-tipološke determinacije opredjelili smo se na dvojni naziv, sjedinjujući dva najčešća termina koja se koriste pri njihovoj obradi u stručnoj literaturi Srbije i Hrvatske.

Sl. 2 — Sarajevo – Ilidža (snimio: A. Busuladžić)

Fig. 2 — Sarajevo – Ilidža (photo by: A. Busuladžić)

Sword-shaped or tear-drop strap-ends⁶ (cat. nos. 1–2; Fig. 1: 1–2)

One of the basic features of this type of strap-end is its shape, which resembles a tear-drop (Radman-Livaja 2004: 96) or sword (Redžić 2013: 322), a very common shape of strap-end. These occur in pairs at the ends of a belt (Ožanić et al. 2003: 29), but also as a feature of horse harness (Radman-Livaja 2004: 96). They consist of two parts: the lower section, of sword or tear-drop shape, and the upper, consisting of a metal strip bent around the leather strap, and riveted in place (Busuladžić 2018: 41). Strap ends of other shapes are treated similarly (Schuster 2005: 117, 121, Fig. 23: 1–2). The upper section passes through a ring or, more

6 Scholars in our immediate neighbourhood give this type of strap-end various names, but those that describe them as a sword or tear-drop are the most common. With a view to facilitating their terminological/typological determination, we have opted for a dual name, uniting the two most common terms used in the professional literature of Serbia and Croatia.

Fig. 23: 1–2). Na gornjem dijelu jezičca nalazi se alka, najčešće pravokutna na koju se provlači i pričvršćuje gornji element. Izrađivani su od srebra i željeza, ali su najčešće izrađevini od legura bakra. Jezičci ovoga tipa datiraju se u sredinu do kraja 2. stoljeća (Redžić 2013: 322). U znatnome broju slučajeva potvrđeni su kao upotrebnii predmeti i u kasnoj antici i to od kraja 3. (Ožanić et al. 2003: 29) pa do prve polovice 4. stoljeća (Oldenstein 1976: 144).

Primjerak koji se nalazi u antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine ima pločasti donji dio oblika mača (sl. 1: 1). Na gornjem dijelu nalazi se pravokutna alka na koju je pričvršćen gornji element. Paralele našem primjerku konstatirane su na području Velike Britanije (Bishop, Coulston 2013: 145, Fig. 88: 11–12), lokalitetu Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 47: 1300), Zugmantel, Saalburg, Straubing, Kapersburg, Stockstadt (Oldenstein 1976: T. 36: 290–304), u Hrvatskoj (Radman-Livaja 2008: 301–302), Srbiji (Redžić 2013: 324–334) i drugim nalazištima (Horváth 2018: 189, Fig. 1; Hoss 2014: 259, 262–273, T. 77: H11 – T. 79: H199 i dr.).

Iako su korišteni i od strane civila (Radman-Livaja 2004: 96), u prilog tvrdnji da je riječ o predmetima koji su najčešće korišteni kao dio vojne opreme (Ožanić et al. 2003: 29) ide i okolnost nalaza našega primjerka koji je pronađen na prostoru općine Ljubuški gdje je u više navrata izvan svake sumnje potvrđena znatna vojna prisutnost. Ona je potvrđena vojnim objektom Gračine – Humac, ali i većom koncentracijom koloniziranih veterana (Ферјанчић 2002; Busuladžić 2011b: 116–117). Logična forma mača koji je vojnoga karaktera, potvrđuje se i nalazima privjesaka oblika sličnih našem koji su pronađeni na području Panonije Inferior, u sklopu vojnoga kompleksa (Kovács 2008: 275). Drugi primjerak (sl. 1: 2) također se može uvrstiti u formu oblika kapljice ili mača, gdje je definiran kao tip Klosterneuburg, tip H1 varijanta a. Za ovu tvrdnju direktne analogije također su konstatirane (Hoss 2014: 262, T. 79: 181, 187–188, 193). Ovaj primjerak (sl. 1: 2) upravo je pronađen u sklopu vojnoga objekta Kastrom kod Doboja što ide u prilog tvrdnji kako je riječ o ovome tipu jezičca primarno vojne namjene. Slični primjeri s romboidnim oblicima zabilježeni su, pored jezičaca, i kod pojasnih okova na više rimskih lokaliteta (Bullinger 1969: Abb. 7: 35). Ovaj jezičac (sl. 1: 2) pokazuje elemente luksuznosti. Konstatirana luksuznost kod nekih primjeraka potvrđuje se i u ovome slučaju gdje su na željeznome jezičcu pronađeni i danas vidljivi ostaci pozlate. Osnovna konstrukcijska karakteristika je romboidno proširenje na sredini jezičca. Također, najbližnje vrlo uvjetne analogije pronađene su i na prostoru Srbije (Redžić 2013: 357–358).

usually a rectangular clamp at the upper part of the strap-end. They were made of silver and iron, but most commonly of copper alloy. Strap-ends of this type date from the mid to late 2nd century (Redžić 2013: 322). A significant number have been identified as in use in late Antiquity, from the end of the 3rd century (Ožanić et al. 2003: 29) to the first half of the 4th (Oldenstein 1976: 144).

The flattened lower part of the specimen in the Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina is sword-shaped (Fig. 1: 1). The upper part is affixed to a rectangular clamp. Examples analogous to our have been found in Great Britain (Bishop, Coulston 2013: 145, Fig. 88: 11–12), at Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 47: 1300), in Zugmantel, Saalburg, Straubing, Kapersburg, Stockstadt (Oldenstein 1976: Pl. 36: 290–304), in Croatia (Radman-Livaja 2008: 301–302) and Serbia (Redžić 2013: 324–334) and elsewhere (Horváth 2018: 189, Fig. 1; Hoss 2014: 259, 262–273, Pl. 77: H11 – Pl. 79: H199 etc.).

Though they were also used by civilians (Radman-Livaja 2004: 96), the assertion that they most commonly formed part of military equipment (Ožanić et al. 2003: 29) is supported by the context in which our example was found, in Ljubuški municipality where a major military presence has been identified on the basis of a military facility at Gračine – Humac, as well as a significant concentration of colonised veterans (Ферјанчић 2002; Busuladžić 2011b: 116–117). The logical sword-shape, clearly military in nature, is corroborated by finds of pendants similar in shape to our in Pannonia Inferior, within a military complex (Kovács 2008: 275). The second specimen (Fig. 1: 2) is also of tear-drop or sword shape, defined as type Klosterneuburg, type H1 variant a. Direct analogies have also been identified in support of this assertion (Hoss 2014: 262, Pl. 79: 181, 187–188, 193). This example (Fig. 1: 2) was found in the military facility of Kastrom near Doboja, also suggesting that this type of strap-end was primarily used by the military. Similar specimens with rhomboid forms have been recorded not only among strap-ends but also in belt sets at several Roman sites (Bullinger 1969: Fig. 7: 35). This strap-end (Fig. 1: 2) displays luxury features, also found in other examples where, as here, the iron strap-end still retains some of its gilding. The basic structural feature is the wider rhomboid shape at the middle of the strap-end. The closest analogies, albeit very provisional, have also been found in Serbia (Redžić 2013: 357–358).

Pojasni jezičci izdužene forme sa kružnim ili romboidnim proširenjem (kat. br. 3; sl. 2)

Karakteristika jezičaca ovoga tipa je postojanje prstenastih ili romboidnih proširenja u središnjem dijelu predmeta. Datacijski okvir korištenja precizira se od kraja 2. do sredine 3. stoljeća, s realnom mogućnošću da su neke od izvedenica mogle biti u upotrebi i kasnije (Redžić 2013: 342). Ovi primjerci su često bili i dio luksuznih garnitura (Fischer 1988: 179). Prema nekim autorima stavljaju se u kontekst germanske prisutnosti. Razmjerno su čest nalaz i u sklopu vojnih rimskih logora.

U ovu skupinu može se uvrstiti jedan primjerak (sl. 2). Njegova osnovna karakteristika je kružno rješenje na središnjem dijelu jezičca kao i rascijepljeni jedan krak. Ovo rješenje bilo je u funkciji ubacivanja kraja kožnoga remena (Redžić 2013: 343). To je najraširenija varijanta ovoga tipa. Datiraju se od 2. (Diaconescu, Opreanu 1987: 161) pa sve do 4. stoljeća (Vujović 1998: 203). Rascijepljeni jedan krak primjećen je kod primjera na lokalitetu Magdalensberg (Deimel 1987: T. 57) te kod pojasnih jezičaca izdužene forme i bogatije izrađenih primjeraka i na prostorima sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1994: Pl. 14–15). Rješenja rascijepljenih krakova koji su služili za pričvršćivanje kožnog remenja konstatirani su i u drugim formama (Oldenstein 1976: T. 36: 311–313, 317, 323). Naš primjerak najbliži je tipu XXIX varijanta 1 (Redžić 2013: 344) te tipu H. 4, vjerovatno 4b (Hoss 2014: 280 i dr.).

Raširenost korištenja potvrđena je i većim brojem pronađenih primjeraka na mnogobrojnim lokalitetima poput Dura Europosa (James 2004: 85–86), Saalburg, Pfünz, Feldberg (Oldstein 1976: T. 37: 336, 339–340) kao i na lokalitetima u Srbiji (Redžić 2013: 344–346) i Rumunjskoj (Diaconescu, Opreanu 1987: 161).

Amforasti jezičci (kat. br. 4–8; sl. 3: 1–5)

Od obrađenoga broja predmeta, pet primjeraka (sl. 3: 1–5) pripadaju ovome vrlo raširenome tipu kasnoantičkih jezičaca (Busuladžić 2011a: 348). Riječ je o jezičcima amforastoga oblika.⁷ Osnovni element koji ih određuje je oblik koji podsjeća na amforu (Redžić 2013: 7). Unutar ovoga tipa postoje znatne razlike u obliku, veličini, izgledu te ukrasnim detaljima (Migotti 2004: 183; Ožanić et al. 2003: 31). Jedna od bitnijih razlika je način pričvršćivanja za remen (Simpson 1976: 198–200; Koščević 1991: 70–71; Radman-Livaja 2004: 99). Bez obzira na evi-

Elongated strap-ends of circular or rhomboid form (cat. no. 3; Fig. 2)

The distinctive feature of strap-ends of this type is their wider circular or rhomboid mid section. These were in use from the late 2nd to the mid 3rd century, though it is likely that some were still in use at a later date (Redžić 2013: 342). They were often part of a luxury belt set (Fischer 1988: 179). Some scholars associate them with a Germanic presence. They have fairly commonly been found in Roman army camps.

One example belongs to this group (Fig. 2), with a circular mid section; one end is split, through which the end of the leather strap would be passed (Redžić 2013: 343). This is the most widespread variant of the type, dating from the 2nd century (Diaconescu, Opreanu 1987: 161) through to the 4th (Vujović 1998: 203). The split at one end has also been observed at Magdalensberg (Deimel 1987: Pl. 57), as well as in elongated strap-ends of more elaborate workmanship in North Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 14–15). The split at the ends serving to fasten the leather strap have also been recorded in strap-ends of other forms (Oldenstein 1976: Pl. 36: 311–313, 317, 323). Our specimen most closely resembles type XXIX variant 1 (Redžić 2013: 344) and type H. 4, probably 4b (Hoss 2014: 280 etc.).

Their widespread use has also been confirmed by the large numbers found at many different sites, such as Dura Europos (James 2004: 85–86), Saalburg, Pfünz, Feldberg (Oldstein 1976: Pl. 37: 336, 339–340) and at sites in Serbia (Redžić 2013: 344–346) and Romania (Diaconescu, Opreanu 1987: 161).

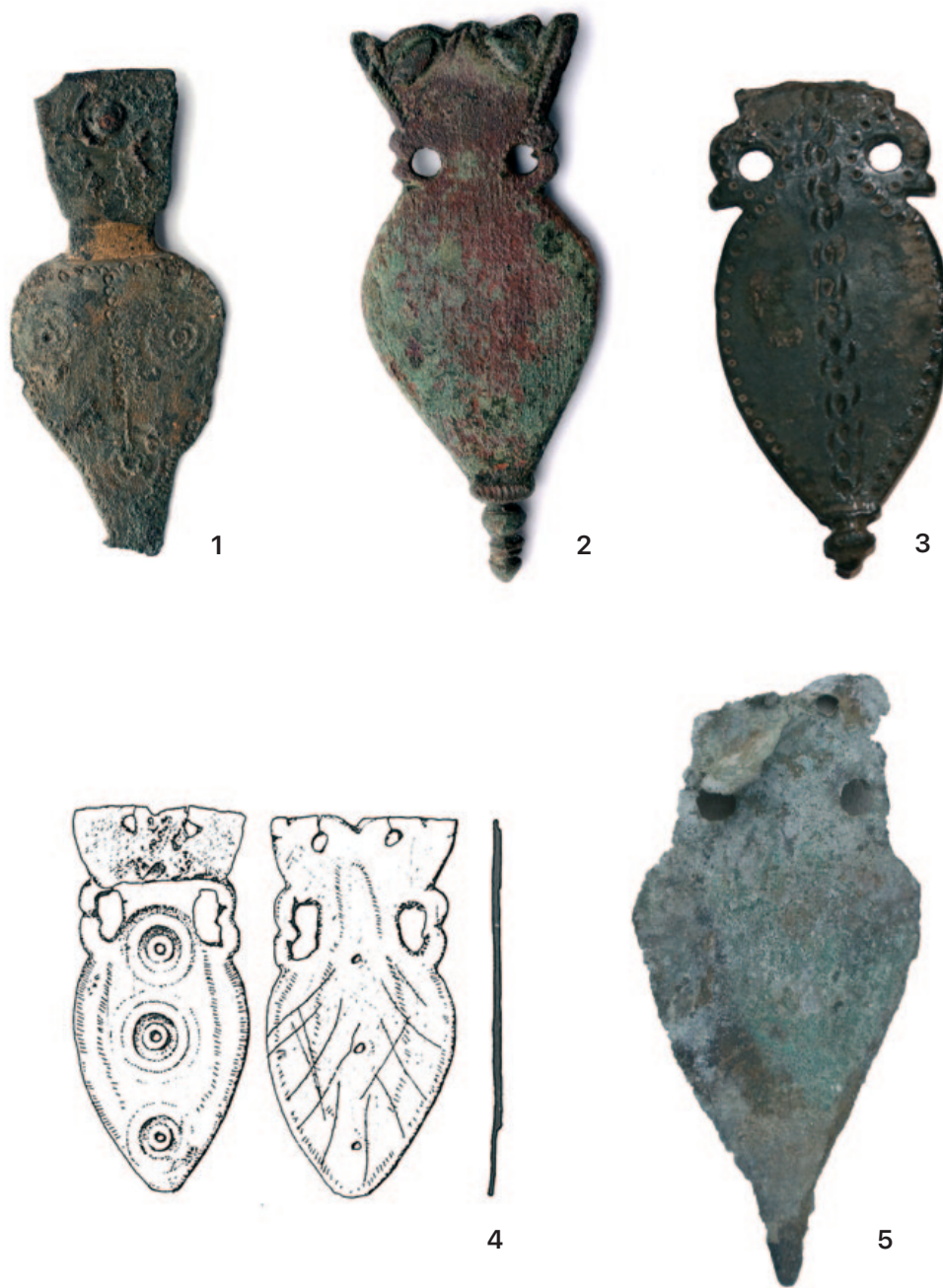
Amphora-shaped strap-ends (cat. nos. 4–8; Fig. 3: 1–5)

Five of the objects treated here (Fig. 3: 1–5) belong to a very widespread type of strap-end dating from late Antiquity (Busuladžić 2011a: 348). Amphora-shaped strap-ends⁷ are distinguished by their shape, forming the outline of an amphora (Redžić 2013: 7). There are significant differences in shape, size, appearance and decorative details within this type (Migotti 2004: 183; Ožanić et al. 2003: 31). One of the more important differences lies in the way in which the belt leather was fastened (Simpson 1976: 198–200; Koščević 1991: 70–71; Radman-Livaja 2004: 99).

7 Ovaj tip ima razrađenu tipologiju prema Sommer (1984: 49–55).

7 A typology of this type has been developed after Sommer (1984: 49–55).

Sl. 3 — 1 Ljubuški – Gorica; 2–3 Čapljina – Mogorjelo; 4 Bileća – Panik; 5 Posavina – Zorice (1–3, 5 snimio: A. Busuladžić; 4 prema: Čremošnik 1976)

Fig. 3 — 1 Ljubuški – Gorica; 2–3 Čapljina – Mogorjelo; 4 Bileća – Panik; 5 Posavina – Zorice (1–3, 5 photo by: A. Busuladžić; 4 after: Čremošnik 1976)

dentne razlike svi imaju iste karakteristične oblike (Busuladžić 2018: 40). Jezičci ovoga tipa uglavnom imaju pri vrhu izveden procijep u koji se umetao remen i pričvršćivao zakovicama, kakav je slučaj i s našim primjercima. Ponekad se jezičac pričvršćivao

Despite their evidence differences, all display the same characteristic shape (Busuladžić 2018: 40). Strap-ends of this type are usually split near the end, through which the leather strap is drawn and fastened by rivets, as in our examples. Strap-ends

za remen putem šarnira (Radman-Livaja 2004: 99). U slučaju šarnira radi se o dvodijelnim jezičcima čiji je donji dio u obliku amfore šarnirom spojen s gornjim dijelom koji je zakovicama apliciran na remen (Sommer 1984: T. 31: 9). Ukrasni elementi amforastih jezičaka pokazuju različita rješenja. Riječ je o oblicima stilizirane amfore izvedeni tehnikom proboja s bubrežastim ili srcolikim oblicima. U nekim slučajevima primjerci imaju kružno modeliran donji dio. Završeci amforastih jezičaca često imaju oblik profilirane bobice ili su bez ovoga rješenja (Redžić 2013: 369). Ukrasni detalji su uglavnom u obliku koncentričnih kružnica na donjem dijelu jezička, a izrađivani su urezivanjem i iskucavanjem. Na jednome broju su ukrasi u obliku linearnih urezanih motiva te ukrasi izvedeni punktiranjem i tremolo tehnikom. Raznovrstan način ukrašavanja potvrđen je i primjercima koji su izvedeni prolamanjem srcolikih, bubrežastih ili trokutastih motiva (Redžić 2013: 370).

Osnovne funkcije ovih predmeta mogu se precizirati u dvije osnovne forme. Ukrašavanje kožnoga remena pojasne garniture bila je osnovna namjena. Pored ovoga, zabilježeni su i slučajevi kada su služili kao ukrasni detalj remenja za zakopčavanje obuće (Redžić 2013: 370).

Ovaj tip jezičaca datira se u 4. stoljeće (Sagadin 1979: 315; Ožanić et al. 2003: 31; Radman-Livaja 2004: 98; Busuladžić 2011a: 348; 2018: 40; Migotti, Leleković 2013: 264). Veliki je broj lokaliteta gdje su u arheološkome kontekstu kao zatvorene grobne cjeline, uz kronološki osjetljiv materijal, pronađeni i predmeti ovoga tipa (Burger 1966: Fig. 116, grob 270: 6; Keller 1971: 65–66; Сермановић-Кузмановић 1975: 130, grob 280; Sommer 1984: T. 30: 15; 35: 2; Migotti, Leleković 2013: 294, 299, T. XXI: 3; XXVI: 7). Mnogobrojni lokaliteti u kojima su konstatirani amforasti jezičci datiraju se u sredinu i drugu polovicu 4. stoljeća (Keller 1971: 65). Analizom pojedinih lokaliteta, vremenska granica pomjera se u nešto starije razdoblje. Sve navedeno usmjerava na zaključak da pojasne amforaste jezičce datiramo u vrijeme od 330. do 380. godine (Redžić 2013: 371), dok se kao krajnji vremenski okvir spominje prva polovica 5. stoljeća (Петковић 2010: 195, sl. 168).

Analogije amforastim jezičcima su mnogobrojne (Bishop, Coulston 2013: 218–219). Slični amforasti jezičci pronađeni su u Sloveniji (Laharnar 2015: 41, sl. 8), na lokalitetu kod Ptuja (Tušek 1997: T. 1: 5/3), Augsburga (Paul 2011: T. 8: E65), na lokalitetima Burnum (Tušek 1997: T. 1: 3; Šeparović, Uroda 2009: 43, sl. 58), Siscia (Radman-Livaja 2004: kat. br. 360–367), u Panoniji (Migotti 2004: T. IX: 5; Migotti, Leleković 2013: 294, 299, T. XXI:

attached to the leather strap by a hinge (Radman-Livaja 2004: 99) are in two parts, with the lower, amphora-shaped section joined by a hinge to the upper part, which is riveted to the leather strap (Sommer 1984: Pl. 31: 9). The decorative features of amphora-shaped strap-ends vary: the stylised amphora shape is formed by openwork with kidney-shaped or cordate openings. In some examples the lower part is rounded. The rounded ends of amphora strap-ends are often finished with moulded beads, though they may also be left plain (Redžić 2013: 369). Decorative details usually take the form of incised or stamped concentric circles on the lower part of the strap-end. Some are decorated with incised linear motifs, or with punched and tremolo decorations. The diversity of decorations is further demonstrated by specimens with cordate, kidney-shaped or triangular openwork motifs (Redžić 2013: 370).

These strap-ends served two basic purposes, the principal one being to decorate the leather belt strap. Instances have however been recorded in which they formed a decorative detail on a belt used to fasten clothing (Redžić 2013: 370).

This type of strap-end dates from the 4th century (Sagadin 1979: 315; Ožanić et al. 2003: 31; Radman-Livaja 2004: 98; Busuladžić 2011a: 348; 2018: 40; Migotti, Leleković 2013: 264). They have been found at a large number of sites where they occur in the archaeological context of an enclosed funerary site, with chronologically sensitive material (Burger 1966: Fig. 116, grave 270: 6; Keller 1971: 65–66; Сермановић-Кузмановић 1975: 130, grave 280; Sommer 1984: Pl. 30: 15; 35: 2; Migotti, Leleković 2013: 294, 299, Pl. XXI: 3; XXVI: 7). Many sites where amphora-shaped strap-ends have been found date from the mid and latter half of the 4th century (Keller 1971: 65). Analysis of certain sites has pushed the date back to somewhat earlier period. All this leads to the conclusion that amphora-shaped strap-ends date from AD 330 to 380 (Redžić 2013: 371), while it is also suggested that they were still in use in the first half of the 5th century (Петковић 2010: 195, Fig. 168).

Amphora-shaped strap-ends have many analogies (Bishop, Coulston 2013: 218–219). Similar examples have been found in Slovenia (Laharnar 2015: 41, Fig. 8), at a site near Ptuj (Tušek 1997: Pl. 1: 5/3), Augsburg (Paul 2011: Pl. 8: E65), at Burnum (Tušek 1997: Pl. 1: 3; Šeparović, Uroda 2009: 43, Fig. 58) and Siscia (Radman-Livaja 2004: cat. no. 360–367), in Pannonia (Migotti 2004: Pl. IX: 5; Migotti, Leleković 2013: 294, 299,

3; XXVI: 7), u Tiluriumu (Ivčević 2004a: 166, sl. 10–11; 2013: 441, Fig. 9), zatim Carnuntum, Aquileia, Winchester (Bishop, Coulston 2013: 218–219, Fig. 137: 6–8, 11–12), u Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999: 173, Fig. 16–17; 2007b: 432, Fig. 7–8), sjevernoj Africi (Boube-Piccot 1994: 101–111, Fig. 1; 4, Pl. 20: 197–200), Srbiji (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 14; Petković et al. 2005: 93, Fig. 19a; 94; Redžić 2013: 369–398), u Ohridu u Makedoniji (Bitrakova Grozdanova 2013: 146–147), Bosni i Hercegovini (Busuladžić 2018: 40–41), u Italiji (Cividini 2016: 54, Fig. 25) kao i na mnogim drugim nalazištima (Bullinger 1969: Abb. 4: 1–3, 6; 42; 44–45; 46: 2, T. XII; XIII: 3–5; XIV: 3–6; XV: 5–7).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoje četiri primjerka amforastih jezičaka koji pokazuju neke razlike u obliku, dok se u franjevačkome samostanu u Tolisi nalazi još jedan primjerak.

Varijanta 1 (kat. br. 4; sl. 3: 1)

Prvoj varijanti pripada jedan primjerak (sl. 3: 1). Osnovna karakteristika ovih primjeraka je postojanje trapezoidnoga proširenja koji stvara sliku amfore. Primjerak ima dvije kružne perforacije koje su služile za pričvršćivanje.

Varijanta 2 (kat. br. 5; sl. 3: 2)

U drugu varijantu pripada primjerak koji ima vrat koji je uži u odnosu na prethodnu varijantu. Amforasti jezičci ove varijante nemaju dršku ili je ona krajnje stilizirana ili reducirana. Prema interpretaciji pronađenih jezičaca ove varijante, zajedno s pojašnjim garniturama tipa Aquileia, postoji opravdana mogućnost da je ova varijanta bila preteča ovih jezičaca. Najčešće su neukrašene, dok je kod nekih primjeraka prisutna dekoracija u vidu koncentričnih kružnica te točkastih motiva izvedenih punktiranjem. Datiraju se od zadnje trećine 4. do prve polovice 5. stoljeća (Redžić 2013: 391). Naš primjerak upravo pokazuje ove karakteristične elemente koji ga determiniraju u ovu varijantu (sl. 3: 2).

Varijanta 3 (kat. br. 6; sl. 3: 3)

U treću varijantu može se uvrstiti jedan primjerak (sl. 3: 3) s lokaliteta Mogorjelo kod Čapljine (Busuladžić 2011a: 348). Ovaj primjerak ima ručke s naglašenim probojima kružnoga oblika. Ova varijanta je najčešća i najmnogobrojnija. Često su primjerci ove varijante ukrašeni i linearnim motivima te ukrasima koji su izrađeni u tehnici punktiranja ili tremolo tehnikom (Redžić 2013: 380). Naš primjerak ima vidljive ukrasne detalje u obli-

Pl. XXI: 3; XXVI: 7), in Tilurium (Ivčević 2004a: 166, Fig. 10–11; 2013: 441, Fig. 9), and in Carnuntum, Aquileia, Winchester (Bishop, Coulston 2013: 218–219, Fig. 137: 6–8, 11–12), Spain (Aurrecochea Fernández 1999: 173, Fig. 16–17; 2007b: 432, Fig. 7–8), North Africa (Boube-Piccot 1994: 101–111, Fig. 1; 4, Pl. 20: 197–200), Serbia (Dautova-Ruševljan 2003: 142, Pl. 7: 14; Petković et al. 2005: 93, Fig. 19a; 94; Redžić 2013: 369–398), Ohrid in Macedonia (Bitrakova Grozdanova 2013: 146–147), Bosnia and Herzegovina (Busuladžić 2018: 40–41), Italy (Cividini 2016: 54, Fig. 25) and many other places (Bullinger 1969: Fig. 4: 1–3, 6; 42; 44–45; 46: 2, Pl. XII; XIII: 3–5; XIV: 3–6; XV: 5–7).

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina includes four amphora-shaped strap-ends, which display certain differences in shape; another single specimen is held in the Franciscan monastery in Tolisa.

Variant 1 (cat. no. 4; Fig. 3: 1)

One of these (Fig. 3: 1) belongs to the first variant. Its basic feature is the trapezoidal shape forming the outline of the amphora. It has two round perforations, by which it was attached to the strap.

Variant 2 (cat. no. 5; Fig. 3: 2)

The second variant is represented by an example of which the neck is narrower than in the first. Amphora-shaped strap-ends of this variant have no handle, or only an extremely stylised or sketchy handle. The interpretation of strap-ends of this variant, together with belt sets of Aquileia type, suggests that amphora-shaped strap-ends originated with this variant. They are usually undecorated, though some are decorated with concentric circles or punched dotted motifs. They date from the last third of the 4th century to the first half of the 5th (Redžić 2013: 391). Our specimen displays the typical features of variant 2 (Fig. 3: 2).

Variant 3 (cat. no. 6; Fig. 3: 3)

One specimen (Fig. 3: 3) from Mogorjelo near Čapljina may belong to this variant (Busuladžić 2011a: 348), which has handles with pronounced circular openings. This variant is the most common and most numerous. Examples are often decorated with linear motifs and designs created by punching or tremolo (Redžić 2013: 380). Ours has clearly visible decorative details in the form of small rounded lines in the middle of the body

ku oblih malih linija po sredini tijela te rupice nastale punktiranjem po obodu jezičca.

Varijanta 4 (kat. br. 7; sl. 3: 4)

Posebnoj varijanti možemo pridodati primjerak otkriven na lokalitetu rimske vile u Paniku kod Bileće (sl. 3: 4). Ovaj primjerak karakterizira širi gornji dio te je prema obliku najbliži prvoj varijanti. Od nje ga izdvajaju ukrasni elementi u obliku tri koncentrična kruga na jednoj i ucrtane linije na drugoj strani predmeta. Slične paralele bilježimo na lokalitetu Gardun u Hrvatskoj (Ivčević 2004a: 166, sl. 10).

Varijanta 5 (kat. br. 8; sl. 3: 5)

U posljednju varijantu pripada primjerak koji je karakterističan po vrlo limitiranoj izradi bez bilo kakvih tragova ukrasa. Vrli stiliziran oblik je jedini determinant koji ga definira u ovu vrstu predmeta. Pronađen je na lokalitetu Zorice u Bosanskoj Posavini, prostoru intenzivne vojne rimske prisutnosti što potvrđuju i drugi vojni nalazi poput fibula (Busuladžić 2014), oružja i vojne opreme (Busuladžić 2018: 35–87) te se i ovaj predmet gotovo sigurno može staviti u vojni kontekst.

and holes punched along the edges.

Variant 4 (cat. no. 7; Fig. 3: 4)

A specimen found at the site of the Roman villa in Panik near Bileće (Fig. 3: 4) may be assigned to this variant. It is characterised by its wider upper part, and most nearly resembles in shape the first variant, from which it is distinguished by its decorative features in the form of three concentric circles on one side and lines on the other. Similar examples have been recorded at Gardun in Croatia (Ivčević 2004: 166, Fig. 10).

Variant 5 (cat. no. 8; Fig. 3: 5)

The last variant is represented by a specimen notable for its very limited workmanship, with no trace of any decoration. Its highly stylised form is the only feature that defines it. It was found at Zorice in Bosanska Posavina, a region where there was a substantial Roman military presence, as attested by other military finds such as fibulae (Busuladžić 2014), weapons and military equipment (Busuladžić 2018: 35–87), so that this example may almost certainly have belonged in a military context.

1

2

Sl. 4 — 1 Stolac; 2 Čapljina – Mogorjelo (snimio: A. Busuladžić)
Sl. 4 — 1 Stolac; 2 Čapljina – Mogorjelo (photo by: A. Busuladžić)

Pojasni srcoliki jezičci (kat. br. 9–10; sl. 4: 1–2)

Osnovna karakteristika pojasnih jezičaca ovoga tipa jeste njihov determinirajući oblik donjega dijela. Navedeni dio je oblika srca koji je u znatnoj mjeri ujednačene izrade.⁸ Odstupanja koja postoje odnose se primarno na gornji dio jezičca. Na osnovi iskazanih razlika, uočeni su primjerci čiji je gornji dio modeliran u obliku dvije nasuprot okrenute stilizirane u profilu izrađene životinjske glave (Sommer 1984: 49, T. 19: 2). Neke primjerke odlikuje rješenje gornjega dijela u obliku pravokutnika. Kod drugih je vrat nenaglašen, dok su kod treće skupine dominantne perforacije koje su služile za provlačenje zakovica. Također su zapaženi i trapezoidni gornji dijelovi s dvije šiljaste izbočine (Redžić 2013: 358–359). Gornji dio jezičaca je bio rascjepljen radi ubacivanja kraja kožnoga remena koji je potom pričvršćen najčešće s jednom ili dvije zakovice (Redžić 2013: 358). U nekim slučajevima zabilježeni su i primjeri čije je pričvršćivanje vršeno pomoću šarnira. Generalno gledajući, ovakvi jezičci se vrlo uvjetno mogu definirati kao specifikum prostora Ilirika (Sommer 1984: 49), a pronalazeni su na prostoru sjeverozapadne Hrvatske (Sokol 1997: Pl. 2: 2–3), Panonije (Radman-Livaja 2004: 98; Ožanić et al. 2003: 30), današnje Srbije (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 15–16; Petković et al. 2005: 93, Fig. 19b; Redžić 2013: 358–369), Slovenije (Tušek 1997: T. 3: 10/2), zatim na lokalitetu Augsburg (Paul 2011: 75–76, T. 9: E67–E72; 11: E69–E70; 12: E67) kao i diljem Carstva (Busuladžić 2011a: 348; Boube-Piccot 1994: Fig. 101: 4; 111: 3; Pl. 2: 201–202). Primjerci srcolikih jezičaca, osim što su pronalazeni širom Rimskoga carstva (Burger 1966: Fig. 109, grob 196: 3; Keller 1971: 64, Abb. 23: 8; Simpson 1976: 203; Sommer 1984: T. 31: 2a–b; Tomić 1996: 204, T. VI; Soupault 2003: 49; Radman-Livaja 2008: 304, kat. br. 77–78; Najhold 2009: 71; Petrović 2011: 17, sl. 33; Redžić 2013: 358–369; Bishop, Coulston 2013: 219, Fig. 137: 10), dosta su zastupljeni čak i na prostorima koji su se nalazili izvan ovoga državnog okvira. Riječ je o prostoru koji su naseljavali Germani (Sommer 1984: 49). Ova vrsta predmeta pronalazena je i na prostoru Panonije te se datira u vremenski okvir kasne antike (Migotti 2007: T. IX: 4), preciznije u 4. i 5. stoljeće (Ožanić et al. 2003: 30). Sličan datacijski okvir konstatiran je i u drugim po-

Cordate strap-ends (cat. nos. 9–10; Fig. 4: 1–2)

The basic feature of strap-ends of this type is the defining shape of the lower part, which is cordate and largely of uniform design.⁸ Such differences in shape as exist pertain mainly to the upper part of the strap-end. Among these are strap-ends of which the upper part is in the shape of two confronted stylised animal heads in profile (Sommer 1984: 49, Pl. 19: 2). Others are distinguished by their rectangular upper part, while in yet others the neck is barely emphasised, and in a third group the perforations through which rivets were fitted form a dominant feature. Also known are those with a trapezoid upper part with two pointed projections (Redžić 2013: 358–359). The upper part was split to allow the ends of the belt leather to be drawn through and then affixed, usually with one or two rivets (Redžić 2013: 358). In some cases the attachment took the form of a hinge. Generally speaking, these strap-ends may tentatively be defined as specific to Illyricum (Sommer 1984: 49), though they have also been found in north-west Croatia (Sokol 1997: Pl. 2: 2–3), Pannonia (Radman-Livaja 2004: 98; Ožanić et al. 2003: 30), present-day Serbia (Dautova-Ruševljan 2003: 142, Pl. 7: 15–16; Petković et al. 2005: 93, Fig. 19b; Redžić 2013: 358–369), Slovenia (Tušek 1997: Pl. 3: 10/2), at Augsburg (Paul 2011: 75–76, Pl. 9: E67–E72; 11: E69–E70; 12: E67) and indeed throughout the Roman Empire (Busuladžić 2011a: 348; Boube-Piccot 1994: Fig. 101: 4; 111: 3; Pl. 2: 201–202). In addition to those found throughout the Empire (Burger 1966: Fig. 109, grave 196: 3; Keller 1971: 64, Fig. 23: 8; Simpson 1976: 203; Sommer 1984: Pl. 31: 2a–b; Tomić 1996: 204, Pl. VI; Soupault 2003: 49; Radman-Livaja 2008: 304, cat. no. 77–78; Najhold 2009: 71; Petrović 2011: 17, Fig. 33; Redžić 2013: 358–369; Bishop, Coulston 2013: 219, Fig. 137: 10), cordate strap-ends are well represented in regions beyond the Empire, settled by Germani (Sommer 1984: 49). They have also been found in Pannonia, and are dated to late Antiquity (Migotti 2007: T. IX: 4), more precisely to the 4th and 5th centuries (Ožanić

⁸ Srcoliki oblici bili su razmjerno često upotrebljavani i kod drugih elemenata pojasnih garnitura (Aurrecoechea Fernández 1996: Fig. 70: 1–9).

⁸ Cordate forms were relatively frequently used on other components of belt sets (Aurrecoechea Fernández 1996: Fig. 70: 1–9).

dručjima Rimskoga carstva (Bullinger 1969: Abb. 41: 2; 56: 3–5). S druge strane, pored Panonije, ovi primjerci s pričvršćivanjem uz pomoć šarnira pronađeni su i u mnogim rimskim provincijama (Keller 1971: 64, Abb. 23: 8). Dekorativna rješenja su razmjerno siromašnija te je najveći broj primjeraka bez ukrasa. Ako postoje ornamenti, riječ je najčešće o koncentričnim kružnicama, a rijetko i linearnim motivima (Busuladžić 2011a: 348; Redžić 2013: 359).

Pored primarne namjene koja se odnosila na ukrašavanje završetaka kožnoga remenja pojasne garniture, ovi predmeti aplicirani su i na remenje obuće. Osnovna determinirajuća razlika između ovdje spomenutih primjeraka ogleda se u dimenzijama. U najvećem broju slučajeva u grobovima su najčešće pronađeni u parovima primjerci koji su bili na remenju obuće. Jezičci s remenja odjeće bili su uglavnom manjih dimenzija, dok su jezičci korišteni kao dio pojasne garniture bili mahom većih dimenzija. U pojedinim slučajevima mogli su se koristiti i kao dio konjske orme, a izrađeni su od legura bakra, ali i plemenitih kovina, posebice srebra (Redžić 2013: 359). U datacijskom okviru, u odnosu na dokumentirane kontekste cjelokupnoga materijala s mnogobrojnih lokaliteta, može se precizirati da su najintenzivnije korišteni od 330. do 380. godine (Redžić 2013: 360).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalaze se dva primjerka pojasnih jezičaca u obliku srca (sl. 4: 1–2) koji pokazuju sve osnovne karakteristike ovoga tipa. Uz pomoć dvije zakovice pričvršćivani su za remen. Ukrasni detalji ogledaju se u postojanju kružnih dekoracija.

et al. 2003: 30). Those found in other regions of the Roman Empire are of similar date (Bullinger 1969: Fig. 41: 2; 56: 3–5). On the other hand, those with a hinged attachment have been found in many Roman provinces as well as in Pannonia (Keller 1971: 64, Fig. 23: 8). They display relatively meagre decorations, indeed the greater number are quite plain. Such decorations as exist usually consist of concentric circles, occasionally also of linear motifs (Busuladžić 2011a: 348; Redžić 2013: 359).

In addition to their primary use as decorative ends to the belt leather, thus forming part of the belt sets as a whole, they were also applied to clothing belts. The basic distinguishing feature between these two uses is size. Most of those found in graves were usually in pairs on clothing belts. The strap-ends in this case were mainly smaller, while those forming part of belt sets were mostly quite large. In some cases they also formed part of horse harness, and were made of copper alloy, though precious metals were also used, especially silver (Redžić 2013: 359). The documented context of such articles from numerous sites indicates that they were most commonly used from AD 330 to 380 (Redžić 2013: 360).

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has two examples of cordate strap-ends (Fig. 4: 1–2), displaying all the basic characteristics of this type. They were affixed to the belt leather by two rivets. Decoration consists of circular motifs.

Sl. 5 — 1 Koman; 2 nepoznato nalazište; 3 Sarajevo – Ilidža (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 5 — 1 Koman; 2 unknown site; 3 Sarajevo – Ilidža (photo by: A. Busuladžić)

Sl. 6 — 1 Ljubuški – Vitina; 2 Bosna i Hercegovina (snimio: A. Busuladžić)
 Fig. 6 — 1 Ljubuški – Vitina; 2 Bosnia and Herzegovina (photo by: A. Busuladžić)

Pojasni jezičci polukružnoga i zrakastoga oblika (kat. br. 11–13; sl. 5: 1–3)

U izdvojenu skupinu mogu se uvrstiti dva vrlo atipična primjerka koja pokazuju neke zajedničke karakteristike. Prema vrlo uvjetno komparativnim primjerima, može se dati hipotetska interpretacija da je riječ o pojasnim jezičcima koji su aplicirani na kraj pojasa. Uvjetno slični, ali ne identični primjeri, objavljeni su kod nekoliko autora (Bullinger 1969: Abb. 10: 2; 19: 1–2; 25: 2; 27: 2; 35: 1; 36; 37: 1; 53: 1). Tomu slične primjerke jedan od autora definira u svoju formu C (Sommer 1984: T. 22: 1–3b). Osnovna razlika u odnosu na primjerke koji se ovdje navode odnosi se na sam oblik koji se u spomenutim primjerima čini potpuno okrugao, dok je kod naših primjera, posebno prvoga primjerka (sl. 5: 1), riječ o zrakastoj formi. Bitan element koji usmjerava na uvjetan zaključak da je riječ o pojasnim jezičcima je činjenica da jedan predmet (sl. 5: 1) posjeduje kvadratno šupljikav otvor na kraju vrata, što je očito imalo za funkciju pričvršćivanje samoga predmeta na kraju pojasa. U drugome slučaju (sl. 5: 2) sa stražnje strane vidljivi su ostaci zakovica za pričvršćivanje. Ovi predmeti, prema nama dostupnoj literaturi, nemaju adekvatnu analogiju te se cijela interpretacija mora uzeti s rezervom. Tim prije što su u muzejsku zbirku došli putem otkupa, pa je potpuno nepoznat sam arheološki kontekst. Zbog svoje nešto veće težine imali su i ulogu da krajeve pojasa tijekom nošenja povlače prema dnu. Već iz činjenice da je jedan primjerak (sl. 5: 1) pronađen na lokalitetu Koman u Albaniji, naše jezičce bi možda, vrlo oprezno, mogli datirati u kasnu antiku.

Semi-circular or star-shaped strap-ends (cat. nos. 11–13; Fig. 5: 1–3)

Two very atypical examples with certain features in common may be treated as a separate group. Tentatively comparable specimens allow for the hypothesis that these are strap-ends applied to the end of a belt. Similar but not identical examples have been published by certain scholars (Bullinger 1969: Fig. 10: 2; 19: 1–2; 25: 2; 27: 2; 35: 1; 36; 37: 1; 53: 1). One authority includes similar examples in form C (Sommer 1984: Pl. 22: 1–3b). This differs in shape from those treated here, being entirely round, while ours, in particular the first (Fig. 5: 1), are star-shaped. A key element suggesting that they were strap-ends is found in one example (Fig. 5: 1), which has a hollow square opening at the end of the neck, evidently where it was affixed to the end of the belt. On another the remains of the rivets used to attach the strap-end can be seen on the reverse (Fig. 5: 2). Judging from the reference works available to us, these have no appropriate analogy, so that the entire interpretation must be viewed with reservations, the more so since they came to the museum collection by purchase, so that their archaeological context is wholly unknown. Their somewhat greater weight indicates that they also served to pull the ends of the belt downwards while being worn. The fact that one of them (Fig. 5: 1) was found at Koman in Albania could suggest that they date from late Antiquity.

An example of very uncertain use and, according to available literature, of unknown typology

U posebnu skupinu možemo uvrstiti predmet vrlo dvojbene namjene koji bi se mogao opredjeliti kao pojasni jezičac prema dostupnoj literaturi nepoznate tipologije (sl. 5: 3). U komparativnom kontekstu ovaj primjerak bi mogli determinirati kao Tip B23 – tip Polorlissum (Hoss 2014: 185–186, T. 57: B1533).

Spojne kuke oblika maloga obruča (kat. br. 14–15; sl. 6: 1–2)

U zasebnu kategoriju mogu se uvrstiti dva primjerka malih obruča s dijelovima spojnih kuka. Ove kuke su imale isključivo funkcionalnu namjenu, a mogle su biti aplicirane na mnogobrojnim dijelovima opreme, kako konjske, tako i remenju, kacigama i drugim dijelovima opreme, ali i kao dio namještaja, kovčega, obruča svjetiljki i slično (Stiebel 2014: 63). Komparativni materijal pronađen je u Sisciji (Radman-Livaja 2004: 105), Magdalensbergu (Deimel 1987: T. 86: 3), na rimskim lokalitetima na Bliskom Istoku (Stiebel 2014: 63, Fig. 9), kao i na mnogim drugim lokalitetima (Bullinger 1969: Abb. 19). Datiraju se u 1. stoljeće i nešto kasnije (Bishop 1988: 161, 163). Zbog jednostavnoga oblika i lake izrade, slični oblici korišteni su i u kasnoantičkome razdoblju, vrlo često i kao dio opreme kojom se pričvršćivala obuća (Petković et al. 2005: 96–97). U odnosu na konstrukcijsko rješenje

(Fig. 5: 3), that could have been a strap-end would fall into a separate group. In a comparative context, this could be determined as Type B23 – type Polorlissum (Hoss 2014: 185–186, Pl. 57: B1533).

Connecting mounts with small rings (cat. nos. 14–15; Fig. 6: 1–2)

Two examples of small rings with parts of connecting mounts fall into a distinct category. These were purely functional, and could be applied to many different parts of horse harness, belt straps, helmets and other equipment, as well as forming part of items of furniture, chests, lamps and the like (Stiebel 2014: 63). Comparable material has been found in Siscia (Radman-Livaja 2004: 105), Magdalensberg (Deimel 1987: Pl. 86: 3), Roman sites in the Middle East (Stiebel 2014: 63, Fig. 9), and many other places (Bullinger 1969: Fig. 19). These date from the 1st century or somewhat later (Bishop 1988: 161, 163). Given their simple shape and ease of production, similar forms were also used in late Antiquity, often as part of the items that held clothing in place (Petković et al. 2005: 96–97). Differences in their structure can be observed, some with a rectan-

Sl. 7 — 1 Bileća – Panik; 2 Sarajevo – Ilidža; 3 Čapljina – Mogorjelo; 4 Bosna i Hercegovina; 5 Čapljina – Višići (1 prema: Čremošnik 1976; 2–5 snimio: A. Busuladžić)

Fig. 7 — 1 Bileća – Panik; 2 Sarajevo – Ilidža; 3 Čapljina – Mogorjelo; 4 Bosnia and Herzegovina; 5 Čapljina – Višići (1 after: Čremošnik 1976; 2–5 photo by: A. Busuladžić)

Sl. 8 — 1, 4 Doboј – Kastrum; 2, 8 Sarajevo – Ilidža; 3, 9 Vid – Naronā; 5 Posavina – Zorice; 6 Ljubuški – Vitina; 7 Posušje – Gradac; 10–11 Čapljina – Mogorjelo (snimio: A. Busuladžić)

Fig. 8 — 1, 4 Doboј – Kastrum; 2, 8 Sarajevo – Ilidža; 3, 9 Vid – Naronā; 5 Posavina – Zorice; 6 Ljubuški – Vitina; 7 Posušje – Gradac; 10–11 Čapljina – Mogorjelo (photo by: A. Busuladžić)

moгу se primjetiti razlike i to primjeri kod kojih je na alkici pričvršćen pravokutan ili trakast okov, kakvi su naši primjeri, ili slučajevi gdje je okov više pločasto-okrugao ili polukružan (Bullinger 1969: Abb. 19).

gular or ribbon-shaped mount attached to a ring, as in our examples, while in others the mount was in the shape of a flattened sphere or semicircle (Bullinger 1969: Fig. 19).

PRIVJESCI (kat. br. 16–43; sl. 7–12)

Privjesci su jedan od češćih nalaza koji se može pripisati dijelu pojasnih garnitura ili remenja. Zakopčani su na način da su imali alke za kopčanje o remen ili su kopčani o okov koji je potom apliciran na podlogu. Alke uz pomoć kojih su privjesci pričvršćeni su bile različite, ovisno o načinu izrade, materijalu od kojega je predmet napravljen i samome obliku privjeska. Alke su mogle biti kružnoga, polukružnoga ili trapezoidnoga oblika, često modelirane jednostavnim savijanjem produžetka privjeska. Kod jednoga broja primjeraka s donje strane nalazi se dugmetasto zadebljanje (Redžić 2013: 312). O širokoj rasprostranjenosti i upotrebi ovih predmeta svjedoče i vrlo minuciozno izrađeni privjesci različitih formi zabilježeni još u prapovijesti (Dizdar, Ložnjak Dizdar 2020: 95–110).

Kada se govori o namjeni, s velikom sigurnošću može se pretpostaviti kako su privjesci korišteni u različitim okolnostima (Redžić 2013: 5). Predstavljali su završetke kožnih traka pregača i visjeli su o kružnome okovu apliciranome na okov pravokutnoga oblika (Bishop 1988: 157–170). Posebno su čest sadržaj konjske opreme (Deschler-Erb 1999: 51; Radman-Livaja 2004: 109; Ivčević 2014: 150–151), kola (Ivčević 2018: 226), a korišteni su i za apliciranje na drvene podloge (Koščević 1991: 129, kat. br. 6.384, T. XVI: 236). Navedeni razlozi su uzrok i masovnoga korištenja diljem rimskoga svijeta (Oldenstein 1976: 124–127, 152–153, T. 30: 202, 205, 210; Deimel 1987: T. 82: 4–5; Koščević 1991: 42–54; Bishop 1992: 94, 96; Boube-Piccot 1994: 93–94, Pl. 13: 137, 141–142; Deschler-Erb 1999: T. 25–26: 508–525; Radman-Livaja 2004: 91–92, T. 39–40: 249–254; James 2004: 91, Fig. 42: 230–238; Chapman 2005: 154–155; Fazekas 2009: 64, T. 2: 1; Bishop, Coulston 2013: Fig. 119: 2 i dr.). Privjesci su, pored ukrasne, često imali i simboličku, religijsku i apotropejsku ulogu (Radman-Livaja 2004: 109). Kada je riječ o vremenskom okviru, može se dati opći zaključak kako su privjesci korišteni u dugom vremenskom intervalu od 1. stoljeća (Deschler-Erb 1999: 56; Redžić 2013: 313, 316), tijekom 2. (Ivčević 2014: 151) pa sve do 4., odnosno 5. stoljeća (Ivčević 2018: 225). Veliki opseg korištenja u različitim oblicima uzrokom je izrade velikoga broja varijanti (Redžić 2013: 312–321). Tako su zabilježeni vrlo raznorodni oblici privjesaka romboidnih, amforastih, četvrtastih i drugih formi (Oldenstein 1976: T. 30: 203, 205, 211, 214; 34: 260–267).

PENDANTS (cat. nos. 16–43; Figs. 7–12)

Pendants are among the most common finds that can be identified as parts of belt sets or straps. They had rings by which they were hung from the belt, or from a hanger attached to a fitment on the belt. Pendant rings varied, depending on their manufacture, material or shape – they could be round, semi-circular or trapezoid, and were often formed by simply bending the end of the pendant. Some have a stud-like protuberance on the underside (Redžić 2013: 312). Their wide distribution and use is also revealed by finds of meticulously worked pendants of various forms dating back to prehistoric times (Dizdar, Ložnjak Dizdar 2020: 95–110).

It is highly likely that pendants were used in a variety of circumstances (Redžić 2013: 5). They hung from a circular fitment applied to another, rectangular piece at the end of the leather straps of an apron (Bishop 1988: 157–170). They were particularly common on horse harness (Deschler-Erb 1999: 51; Radman-Livaja 2004: 109; Ivčević 2014: 150–151) and chariots (Ivčević 2018: 226), and were also applied to a wooden base (Koščević 1991: 129, cat. no. 6.384, Pl. XVI: 236). For this reason they were used in great quantities throughout the Roman world (Oldenstein 1976: 124–127, 152–153, Pl. 30: 202, 205, 210; Deimel 1987: Pl. 82: 4–5; Koščević 1991: 42–54; Bishop 1992: 94, 96; Boube-Piccot 1994: 93–94, Pl. 13: 137, 141–142; Deschler-Erb 1999: Pl. 25–26: 508–525; Radman-Livaja 2004: 91–92, Pl. 39–40: 249–254; James 2004: 91, Fig. 42: 230–238; Chapman 2005: 154–155; Fazekas 2009: 64, Pl. 2: 1; Bishop, Coulston 2013: Fig. 119: 2 etc.). Pendants were not only decorative but also often of symbolic, religious or apotropaic significance (Radman-Livaja 2004: 109). As regards their dating, we may conclude that they were used over a long period from the 1st century (Deschler-Erb 1999: 56; Redžić 2013: 313, 316) and throughout the 2nd (Ivčević 2014: 151), right through to the 4th or 5th centuries (Ivčević 2018: 225). Their widespread use is reflected in their large number of variants (Redžić 2013: 312–321): rhomboid, amphora-shaped, square or rectangular pendants and more have been recorded (Oldenstein 1976: Pl. 30: 203, 205, 211, 214; 34: 260–267).

Varijanta 1 (kat. br. 16–20; sl. 7: 1–5)

U ovu varijantu pripadaju privjesci koji imaju kružni oblik. Neki primjerci, u ovome slučaju moguće da je riječ i o buli, pokazuju jednostavniju izradu (sl. 7: 1), dok je većina nešto luksuznije izrade i prikaza. Oscilacije su zabilježene i u odnosu na načine izrade. Tako imamo primjerke izrađene lijevanjem (sl. 7: 2, 5) te one izrađene u tehnici proboja (sl. 7: 3). Sličnoga izgleda, izrađene tehnikom proboja, ali znatno većih dimenzija te funkcije koja se odnosila na elemente konjske orme, uvjetno komparativne primjere (sl. 7: 3) možemo konstatirati na prostoru provincije Hispanije (Aurrecochea Fernández 1996a: 56).

Ovi primjerci, iako ih možemo promatrati s izvjesnom rezervom u kronološkoj atribuciji, mogu usmjeravati na zaključak kako je ipak riječ o rimskodobnim predmetima. Naime, pronađeni su u sigurnome arheološkom kontekstu dokazanih rimskih objekata poput lokaliteta rimske vile u Višićima (sl. 7: 5), zatim rimskoj vili i kastrumu Mogorjelo (sl. 7: 3), rimskome urbanom naselju Aquae S.... na Ilidži (sl. 7: 2), što ukazuje kako je riječ o predmetima koje su najvjerojatnije koristili vojnici ili doseljeni ili romanizirani stanovnici. Ukrasni detalji pokazuju uglavnom floralne elemente rozete, vitice (sl. 7: 5) te geometrijske motive (sl. 7: 2–3). Luksuznost izrade potvrđuje i podatak da je jedan privjesak izrađen u srebru (sl. 7: 5).

Varijanta 2 (kat. br. 21–26; sl. 8: 1–6)

Ovoj varijanti pripadaju primjerci koji imaju srcolik oblik (Deimel 1987: 96; Koščević 1991: 50). Slične forme srcolikih privjesaka zabilježene su inače već u prapovijesti (Bulatović et al. 2017: 130). Osim osnovnoga oblika koji ih determinira u istu skupinu, vidljive su i znatnije razlike u detaljima izrade. Tako su zabilježeni primjerci koji su intenzivnije ukrašeni (sl. 8: 3–4, 6),⁹ primjerci s ukrasima u vidu pelti (sl. 8: 2) vjerovatno raniji flavijevskoga vremena, a što nam potvrđuju i primjerci iz Siska (Radman-Livaja 2004: 113, T. 67: 492; 68: 493)¹⁰ te jednostavni primjeri bez ukrasa (sl. 8: 1). Analogija slična našim primjercima pronađena je na lokalitetu Naron (Ivčević 2004b: 237; 2004c: 68), a slična rješenja su konstatirana i na nalazištu Tilurium (Ivčević 2004a: 166, sl. 6; 2014: 151), zatim Banjače u Dugopolju (Ivčević 2018: T. 1: 2), Weisenbaden, Neiderbieber, Heftrich (Oldenstein 1976: T. 30: 197–200), u Veli-

Variant 1 (cat. nos. 16–20; Fig. 7: 1–5)

This variant consists of round pendants. Some, perhaps bullae, were of simple workmanship (Fig. 7: 1), but others were more of a luxury item. Variations in the techniques used in their manufacture have been recorded: we have examples that were cast (Fig. 7: 2, 5) and others of openwork (Fig. 7: 3). Comparable openwork specimens of similar appearance, but much larger in size, forming part of horse harness (Fig. 7: 3) have been found in the province of Hispania (Aurrecochea Fernández 1996a: 56).

These pendants, the chronology of which may be treated with some reservations, probably dated from the Roman period, having been found in the known archaeological context of Roman structures such as the Roman villa in Višići (Fig. 7: 5), the Roman villa and castrum of Mogorjelo (Fig. 7: 3), and the urban Roman settlement of Aqua S.... in Ilidža (Fig. 7: 2), revealing that they were most likely used by soldiers or settlers, or by the Romanised population. Their decorative details consist mainly of floral elements – rosettes and tendrils (Fig. 7: 5) and geometric motifs (Fig. 7: 2–3). One silvered pendant (Fig. 7: 5) is evidence of luxury workmanship.

Variant 2 (cat. nos. 21–26; Fig. 8: 1–6)

This variant consists of cordate pendants (Deimel 1987: 96; Koščević 1991: 50). Similar cordate pendants have been recorded in prehistoric times (Bulatović et al. 2017: 130). Though their shape places them in the same group, they display noticeable differences in the details of their workmanship. Some are highly decorated (Fig. 8: 3–4, 6);⁹ others have peltaform decorations (Fig. 8: 2), probably dating from the early Flavian period, as attested by examples from Siscia (Radman-Livaja 2004: 113, Pl. 67: 492; 68: 493);¹⁰ and yet others are plain, without any decoration (Fig. 8: 1). Analogies similar to ours have been found in Naron (Ivčević 2004b: 237; 2004c: 68), and similar designs have been found at Tilurium (Ivčević 2004a: 166, Fig. 6; 2014: 151), Banjače in Dugopolje (Ivčević 2018: Pl. 1: 2), Weisenbaden,

⁹ Vrlo dekorativna rješenja zabilježena su na području Velike Britanije (Bishop 1988: 142–149).

¹⁰ Slični primjerci pronađeni su i na lokalitetu Sirmium (Поповић 2011: 366, T. XIII: 14) te identičan primjerak tip 5 varijanta a na području Velike Britanije (Bishop 1988: 147, Fig. 45: 5a). Za ovaj predmet (sl. 8: 2) slične analogije pruža Deschler-Erb (1999: T. 29: 582).

⁹ Very decorative designs have been recorded in Great Britain (Bishop 1988: 142–149).

¹⁰ Similar examples have been found at Sirmium (Поповић 2011: 366, T. XIII: 14), and an identical example of type 5 variant in Great Britain (Bishop 1988: 147, Fig. 45: 5a). Similar analogies to this (Fig. 8: 2) are provided by Deschler-Erb (1999: Pl. 29: 582).

koj Britaniji (Bishop 1988: 142–149) te Hispaniji (Aurrecochea Fernández 2007a: 182, Fig. 9) kao i na drugim mjestima (Deschler-Erb 1999: 51, Abb. 52, T. 30: 588; Nađ, Nađ 1964: T. XLIV: 4). Slične analogije (sl. 8: 2) s ukrasnim detaljima pelti pronađene su na lokalitetu Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 57: 1580–1587), u Italiji, podunavskim provincijama, lokalitetu Carnuntum kao i mnogim drugim nalazištima (Deschler-Erb 1999: 56, Abb. 57: 75; 438; 501; 538; 579; T. 29). Paralele primjerku (sl. 8: 4) pronađene su na lokalitetima Saalburg, Stockstadt, Weißenburg, Zugmantel, Pfünz (Oldenstein 1976: T. 32: 229–240), a komparacije za primjerak (sl. 8: 6) također su konstatirane (Oldenstein 1976: T. 32: 233). Ovaj privjesak po svojoj formi mogao je biti i dio okova kakvi su konstatirani na lokalitetu Alba Iulia (Ciugudean 2017: Pl. VI: 6). U nekim slučajevima privjesci punoga srolikog tijela nešto šire forme bili su također prisutni diljem Rimskoga carstva (Deschler-Erb 1999: T. 22; 23; 24: 479–485; 25: 501–504).

Varijanta 3 (kat. br. 30–31; sl. 8: 10–11)

Treća varijanta rezervirana je za primjerke koji su karakteristični po pravokutnom uskom obliku. Ovi primjerci imaju potkovičaste ili kružne perforacije za pričvršćivanje (sl. 8: 10–11 – veći primjerak). Ovaj posljednji ima i niz trokutastih perforacija na rubovima. Privjesci se razlikuju i po obliku tijela. Tako je privjesak (sl. 8: 10 – manji primjerak) polucilindričnoga oblika, dok su druga dva pločastoga. Ovakvi primjeri mogli su služiti i kao dio spojnice za spajanje remenja, traka i druge opreme, zbog čega se mogu definirati i u drugu kategoriju opreme, ovisno o interpretaciji namjene predmeta (Bishop 1988: 157–170).

Slični privjesci konstatirani su kao grobni prilozci u kasnoantičkome kontekstu na prostoru provincije Dalmacije (Milošević 1990: 333). Ranijem datacijskom okviru 1. stoljeća, u funkciji spojnice, pronađeni su primjeri slični našima na području Velike Britanije (Bishop 1988: 157, 5a–5i). Prisustnost vrlo sličnih rješenja i formi potvrđuju i nalazi na lokalitetu Augsburg (Paul 2011: T. 9: E66; 10: E78–E82), ali i na drugim nalazištima (Oldenstein 1976: T. 38: 348; Deschler-Erb 1999: T. 35; 36: 679–683). Ono što ih ponajviše opredjeljuje u rimski kronološki kontekst je mjesto nalaza na Mogorjelu, na žalost bez arheološkoga konteksta.

Varijanta 4 (kat. br. 29; sl. 8: 9)

Četvrta varijanta zastupljena je sa samo jednim primjerkom koji je izrađen tehnikom na proboj. Na jednome kraju ima kružnu perforaciju namijenje-

Neiderbieber, Heftrich (Oldenstein 1976: Pl. 30: 197–200), in Great Britain (Bishop 1988: 142–149) and Spain (Aurrecochea Fernández 2007a: 182, Fig. 9) and elsewhere (Deschler-Erb 1999: 51, Fig. 52, Pl. 30: 588; Nađ, Nađ 1964: Pl. XLIV: 4). Similar analogies (Fig. 8: 2) with decorative pelta details have been found at Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 57: 1580–1587), in Italy, in the Danube provinces, at Carnuntum and at many other sites (Deschler-Erb 1999: 56, Fig. 57: 75; 438; 501; 538; 579, Pl. 29). Parallel specimens (Fig. 8: 4) have been found in Saalburg, Stockstadt, Weißenburg, Zugmantel, Pfünz (Oldenstein 1976: Pl. 32: 229–240), and examples comparable to ours (Fig. 8: 6) have also been recorded (Oldenstein 1976: Pl. 32: 233). The shape of this pendant suggests it was part of belt sets such as those recorded at Alba Iulia (Ciugudean 2017: Pl. VI: 6). There are also instances of solid, rather wider cordate pendants throughout the Roman Empire (Deschler-Erb 1999: Pl. 22; 23; 24: 479–485; 25: 501–504).

Variant 3 (cat. nos. 30–31; Fig. 8: 10–11)

The third variant is reserved for examples characterised by their narrow rectangular shape. They were affixed by means of horse-shoe-shaped or circular perforations (Fig. 8: 10–11 – the larger specimen). The latter also has a row of triangular perforations along the edges. Pendants also differ in the shape of the body. Thus one pendant (Fig. 8: 10 – the smaller specimen) is semi-cylindrical in shape, while the other two are flattish. These examples could also have served as part of the links joining straps and other equipment, and may therefore be defined as belonging to a different category of equipment, depending on one's interpretation of the way they were used (Bishop 1988: 157–170).

Similar pendants have been identified as grave goods in a late Antiquity context in the province of Dalmatia (Milošević 1990: 333). Examples similar to ours, of earlier date – 1st century – and serving as links, have been found in Great Britain (Bishop 1988: 157, 5a–5i). The presence of very similar designs and forms have been identified at Augsburg (Paul 2011: Pl. 9: E66; 10: E78–E82), as well as in other sites (Oldenstein 1976: Pl. 38: 348; Deschler-Erb 1999: Pl. 35; 36: 679–683). The site of finds at Mogorjelo, unfortunately without archaeological context, chiefly places them in a Roman chronological context.

nu za vješanje. Na suprotnoj strani vidljiv je ukras u obliku stiliziranoga trolista. Mjesto nalaza, urbano naselje Narona, daje mogući odgovor o rimskodobnoj determinaciji.

Varijanta 5 (kat. br. 28; sl. 8: 8)

Zanimljiv primjerak privjeska s dokazanoga antičkog lokaliteta – urbanoga naselja Aqua S... in Ilidža kod Sarajeva, pokazuje vrlo neuobičajenu formu. Brončani privjesak je ažuriran s vidljivim nizom rombičnih ukrasa. Mogao je biti privjesak od remena. Uvjetno bi se mogao, a na osnovi datacijskoga okvira cjelokupnoga lokaliteta (Pašalić 1959: 113–136), datirati od sredine 2. do početka 4. stoljeća.

Varijanta 6 (kat. br. 27; sl. 8: 7)

Među najreprezentativnije privjeske masivnijih dimenzija izrađenih tehnikom na proboj pripada posrebreni privjesak s lokaliteta Posušje – Gradac kod Ljubuškog (Koščević 1991: 49). Na privjesku je vidljiv ostatak kuke na gornjoj strani, što predmet potvrđuje kao privjesak. Na privjesku se vide dva naspot postavljena stilizirana lava, leoparda ili slične životinje.

Motive s prikazima mačkolikih životinja možemo tražiti još u ranijem rimskome razdoblju. Divlje mačke bile su razmjerno česta životinjska vrsta koja je korištena za borbu u gladijatorskim arenama. Kao rezultat ovih aktivnosti i popularnosti te stjecanja saznanja o njihovim osobinama, ove životinje su dosta često prikazivane na različitim predmetima poput fibula, aplika i privjesaka. U kasnijoj fazi, pored dekorativne, daje im se i uloga amuleta. U početnome periodu prikazi lava, leoparda i pantere izrađivani su u velikoj mjeri vjerno, dok je u kasnoj antici njihovu izradu više odlikovao stilizirani prikaz, vjerovatno prilagođen i barbarskome ukusu koji je sve više osvajao Carstvo (Vinski 1967: 19). U ovome kontekstu može se tumačiti i naš primjerak. Privjesak je morao imati neku društvenu i statusnu ulogu u okviru isključivo dekorativne i profilaktičke namjene. Predmet moguće stilski pripada širem razdoblju od 1. do 3. stoljeća te vjerovatno pripada završnome dijelu balteusa, budući da je završavao šarnirom, katkad spojen s okovom koji se nalazio na kraju remena koji se prebacuje preko remena. Ono što otvara mogućnost datacije u 1. stoljeće je činjenica da je u pitanju nielo tehnika posrebravanja. Dosta je zbunjujuća činjenica da su prikazi na predmetu animalni, za razliku od dominirajućega floralnog ukrasa u klaudivjevskom vremenu, što tvrdnju o širem vremenskom okviru predmeta ostavlja do daljnijega aktualnom.

Variant 4 (cat. no. 29; Fig. 8: 9)

The fourth variant is represented by a single specimen of open-work design. A circular perforation at one end was designed for hanging. The opposite side bears a design in the form of a stylised trefoil. The site where it was found, the urban settlement of Narona, suggests that it dates from the Roman period.

Variant 5 (cat. no. 28; Fig. 8: 8)

An interesting example from a proven Roman site – the urban settlement of Aqua S... in Ilidža near Sarajevo – is of very unusual form, being a bronze pendant pierced with a row of rhomboid decorations. Possibly a belt pendant, it may provisionally be determined, based on the dating of the site as a whole (Pašalić 1959: 113–136), as dating from the mid 2nd to the early 4th century.

Variant 6 (cat. no. 27; Fig. 8: 7)

A silvered pendant from Posušje – Gradac near Ljubuški is among the most typical large open-work pendants (Koščević 1991: 49), clearly a pendant from the remains of a hook at the top. It bears two confronted stylised lions or leopards.

Motifs with felines are to be found in the early Roman period. Big cats were a quite common feature of gladiator contests, the popularity of which meant that people were familiar with these beasts. They thus appear quite frequently on objects such as fibulae, appliqué and pendants. Later, they were not only regarded as decorative, but were treated as amulets. At first, lions, leopards and panthers were depicted fairly true to life, but in late Antiquity images of these big cats were increasingly stylised, probably to suit the barbarian taste that swept over the Empire (Vinski 1967: 19). Our specimen, which may be seen in this context, must have had some social or status significance within its solely decorative and prophylactic purpose. Stylistically, it could fall within a fairly broad period from the 1st to the 3rd century, and probably belonged to the terminal of a balteus, given that it ended in a hinge, once attached to a fitting at the end of a strap that crossed over the belt. It was decorated in niello technique, suggesting that it dated from the 1st century; however, the fact that it bears animal figures rather than the floral decorations that were predominant in the Claudian period, could point to the broader period suggested above.

Sl. 9 — 1–3 Stolac; 4 Čapljina – Mogorjelo; 5 Doboј – Kastrum; 6 Vid – Naronā; 7 Sarajevo – Ilidža (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 9 — 1–3 Stolac; 4 Čapljina – Mogorjelo; 5 Doboј – Kastrum; 6 Vid – Naronā; 7 Sarajevo – Ilidža (photo by: A. Busuladžić)

Suzoliki privjesci (kat. br. 32–38; sl. 9: 1–7)

U navedenu varijantu pripadaju privjesci oblika suzolike forme (Bishop 1988: 96, 147, Fig. 45: 4a–h) koji su razmjerno čest nalaz na rimskim lokalitetima (Koščević 1991: 51). U nekim situacijama mogu biti i romboidnoga oblika. U odnosu na kontekst nalaza, konstatirana je različita namjena. Pored pretpostavke da je riječ o dijelu posuda, vojničke pregače (Ivčević 2004: 161–162) ili konjske orme (Deimel 1987: T. 86–87; Redžić 2013: 315), bile su i dio ukrasnih traka/pregača na vojničkome remenju (Boube-Piccot 1994: 94, cat. no. 141–142). Zabilježeni su i slučajevi da su ovi predmeti bili i dio grobnih priloga i garnitura u dječijim grobovima (Redžić 2013: 315). Vojni karakter potvrđuju primjerci koji su pronađeni na lokalitetima vojnih rimskih objekata i logora (Unz, Deschler-Erb 1997: 8–9; Radman-Livaja 2004: 91–92; Ivčević 2004a: 161–162). Datacijski okvir korištenja precizira se od 1. (Radman-Livaja 2004: 91–92) do kraja 4. stoljeća (Redžić 2013: 316). Naši primjerci pokazuju uglavnom ujednačen oblik (kat. br. 16–22;

Leaf-shaped pendants (cat. nos. 32–38; Fig. 9: 1–7)

Leaf-shaped pendants (Bishop 1988: 96, 147, Fig. 45: 4a–h) are a fairly common find at Roman sites (Koščević 1991: 51). In some cases they may also be rhomboid in shape. The contexts in which they are found suggest a variety of uses: as part of a vessel, of a military apron (Ivčević 2004a: 161–162), or of horse harness (Deimel 1987: Pl. 86–87; Redžić 2013: 315), as well as part of the decorative straps of a military belt (Boube-Piccot 1994: 94, cat. no. 141–142). They have also been found as grave goods in children's graves (Redžić 2013: 315). Their military character is evidenced by those found at the sites of Roman military structures and camps (Unz, Deschler-Erb 1997: 8–9; Radman-Livaja 2004: 91–92; Ivčević 2004a: 161–162). They were in use from the 1st century (Radman-Livaja 2004: 91–92) to the end of the 4th (Redžić 2013: 316). Our specimens are mainly of the same shape (cat. nos. 16–22; Fig. 9: 1–7).

sl. 9: 1–7). Čest su nalaz na prostoru provincije Hispanije (Aurrecoechea Fernández 1996a: 58, Fig. 1: 4, 6), a slična rješenja pronađena su i na lokalitetu Gardun u Hrvatskoj (Ivčević 2004a: 161–162; 2010: 140–141, sl. 8–9), zatim na rimskim lokalitetima u sjevernoj Africi (Boube-Piccot 1994: Pl. 13: 142), Bliskom Istoku (Stiebel 2014: 72), lokalitetima Zugmantel, Feldberg Butzbach i Straubing (Oldenstein 1976: T. 29: 188, 192; 30: 202, 210) te mnogim drugim mjestima (Deschler-Erb 1999: T. 30: 600, 610, 612–614). Gotovo identičan primjerak našim pronađen je na lokalitetima Magdalensberg (Deimel 1987: T. 83: 16) i Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 55), ali i na mnogim drugim nalazištima (Deschler-Erb 1999: 53, Abb. 55, T. 21: 416, 419).

Potrebno je naglasiti i razliku između listolikih i suzolikih primjeraka. Riječ je o jednostavnim formama koje su, kao što je i rečeno, bili širokoga spektra upotrebe. Privjesci forme listova, a što ovdje nije slučaj, u nekim primjerima izrađivani su vrlo minuciozno te se pažnja posvećivala izradi detalja strukture lista (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 56), što je davalo na dekorativnome efektu predmeta (Deimel 1987: T. 82: 7–8; Deschler-Erb 1999: T. 28: 556–562, 567–568, 572–574).

They are a common find in the province of Hispania (Aurrecoechea Fernández 1996a: 58, Fig. 1: 4, 6), and similar examples have been found at Gardun in Croatia (Ivčević 2004a: 161–162; 2010: 140–141, Fig. 8–9), and at Roman sites in North Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 13: 142), the Middle East (Stiebel 2014: 72), the sites of Zugmantel, Feldberg Butzbach and Straubing (Oldenstein 1976: Pl. 29: 188, 192; 30: 202, 210) and many other places (Deschler-Erb 1999: Pl. 30: 600, 610, 612–614). Pendants almost identical to ours have been found at Magdalensberg (Deimel 1987: Pl. 83: 16) and Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 55), as well as numerous other sites (Deschler-Erb 1999: 53, Fig. 55, Pl. 21: 416, 419).

The difference between leaf-shaped and tear-drop pendants should be noted. Both are simple in shape and, as already noted, were in widespread use. Unlike our tear-drop pendant, leaf-shaped pendants were sometimes made with great care, showing the detailed structure of the leaf (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 56), thus enhancing their decorative impact (Deimel 1987: Pl. 82: 7–8; Deschler-Erb 1999: Pl. 28: 556–562, 567–568, 572–57).

1

2

Sl. 10 — 1 Albanija; 2 Vid – Narona (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 10 — 1 Albania; 2 Vid – Narona (photo by: A. Busuladžić)

Falički privjesci (kat. br. 39–40; sl. 10: 1–2)

Među arheološkim materijalom koji se čuva u antičkoj zbirci Odjeljenja za arheologiju Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine čuvaju se i dva falička privjeska (sl. 10: 1–2). Od najstarijih vremena ljudi su kroz prikazivanje različitih dijelova tijela pokušavali pridobiti pozitivne sile i priskrbiti prijeko potrebnu plodnost (Busuladžić 2016: 139). Kroz različite forme prikazivali su grudi, bedra, zdjelice i genitalije. Svi ovi dijelovi ljudskoga tijela imali su duboku

Phallic pendants (cat. nos. 39–40; Fig. 10: 1–2)

The archaeological material of the Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina includes two phallic pendants (Fig. 10: 1–2). Ever since the distant past, people have sought to attractive positive forces and much-needed fertility by means of various body parts (Busuladžić 2016: 139), including breasts, thighs, the pelvis and genitalia, all of which are imbued

simboliku (Colin 2004: 34–37). Jedan od omiljenih predmeta među Rimljanima bio je i privjesak u obliku falusa. Falus (eng. *phallus*, grč. *phallos*), muški spolni organ, u antičko je doba imao istaknutu simboličku vrijednost. Često je imao različite oblike i bio je od različitih materijala, formi i dimenzija. Prikazan kao izdvojen, falus nije bio vezan za određeno božanstvo, nego je simbolizirao pozitivne zaštitne sile (Giunio 2015: 40–41). Falus je posebno u rimskoj civilizaciji imao značajnu ulogu (Oldenstein 1976: 159–160). Njegovo nošenje primarno je imalo profilaktičko značenje uz pomoć kojega se štitilo od bolesti. Druga je namjena imala apotropejsko značenje. Ovom funkcijom falus je odvrćao nesreću od onoga tko ga je nosio. S obzirom na naglašenu praznovjernost starih Rimljana, vjerovali su da ih je nošenje falusa štitilo od uroka, zlih očiju, ljubomore i zavisti (Busuladžić 2016: 140).

Pojava figuralnoga prikaza falusa nije primarno rimski izum. Prvi falički kultovi pojavljuju se već u paleolitiku, a bili su rašireni u mitologijama Indije, Male Azije, Egipta i Grčke. Tako se motiv faličke ruke, odnosno erotske geste profilaktičkoga značenja, iz Egipta prenio u antički Rim.¹¹ Falički prikazi u obliku ptice-falusa zabilježeni su i na istočnogričkim keramičkim posudama (Kukoč 2008: 68). I u tim primitivnim društvima falusi su imali simbol rađanja, plodnosti, blagostanja i snage prirode. Zbog ovakve simbolike falusi su masovno izrađivani u različitim oblicima, od različitih materijala: bronz, kosti, bjelokosti, srebra, zlata, jantara, keramike, mramora i običnoga kamena. Za zaštitu od pakosti i različitih zlih sila koristili su se amuleti, amajlije i privjesci faličkoga oblika (Busuladžić 2016: 140). Njih su nosile sve kategorije stanovništva: muškarci, žene i djeca, čak i visoko rangirani pojedinci. Na ovakvim privjescima falus bi se povezivao s drugim simbolima kako bi mu se pojačala moć. Takav primjer je bila lunula i šaka stisnuta u „figu“ koja je prema nekim interpretacijama predstavljala penetraciju muškoga spolnog organa u ženski. Oblici falusa su, osim privjesaka koji su nošeni oko vrata, izrađivani i u obliku bule, narukvica, kao aplikacije, zakovice, a prikazivani su i na svjetiljkama, fibulama, gemama, štitovima, kutijicama za mirise i koricama za noževe. U apotropejskome kontekstu poznati su slučajevi da su u rimskim triklinijama pronalazeni nosači stolova u falusnome obliku. Za njih se vjerovalo da štite hranu od kvarenja, dok su u spavaćim sobama

with deep symbolism (Colin 2004: 34–37). Phallic-shaped pendants were particularly popular among Romans. The phallus (Greek *phallos*) or male sex organ was of great symbolic value in antiquity, occurring in various forms, materials and sizes. As a separate image, the phallus was not associated with a particular divinity, but symbolised positive protective powers (Giunio 2015: 40–41). It had a particularly important role in Roman civilization (Oldenstein 1976: 159–160), being worn mainly for prophylactic reasons as a protection against disease, but was also of apotropaic significance, believed to protect the wearer against accident. The ancient Romans were notably superstitious, believing that wearing a phallus protected them against spells, the evil eye, jealousy and envy (Busuladžić 2016: 140).

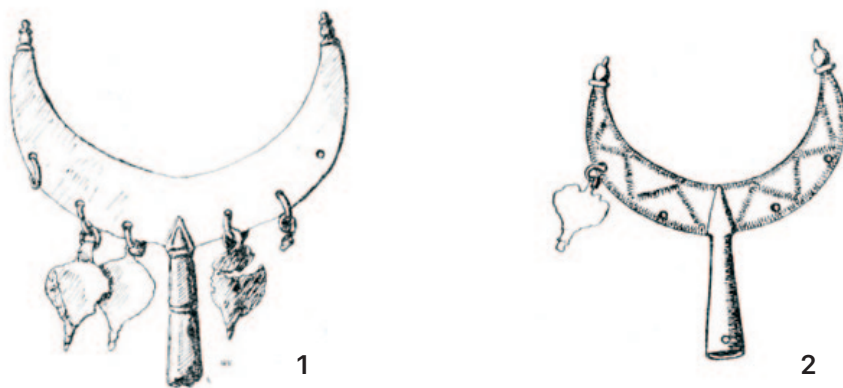
Figural representations of the phallus were not primarily a Roman invention. Phallic cults first emerged in the Palaeolithic, and were widespread in the mythologies of India, Asia Minor, Egypt and Greece. The motif of the phallus hand, an erotic gesture of prophylactic significance, came to ancient Roman from Egypt.¹¹ Phallic images in the form of a bird-phallus have been recorded on eastern Greek pottery vessels (Kukoč 2008: 68). In these primitive society, phallus symbolised birth, fertility, well-being and the power of nature. For this reason they were made in very large numbers, of different shapes and in different materials: bronze, bone, ivory, silver, gold, amber, pottery, marble and stone. Amulets, talismans and pendants in the shape of a phallus were used as protection from malevolence and the forces of evil (Busuladžić 2016: 140). Everyone wore them: men, women and children, including high-ranking individuals. Other symbols would be linked to these phallic pendants to further enhance their power. One such was the lunula, another the fist forming the “fig” which some see as representing the penetration of the male sex organ into that of the female. Pendants worn around the neck were not the only articles to be made in the form of a phallus: others include bullae, bracelets, appliqués and rivets, and the phallus also features on lamps, fibulae, gemstones, shields, perfume boxes and knife sheaths. In an apotropaic context, cases are known of Roman triclinia where the table legs were in the shape of a phallus, for the phallus was be-

¹¹ Mnogobrojni izrazi s prikazima falusa su preko srednjega vijeka dospjeli do suvremenih vremena. Tako je do danas sačuvano, danas vulgarno, pokazivanje ispruženoga srednjeg prsta čije veze jasno upućuju na antička vremena (Jovanović 2013: 7).

¹¹ Many phallic images have come down to us from mediaeval times, including the now vulgar gesture of the extended middle finger, a clear survival from Antiquity (Jovanović 2013: 7).

svjetiljke s ovim prikazima imale ulogu da otjeraju zle sile iz tame. Na stropovima trgovina visila su zvonca faličkih oblika koja su imala funkciju da zveckanjem pri strujanju zraka otjeraju lošu energiju i pomognu u obavljanju posla. U funkciji zaštite cijele obitelji, faluse nalazimo na pročeljima kuća, radionica, trgovina, i to najčešće iznad ulaznih vrata (Jovanović 2013: 7). Koliko su falusi kao zaštitni simboli bili prisutni govori i podatak da su amuleti u obliku falusa bili korišteni i od strane rimske vojske kao privjesak na vojnoj opremi (Ivčević 2008: 213–222; 2010: 127–144). U prilog ovome ide i činjenica da ih je značajan broj pronađen upravo u rimskim vojnim logorima. Datacijski okvir korištenja precizira se od 1. do 3. stoljeća (Radman-Livaja 2004: 95). Takvi primjerci brončanoga falusa čuvaju se i u Zemaljskome muzeju Bosne i Hercegovine (sl. 10: 1–2). Slične analogije mogu se konstatirati u Segedunumu (Rushworth, Croom 2016: 155–156, T. 25: 227–228), na istočnoj obali Jadrana (Jovanović 2013: 12–13; Giunio 2015: 61–63), Sisku (Koščević 2000: 95), na lokalitetu Aqua lasae (Pimat-Spahić 2015: 141, sl. 27 167,), u Singidunumu (Црнобрња, Крунић 1997: 79–80), Gardunu (Ivčević 2010: 141, sl. 12–15), u Italiji (Cividini 2016: 47, 50, Fig. 4; 13) Saalbugu, Weißenburgu, Straubingu (Oldenstein 1976: T. 42: 403–412), Vindonissi (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 58–60) te drugim lokalitetima poput Baden, Ivoševci, Dura Europos, Zugmantel i drugi (Koščević 1991: 45). Omiljenost i široka zastupljenost prikazivanja, ali i simboličnoga značaja falusa potvrđuje se i njegovim prikazivanjem na drugim predmetima (Obmann 1997: 241, Fig. 1382), gdje je njegova uloga bila slična.

lieved to preserve food from spoiling, while in the bedroom, lamps with phallic images served to banish the forces of darkness. Phallic-shaped bells hung from shop ceilings, designed to jingle in the breeze and thereby to dispel negative energies and enhance trade. Phallic symbols on house fronts, workshops and markets, usually above the entrance door, were intended to protect an entire family (Jovanović 2013: 7). Phallic amulets were also worn by Roman soldiers as a pendant on their equipment, further indication of their protective symbolism (Ivčević 2008: 213–222; 2010: 127–144). This is evidence from the significant numbers found in Roman camps. They were in use from the 1st to the 3rd century (Radman-Livaja 2004: 95). Bronze specimens of such phalli are held in the National Museum of Bosnia and Herzegovina (Fig. 10: 1–2). Analogies may be found in Segedunum (Rushworth, Croom 2016: 155–156, Pl. 25: 227–228), the eastern Adriatic coast (Jovanović 2013: 12–13; Giunio 2015: 61–63), Siscia (Koščević 2000: 95), Aqua lasae (Pimat-Spahić 2015: 141, 167, Fig. 27), Singidunum (Црнобрња, Крунић 1997: 79–80), Gardun (Ivčević 2010: 141, Fig. 12–15), Italy (Cividini 2016: 47, 50, Fig. 4; 13) Saalburg, Weißenburg, Straubing (Oldenstein 1976: Pl. 42: 403–412), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 58–60) and elsewhere, including Baden, Ivoševci, Dura Europos and Zugmantel (Koščević 1991: 45). Their popularity and widespread use, as well as the symbolic meaning of the phallus, is also confirmed by their occurring on other objects (Obmann 1997: 241, Fig. 1382), where their role was similar.

Sl. 11 — 1–2 Konjic – Lisičići (prema: Čremošnik 1957)

Fig. 11 — 1–2 Konjic – Lisičići (after: Čremošnik 1957)

Lunulasti privjesci (kat. br. 41–42; sl. 11: 1–2)

U zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalaze se dva primjera lunulastih privjesaka koji su najvjerojatnije služili kao dio vojne opreme. Lunulasti privjesci su razmjerno dosta česta pojava na rimskodobnim lokalitetima diljem Rimskoga carstva (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 47: 1302–1311; 48: 1312–1328; Stiebel 2014: 102). Široka rasprostranjenost uzrokom je postojanja velikoga broja tipova, podtipova i varijanti, ovisno o konstrukcijskim detaljima. Lunulasti primjeri bili su dio konjske orme te su imali dodatne privjeske i to posebno od 1. stoljeća (Radman-Livaja 2004: 114). Kada govorimo o ovim formama, iste su u funkciji privjeska zabilježene već od prapovijesti (Bulatović et al. 2017: 130).

Naši primjerci upravo pokazuju navedene elemente jer su ostali sačuvani i dodatni privjesci u formi listića na lunulama. Ono što ove nalaze izdvaja je način vješanja koji je imao rješenje u obliku tuljca na koji su predmeti nasađivani. Ovo je uzrok i zaključaka koji ne idu u prilog definiranja predmeta kao privjesaka (Čremošnik 1957: 154). U prilog tvrdnji da se ipak radi o predmetima koji su služili kao lunulasti privjesci, i to kao dio konjske orme, usmjerava činjenica da su lunule imale dodatne listolike privjeske koji su, po svemu sudeći, visili okrenuti prema dolje. U tom slučaju tuljci su mogli biti samo jedno od konstrukcijskih rješenja na koji su se prilikom aplikacije na konjsku ormu nasađivali, umjesto karika i kukica kao češćega načina. Dokazano repariranje, improvizacija i postojanje drugih rješenja (Radman-Livaja 2004: 115) na lunulastim privjescima ostavlja otvorenim i ovu interpretaciju kao mogućom.

Treba napomenuti da su različita lunulasta rješenja bila prisutna i kao dio nakitnih sadržaja¹² kod civilnoga stanovništva te žena (Migotti, Leleković 2013: 262), gdje su ovi oblici imali i simbolički i profilaktički značaj (Guštin, Popović 2017: 64). Na prostoru današnje Bosne i Hercegovine pronađeno je više takvih lunulastih nakitnih formi (Čremošnik 1963: 119), a nakitna uloga zabilježena je i na drugim područjima (Popović 2002: 36). Mjesto nalaza primjeraka ukazuje kako je riječ o položaju rimske vile na lokalitetu Lisičići kod Konjica (Busuladžić 2011b: 157–158). Ova činjenica dodatno ukazuje da je njihov pronalazak moguće interpretirati kao dio vojne paradne opreme vlasnika vile koji je mogao biti isluženi rimski vojnik

¹² Nakitna kategorija nije bila predmetom obrade u ovome radu, nego su u obzir uzimani samo predmeti za koje se s najvećim stupnjom sigurnosti može pretpostaviti uloga u smislu dijela vojne opreme, konjske orme ili pojasnih garnitura.

Luneate pendants (cat. nos. 41–42; Fig. 11: 1–2)

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina includes two examples of luneate pendants, probably part of military equipment. Luneate pendants are fairly common at Roman sites throughout the Empire (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 47: 1302–1311; 48: 1312–1328; Stiebel 2014: 102); their wide distribution has given rise to a large number of types, subtypes and variants, depending on the details of their construction. They feature on horse harness, and had supplementary pendants, particularly from the 1st century onwards (Radman-Livaja 2004: 114). Pendants of this shape and use have been recorded from prehistory (Bulatović et al. 2017: 130).

Our examples display these features, with supplementary leaflet-shaped pendants. They differ from other pendants in that they are hung from a cylinder forming part of the lunula, hence the suggestion that they should not be defined as pendants (Čremošnik 1957: 154). However, the fact that lunulae had supplementary leaflet-shaped pendants that to all appearances hung downwards supports the claim that they were indeed pendants, and featured on horse harness. In that case the cylinders could have been just one way by means of which they were attached to the harness, as an alternative to hangers and hooks as the more common method. Evidence of repairs, improvisations and the presence of other methods on luneate pendants (Radman-Livaja 2004: 115) leaves open this as one possible interpretation.

Various luneate pendants also featured as part of the jewellery¹² worn by the civilian population, particularly women (Migotti, Leleković 2013: 262), where they had both symbolic and prophylactic significance (Guštin, Popović 2017: 64). Several luneate items of jewellery have been recorded in Bosnia and Herzegovina (Čremošnik 1963: 119), as well as in other areas (Popović 2002: 36). Ours were found at the site of the Roman villa in Lisičići near Konjic (Busuladžić 2011b: 157–158), suggesting that they may have formed part of the military parade uniform of the owner of the villa, who was perhaps a time-served Roman soldier or veteran. The military context of luneate pendants is further confirmed

¹² Jewellery as such is not the subject of this paper, which deals only with objects that may safely be regarded as forming part of military equipment, horse harness or belt sets.

– veteran. Vojni kontekst lunulastih privjesaka potvrđen je već iz činjenice da je znatan broj ovih nalaza pronađen na lokalitetima dokazanoga rimskog vojnog karaktera (Horváth 2018: 190).

Atipični privjesci (kat. br. 43; sl. 12)

Jedan je privjesak posebno zanimljiv te pripada skupini malobrojnih privjesaka. Njegova izrada i oblik izdvajaju ga u posebnu varijantu. Načinjen je od brončanoga lima s polukružnim ukrasima na rubovima te okruglim izbočenjem na jednoj strani ruba. U kvadratnoj sredini se nalazi koncentrični krug. Ovaj primjerak ima slične analogije u Sisciji gdje je definiran kao privjesak (Radman-Livaja 2004: 110, 215, sl. 480). Naš primjerak nema mehanizme za vješanje jer je jedna strana u cijelosti oštećena (Koščević 1991: 53, sl. 315).

DUGMAD (kat. br. 44–62; sl. 13: 1–19)

Dugme je predstavljalo predmet koji je u kasnijim vremenskim razdobljima služio za zakopčavanje odjeće (Busuladžić 2018: 43). Pored ove kasnije, primarne namjene, u razdoblju antike korišteni su prvenstveno i kao dio konjske orme te pri zakopčavanju kožnoga remenja i pojasnih garnitura (Redžić 2013: 5). Iz navedene činjenice razvidno je da je dugmad bila višenamjenski predmet. Dugmad je mogla biti izrađivana od kosti, srebra, slonovače, a najčešće od bronz (Redžić 2013: 303–304). Kao dokaz njihove najčešće brončane proizvodnje može se navesti i primjer vrlo zanimljivoga kamenog kalupa na kojem su vidljivi različiti negativni za lijevanje dugmadi. Masovna i široka upotreba uzrokovala je i masovnu proizvodnju na različitim lokalitetima koji nisu podrazumijevali veća naselja, nego potrebu za njihovim korištenjem. Datacija pronađenih kalupa za izradu dugmadi također se precizira u 2. i 3. stoljeće i to na različitim lokalitetima (Ratković 2009: 255–265; Busuladžić 2018: 43). Od 7. stoljeća upotreba fibula izlazi iz ondašnjih modnih trendova, a upotreba dugmadi postaje redovna. U tom vremenu razvijaju se različiti oblici kuglastih, blago bikoničnih, šupljih i elipsastih oblika dugmadi (Ivčević 1999: 197). Ovaj predmet, kroz različite forme, nastavlja se intenzivno koristiti i u razdoblju srednjega vijeka (Bikić 2010: 113–114; Фидановски, Зечевић 2015: 210–211), kada u ne tako rijetkim slučajevima postaje primarno dekorativni, pa tek onda

Sl. 12 — Čapljina – Višići (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 12 — Čapljina – Višići (photo by: A. Busuladžić)

by the fact that a significant number of them have been found at known Roman military sites (Horváth 2018: 190).

Atypical pendants (cat. no. 43; Fig. 12)

One pendant, belonging to a small group, is particularly interesting, its workmanship and form distinguishing it as a separate variant. It was made of sheet bronze, with semi-circular decorations around the edges and a round projection on one side. The centre is square, with a circle inscribed within. This pendant has analogies in Siscia, where it is defined as a pendant (Radman-Livaja 2004: 110, 215, Fig. 480). Ours lacks the suspension mechanism, as the whole of one side is damaged (Koščević 1991: 53, Fig. 315).

STUDS (cat. nos. 44–62; Fig. 13: 1–19)

Studs or buttons were used in later times to fasten clothing (Busuladžić 2018: 43), but in ancient times studs featured mainly as part of horse harness, leather belts and belt sets (Redžić 2013: 5); they were thus a multi-purpose article. They could be made of bone, silver, ivory or, most commonly, of bronze (Redžić 2013: 303–304). Evidence of their manufacture in bronze is provided by a very interesting stone mould displaying different negatives into which the bronze was poured. Their large-scale, widespread use led to mass production at various sites, not necessa-

Sl. 13 — 1 Ljubuški – Proboj; 2, 12 Stolac; 3 Bosna i Hercegovina; 4, 13, 15 Sarajevo – Ilidža; 5 Banja Luka – Hrvачani; 6, 9 Čapljina – Mogorjelo; 7 Čapljina – Višići; 8 nepoznato nalazište; 10 Ljubuški – Vitina; 11, 14 Posušje – Gradac; 16 Dabrica; 17–19 Breza (snimio: A. Busuladžić)

Fig. 13 — 1 Ljubuški – Proboj; 2, 12 Stolac; 3 Bosnia and Herzegovina; 4, 13, 15 Sarajevo – Ilidža; 5 Banja Luka – Hrvачani; 6, 9 Čapljina – Mogorjelo; 7 Čapljina – Višići; 8 unknown site; 10 Ljubuški – Vitina; 11, 14 Posušje – Gradac; 16 Dabrica; 17–19 Breza (photo by: A. Busuladžić)

funkcionalni predmet (Radojković 1969: 48–50; Bikić 2010: 113–114).

U odnosu na oblik, primarno glave dugmeta, mogu se uočiti razlike u obliku dvije varijante – s klobučastom i pločastom glavicom (Redžić 2013: 303–312).

rily large settlements, but reflecting local needs. The moulds that have been found at different sites date from the 2nd and 3rd centuries (Ratković 2009: 255–265; Busuladžić 2018: 43). From the 7th century onwards, the use of fibulae went

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji više dugmadi različitih oblika koji potvrđuju postojanje više formi.

Varijanta 1 (kat. br. 45, 53–54, 58, 60, 62; sl. 13: 2, 10–11, 15, 17, 19)

Prva varijanta zastupljena je s dva tipična primjeraka (sl. 13: 2, 15). Ova varijanta ima klobučasto rješenje glavice. Glavice ove varijante mogu biti različito modelirane i ukrašene. Zabilježene su izvedbe s radijalno raspoređenim urezanim linijama, zarubljenim četverostranim piramidama te šesterokutnim oblicima s naglašenim središnjim bridom, kao i primjerci s tri radijalno raspoređena bobičasta izbočenja. Ukrasi su mogli biti u obliku koncentričnih kružnica ili bez ukrasa poput naših primjeraka. U odnosu na dimenzije, dugmad masivnijih glava je mogla služiti za zakopčavanje pojasnih garnitura. Njihova dimenzija je oscilirala od 5 do 10 mm. Dugmad manjih dimenzija od ove najvjerojatnije su služila više u ukrasne svrhe. Datacijski okvir ovih predmeta se stavlja u sredinu 2. (Oldenstein 1976: 169) i 3. stoljeće (Redžić 2013: 305; Boube-Piccot 1994: 357).

U ovoj grupi izdvajaju se i dva primjerka (sl. 13: 10–11) koji, pored klobučaste glavice, imaju i povezane noge koje čine četvrtaste otvore za pričvršćivanje na remenje ili odjeću. Slično rješenje je prisutno i kod primjeraka pronađenih kod Breze (sl. 13: 19). Nešto drugačije rješenje s klobučastom glavicom i dvije prstenaste alke imamo kod jednoga primjerka (sl. 13: 17). Primjerci iz Breze (sl. 13: 17, 19) datiraju se u helenističko i ranorimsko razdoblje, što ukazuju i drugi nalazi s ovoga lokaliteta.¹³

Analogije klobučastim dugmadima su mnogobrojne na nalazištima Saalburg (Jacobi 1897: T. LII: 8–9), Zugmantel, Niederbieber (Oldenstein 1976: T. 46: 480, 485–489), Heddernheim (Obmann 1997: 218, Abb. 40), zatim u Srbiji (Црнобрња 1997: 294, kat. br. 511; Korać, Golubović 2009: 239; Redžić 2013: 306–310), u provinciji Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1994: 167, no. 33; 1996b: 124, Fig. 43), Rumunjskoj (Ciugudean 2017: Pl. IX: 1–3; X: 1–3), sjevernoj Africi (Boube-Piccot 1994: Pl. 66: 87), Sloveniji (Križ et al. 2009: 299),¹⁴ Hrvatskoj (Radman-Livaja 2004: 194, sl. 303–305) i na drugim područjima (Horváth 2018: 189, Fig. 2).

out of fashion, and the use of buttons and studs became the norm. These came in a variety of shapes – domed, slightly biconical, concave and elliptical (Ivčević 1999: 197) – and continued in use in these various forms in the Middle Ages (Bikić 2010: 113–114; Фидановски, Зечевић 2015: 210–211), when it was not uncommon for them to be primarily decorative, and only secondarily functional (Radojković 1969: 48–50; Bikić 2010: 113–114).

Two variants may be distinguished based mainly on the shape of the head – domed, and flattened (Redžić 2013: 303–312).

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina holds several studs or buttons of different shapes.

Variant 1 (cat. nos. 45, 53–54, 58, 60, 62; Fig. 13: 2, 10–11, 15, 17, 19)

The first variant, with a domed head, is represented by two typical examples (Fig. 13: 2, 15). The head could be modelled and decorated in a variety of ways: examples are known with radiating incised lines, rounded four-sided pyramids and hexagonal forms with a pronounced central ridge, as well as others with three radially-set bead-like projections. The decorations could take the form of concentric circles, though ours are undecorated. Studs with large heads, ranging in size from 5 to 10 mm, could have been used to fasten belt sets. Smaller studs were probably used more as decoration. These studs date from the mid 2nd century (Oldenstein 1976: 169) and the 3rd century (Redžić 2013: 305; Boube-Piccot 1994: 357).

Two examples in this group (Fig. 13: 10–11) stand out in that they have not only a domed head but also a foot, by they were attached to a belt or item of clothing. Specimens found near Breza (Fig. 13: 19) are similar. A rather different design, with a domed head and two rings, is seen on one of our examples (Fig. 13: 17). The studs from Breza (Fig. 13: 17, 19) date from the Greek and early Roman periods, as indicated by other finds from the same site.¹³

There are numerous analogies to the domed studs at the sites of Saalburg (Jacobi 1897: Pl. LII: 8–9), Zugmantel, Niederbieber (Oldenstein 1976: Pl. 46: 480, 485–489), Heddernheim (Obmann 1997: 218, Fig. 40), and in Serbia (Црнобрња 1997: 294, cat. no. 511; Korać, Golubović 2009:

¹³ Lokalitet još uvijek nije u cijelosti publiciran. Na ovome lokalitetu pronađeni su mnogobrojni metalni predmeti, nakit, keramika i drugi nalazi koji ukazuju na ovaj datacijski okvir.

¹⁴ Slovenski primjerci datiraju se u željezno doba, što bi početke korištenja ovoga oblika moglo pomjeriti u prošlost.

¹³ The site has yet to be published in full. Numerous items of metalwork, jewellery, pottery and other finds suggest this dating.

Varijanta 2 (kat. br. 44, 48–52, 55–56; sl. 13: 1, 5–9, 12–13)

U drugu skupinu pripada dugmad koja imaju pločasto rješenje glavice. Ovakvi primjerci su mogli imati površinu bez ukrasa (sl. 13: 1, 13) ili s ornamentom u obliku koncentričnih kružnica (sl. 13: 5, 7–9, 12). Jedan primjerak pokazuje nešto veću dekoriranost u vidu niza koncentričnih kružnica i blagoga izbočenja na sredini glavice (sl. 13: 6). U rijetkim situacijama primjerci mogu biti od emajla bijele i crvene boje. Vrlo je moguće da su imale i ukrasnu funkciju, kao i funkciju za zakopčavanje odjeće od tekstila. Datacijski okvir se kreće od zadnje trećine 2. stoljeća do kraja druge trećine 3. stoljeća (Redžić 2013: 311). Naši primjerci pokazuju karakteristične elemente koji ih klasificiraju u ovu varijantu. Analogije su zabilježene na nalazištima Saalburg (Jacobi 1897: T. LII: 1–2, 4–6, 10–13), Niederbieber, Zugmantel (Oldenstein 1976: T. 47: 494–503), u Hrvatskoj (Radman-Livaja 2004: 194, sl. 300; 302), Sloveniji (Križ et al. 2009: 302, 366, sl. 12 a–d; 25), u provinciji Hispaniji (Aurrecoechea Fernández 1994: 167, Fig. 29; 1996b: 124–125, Fig. 32–41; 60; 64; 66–67) i današnjoj Srbiji (Митровић 2010: 58, kat. br. 114; Redžić 2013: 311–312; Ratković 2009: 261, sl. 10).

Varijanta 3 (kat. br. 57; sl. 13: 14)

Jedno dugme ima kupasti oblik te se na osnovi navedenoga oblika izdvaja u posebnu varijantu.

Varijanta 4 (kat. br. 47; sl. 13: 4)

U skupinu dugmadi pripada i primjerak koji ima ukrašenu gornju stranu u obliku rozete. Slična dekorativna rješenja, koja se upravo stavljaju u rimski vojnički kontekst, konstatirana su na prostoru rimske provincije Hispanije (Aurrecoechea Fernández 1994: Fig. 167: 2–4; 1996a: 65, Fig. 10; 1996b: 123, Fig. 2–11).

Varijanta 5 (kat. br. 46; sl. 13: 3)

Ovoj varijanti pripada jedno dugme koje ima oblik pelte. Ovakav oblik ostavlja dojam da gornji dio dugmeta ima samo polovicu površine. Najbliže analogije pronađene su na lokalitetu Saalburg (Jacobi 1897: T. LII: 14–16). Dugmad oblika pelte konstatirana je i na prostoru Hispanije (Aurrecoechea Fernández 1994: 167, Fig. 51).

Varijanta 6 (kat. br. 59, 61; sl. 13: 16, 18)

Dva primjerka predstavljaju posebnu varijantu. Dugmad je najvjerojatnije iz 1. stoljeća. Prema konstrukciji, vrlo su jednostavne izrade. Na sebi imaju ukrasne detalje u obliku križa, krugova, blago kupastih izbočenja i drugih motiva. U donjem dijelu imaju

239; Redžić 2013: 306–310), the provinces of Hispania (Aurrecoechea Fernández 1994: 167, no. 33; 1996b: 124, Fig. 43) and Romania (Ciugudean 2017: Pl. IX: 1–3; X: 1–3), North Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 66: 87), Slovenia (Križ et al. 2009: 299),¹⁴ Croatia (Radman-Livaja 2004: 194, Fig. 303–305) and elsewhere (Horváth 2018: 189, Fig. 2).

Variant 2 (cat. nos. 44, 48–52, 55–56; Fig. 13: 1, 5–9, 12–13)

The second group of studs consists of those with a flattened head. They could be plain (Fig. 13: 1, 13) or decorated with concentric circles (Fig. 13: 5, 7–9, 12). One is rather more elaborately decorated with small circles in a ring around a slight central protuberance (Fig. 13: 6). In a few cases, these studs could be of white and red enamel. It is very likely that they were both decorative and used to fasten items of clothing made of textiles. They range in date from the last third of the 2nd century to the end of the second third of the 3rd century (Redžić 2013: 311). Our examples display the characteristic elements that classify them in this variant. Analogies have been recorded at Saalburg (Jacobi 1897: Pl. LII: 1–2, 4–6, 10–13), Niederbieber, Zugmantel (Oldenstein 1976: Pl. 47: 494–503), in Croatia (Radman-Livaja 2004: 194, Fig. 300; 302), Slovenia (Križ et al. 2009: 302, 366, Fig. 12 a–d; 25), the province of Hispania (Aurrecoechea Fernández 1994: 167, Fig. 29; 1996b: 124–125, Fig. 32–41; 60; 64; 66–67) and present-day Serbia (Митровић 2010: 58, cat. no. 114; Redžić 2013: 311–312; Ratković 2009: 261, Fig. 10).

Variant 3 (cat. no. 57; Fig. 13: 14)

One stud is of conical shape, thus constituting a separate variant.

Variant 4 (cat. no. 47; Fig. 13: 4)

This group includes a specimen of which the face is rosette-shaped. Similar decorative treatments, belonging in a Roman military context, have been recorded in the Roman province of Hispania (Aurrecoechea Fernández 1994: Fig. 167: 2–4; 1996a: 65, Fig. 10; 1996b: 123, Fig. 2–11).

Variant 5 (cat. no. 46; Fig. 13: 3)

One pelta-form stud belongs to this variant. This shape gives the impression that the face of

¹⁴ Slovenian examples date from the Iron Age, which could push further back in time the first use of this form.

alku za pričvršćivanje. Primjerak s lokaliteta Dabrice (sl. 13: 16) pronađen je na lokalitetu rimskoga kastea (Basler 1972: 50),¹⁵ što dodatno usmjerava na zaključak da je riječ o upotrebnome predmetu u vojsci. Slične analogije primjerku (sl. 13: 18) zabilježene su na lokalitetu Magdalensberg (Deimel 1987: T. 79: 1–3).

POJASNI OKOVI

Okovi četvrtastoga oblika (kat. br. 63–70; sl. 14: 1–8)

Okovi ove forme najčešće su kvadratnoga oblika.¹⁶ Pored kvadratnoga, zabilježeni su i slučajevi pravokutnoga oblika (Koščević 1991: 72). Širina ovoga okova je okvirno iznosila između 2,5 do 4,5 cm. Na kožni remen su aplicirane pomoću zakovica čiji je broj mogao iznositi od dvije do četiri. Ovisno o kontekstu nalaza, tipovi kopči s kojima je pronađen i novac, datiraju se u 1. st. pr. Kr. (Guštin, Popović 2017: 56–57), pa do 1. st. po Kr. (Mano-Zisi 1957: 45–58; Bishop 1988: 130–131). U mlađem željeznom dobu slične ukrasne pojasne ploče zabilježene su na više lokaliteta u današnjoj Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj (Blečić 2003: 331–335). Mnogobrojni primjerci datirani su u kraj 2. (Redžić 2013: 219) do sredine 3. stoljeća (Petculescu 1995: 117; Amon 2004: 145). U 3. stoljeće, u odnosu na cjelokupni arheološki kontekst, datiraju se primjeri pronađeni na tlu sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1994: 357).

Znatno je i broj lokaliteta na kojima su pronađeni okovi kvadratnoga oblika (Mano-Zisi 1957: 22–23; Chirilă et al. 1972: 75, T. LXXVI: 7–8; Dawson 1989: 343, Fig. 2–3; Koščević 1991: 72–74; Grbić 1994: 206, kat. br. 480; Amon 2004: Pl. XXXVI: 9–12; James 2004: 80, Fig. 38; 96; Redžić 2013: 218–225). U nekim slučajevima riječ je o vrlo luksuznim srebrnim izrađevinama (Mano-Zisi 1957: 22–23).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se desetak primjeraka ovoga tipa. Jedna od njihovih osnovnih karakteristika je da su izrađeni od tankoga lima (Busuladžić 2018: 42). Naši primjerci upravo potvrđuju ovu činjenicu.

U odnosu na oblik možemo ih svrstati u dvije varijante:

the stud lacks half its surface. The closest analogies have been found at Saalburg (Jacobi 1897: Pl. LII: 14–16). Pelta-form studs have also been found in Hispania (Aurrecochea Fernández 1994: 167, Fig. 51).

Variant 6 (cat. nos. 59, 61; Fig. 13: 16, 18)

Two examples represent a distinct variant. Probably dating from the 1st century, they are of very simple workmanship, and bear decorative details in the shape of crosses, circles, shallow conical protuberance and other motifs. They have a loop on the reverse by which they were fixed. The example from Dabrice (Fig. 13: 16) was found at the site of a Roman castrum (Basler 1972: 50),¹⁵ supporting the conclusion that it was used by the military. Analogies (Fig. 13: 18) have been recorded at Magdalensberg (Deimel 1987: Pl. 79: 1–3).

BELT PLATES

Square and rectangular plates (cat. nos. 63–70; Fig. 14: 1–8)

Square plates are the most common,¹⁶ but rectangular ones have also been recorded (Koščević 1991: 72). These plates, which were 2.5 to 4.5 cm in width, were fixed to the leather strap with two to four rivets. Depending on the context of these finds, the types of buckle with which coins were also found date from the 1st century BC (Guštin, Popović 2017: 56–57) to the 1st century AD (Mano-Zisi 1957: 45–58; Bishop 1988: 130–131). Similar decorative plates dating from the late Iron Age have been recorded at several sites in Bosnia and Herzegovina and in Croatia (Blečić 2003: 331–335). Numerous examples date from the late 2nd century (Redžić 2013: 219) to the mid 3rd (Petculescu 1995: 117; Amon 2004: 145). Given the archaeological context as a whole, such plates found in North Africa date from the 3rd century (Boube-Piccot 1994: 357).

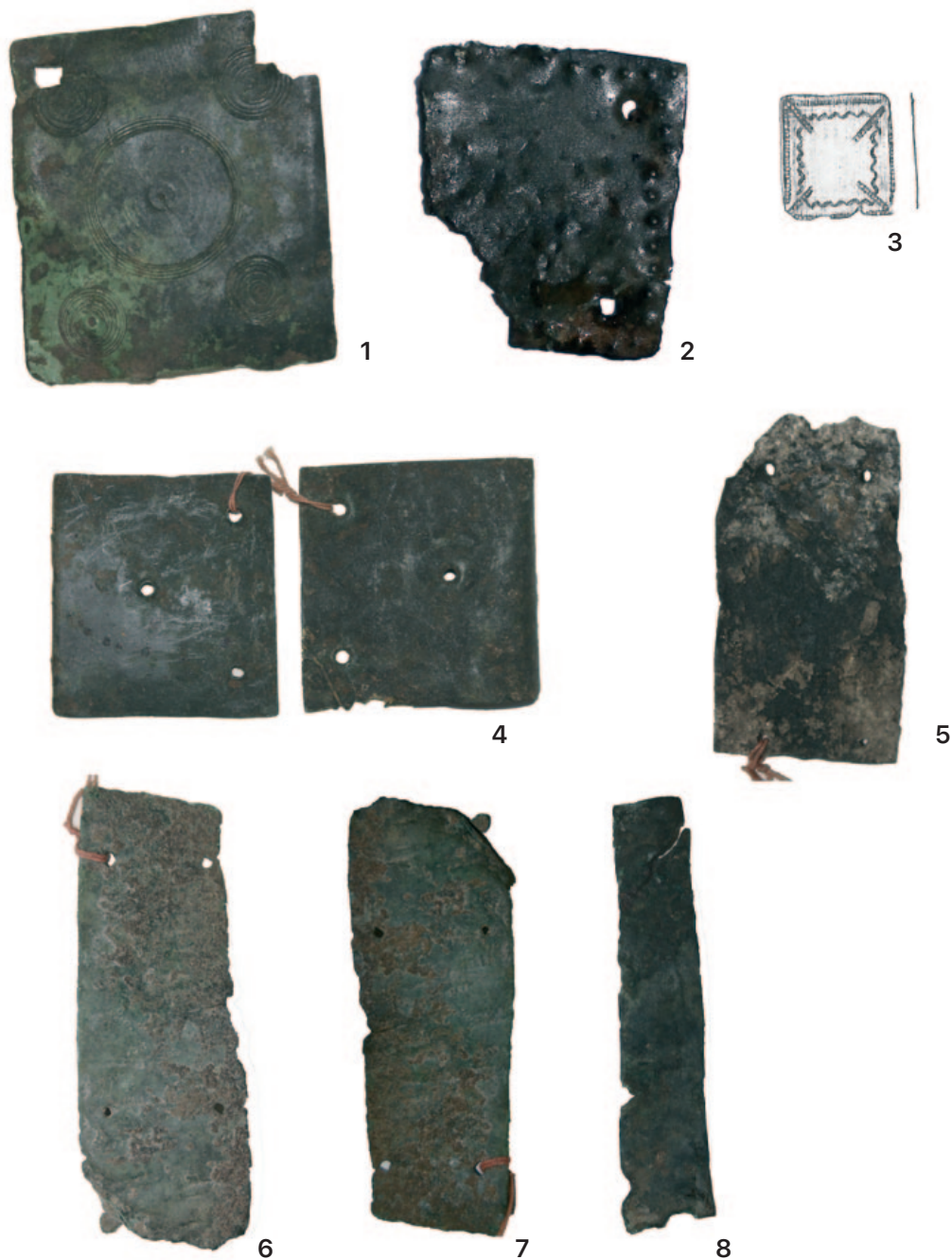
There are many sites where square plates have been found (Mano-Zisi 1957: 22–23; Chirilă et al. 1972: 75, Pl. LXXVI: 7–8; Dawson 1989: 343, Fig. 2–3; Koščević 1991: 72–74; Grbić 1994: 206, cat. no. 480; Amon 2004: Pl. XXXVI: 9–12; James 2004: 80, Fig. 38; 96; Redžić 2013: 218–225). In some instances they were luxury items made of silver (Mano-Zisi 1957: 22–23).

¹⁵ Objekt je vjerovatno bio korišten u duljem vremenskom intervalu.

¹⁶ Ova tvrdnja često može biti i limitirajuća činjenica te nije isključeno kako se takve forme mogu javljati u različitim razdobljima, s različitim tipološkim odrednicama. S obzirom da je najveći dio s istoga lokaliteta – utvrđenoga kastruma Mogorjelo, za pretpostaviti je da se može determinirati u istu tipološku i kronološku katagoriju.

¹⁵ This castrum was probably in use over a long period.

¹⁶ This observation may often be a limiting fact, and it is not impossible that such forms could occur at various times with a variety of typological determinants. Since most of them came from the same site – the fortified castrum of Mogorjelo – it is fair to assume that they are of the same typology and time-frame.

Sl. 14 — 1–2, 4–8 Čapljina – Mogorjelo; 3 Biograci (1–2, 4–8 snimio: A. Busuladžić; 3 prema: Čremošnik 1989)
Fig. 14 — 1–2, 4–8 Čapljina – Mogorjelo; 3 Biograci (1–2, 4–8 photo by: A. Busuladžić; 3 after: Čremošnik 1989)

Varijanta 1 (kat. br. 63–66; sl. 14: 1–4)

Osnovna karakteristika ove varijante odnosi se na kvadratni oblik (Koščević 1991: 72). Kod jednog primjerka omjer dimenzija sve četiri strane je gotovo isti (sl. 14: 1). Ukrasni detalji su prisutni u vidu koncentričnih kružnica na uglovima i centralnome

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina holds about a dozen plates of this type. A basic feature is that they were made of thin sheet metal (Busuladžić 2018: 42), as our examples reveal. They occur in two variants based on their shape:

dijelu. Okovi su pričvršćivani uz pomoć zakovica koje imaju po četiri malene kružne perforacije (sl. 14: 2, 4), odnosno po dva četvrtasta otvora (sl. 14: 1). Posljednji primjerak (sl. 14: 4) ima i savijenu jednu stranu gdje je vjerovatno bila pričvršćena kopča. Skromnijoj izradi pripadaju dva primjerka (sl. 14: 4). Jedan primjerak (sl. 14: 2) ima niz točkica po rubovima, dok još jedan ukrasni primjerak remena (sl. 14: 3) ima niz ukrasa u obliku valovnice i uglova kvadrata na kojima su dijagonalno prikazi crtica (Čremošnik 1989: 95). Na dva primjerka (sl. 14: 4) nema nikakvih ukrasa osim po tri rupice za zakovice. Kod posljednjih su rubovi okova savijeni radi apliciranja kopči.¹⁷ Pronađene analogije mogu se konstatirati na području Velike Britanije (Bishop, Coulston 2013: 108, Fig. 62: 9, 12; Bishop 1988: 130–131), Magdalensbergu (Deimel 1987: 77, Abb. 5–7, 9, 11–13), Rumunjskoj (Ciugudean 2017: Pl. VI: 1–2), ali i na prostoru Bosanske Posavine (Busuladžić 2018: 42) i drugim lokalitetima diljem Rimskoga carstva (Boube-Piccot 1994: 83, Fig. 1; Deschler-Erb 1999: T. 19: 361–362, 365). Na području provincije Hispanije u kontekstu kasnoantičke datacije također su prisutni okovi ovakvoga oblika (Aurrecochea Fernández 1999: 183, Fig. 3). Zanimljiva rješenja sa savijenim krajevima kroz koja je najvjerovatnije išla neka vrsta šarke konstatirana je i kod srebrnih primjerka pojasnih pločica pronađenih na lokalitetu Mačvanska Mitrovica (Guštin, Popović 2017: 56–57). Slični komparativni luksuzni srebrni primjeri pronađeni su i na lokalitetu Tekija u Srbiji (Mano Zisi 1957: 22–23). Na prostoru provincije Dakije pronađeni su primjeri četvrtastih okova izrađeni tehnikom na proboj (Црнобрња, Крунић 1997: 20, Pl. VI: 112; Diaconu 2009: 169, Fig. 1), na sličan način kao i naši okovi kružnoga oblika. Vrlo slični primjeri (sl. 14: 1) konstatirani su na lokalitetu Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 36: 880–912; 37; 38: 942–958), ali i na lokalitetu Ljubljana u Sloveniji gdje je u pitanju srebrni primjerak (Istenič 2019: 340).

Varijanta 2 (kat. br. 67–70; sl. 14: 5–8)

U ovu varijantu pripadaju primjerci koji su karakteristični po duljem tijelu koje ima pravokutni oblik (Koščević 1991: 72). Kod svih primjeraka riječ je o uskim i dugim okovima izrađenima od tankoga lima. Iako po obliku nalikuju na pojasne okove izdužene forme, od njih se i znatno razlikuju zbog nepostojanja ukrasnih detalja u središnjem dijelu, niti su u obliku debljega okvira, nego isključivo tan-

Variant 1 (cat. nos. 63–66; Fig. 14: 1–4)

The basic feature of this variant is its square shape (Koščević 1991: 72). One specimen has sides of almost identical length (Fig. 14: 1). It bears decorative details in the form of concentric circles at the corners and centre. These plates were affixed by rivets, which each have four small perforations (Fig. 14: 2, 4), or two square openings (Fig. 14: 1). The last (Fig. 14: 4) is bent over on one side, where a buckle was probably attached. Two are of simpler workmanship (Fig. 14: 4). One (Fig. 14: 2) has a row of dots along the edges, and yet another decorative plate (Fig. 14: 3) has an inner square of wavy lines, and diagonal lines extending from the corners of the square (Čremošnik 1989: 95). Two examples (Fig. 14: 4) have no decoration, merely three rivet holes. In these, the edges of the plate were bent over where the buckles were attached.¹⁷ Analogies have been found in Great Britain (Bishop, Coulston 2013: 108, Fig. 62: 9, 12; Bishop 1988: 130–131), Magdalensberg (Deimel 1987: 77, Fig. 5–7, 9, 11–13), Romania (Ciugudean 2017: Pl. VI: 1–2), and in Bosanska Posavina (Busuladžić 2018: 42), as well as elsewhere throughout the Roman Empire (Boube-Piccot 1994: 83, Fig. 1; Deschler-Erb 1999: Pl. 19: 361–362, 365). Plates of this shape have also been found in the province of Hispania in a late Antiquity context (Aurrecochea Fernández 1999: 183, Fig. 3). An interesting treatment of plates with bent-over ends, probably where a hinge was inserted, has been noted on silvered belt plates found at Mačvanska Mitrovica (Guštin, Popović 2017: 56–57). Comparable luxury silvered examples have been found at Tekija in Serbia (Mano Zisi 1957: 22–23). Square plates in openwork have been found in the province of Dacia (Црнобрња, Крунић 1997: 20, Pl. VI: 112; Diaconu 2009: 169, Fig. 1), a technique similar to our round plates. Very similar examples (Fig. 14: 1) have been recorded at Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 36: 880–912; 37; 38: 942–958), and at Ljubljana in Slovenia, where a silvered plate was found (Istenič 2019: 340).

Variant 2 (cat. nos. 67–70; Fig. 14: 5–8)

The examples in this variant are distinguished by their rectangular shape (Koščević 1991: 72). All are long, narrow plates made of thin sheet metal. Though they resemble belt plates in their elongated form, they differ markedly in the absence of

¹⁷ Slična konstrukcijska rješenja s cjevastim rubovima konstatirana su i u drugim slučajevima (Bullinger 1969: Abb. 4: 7–8; 5).

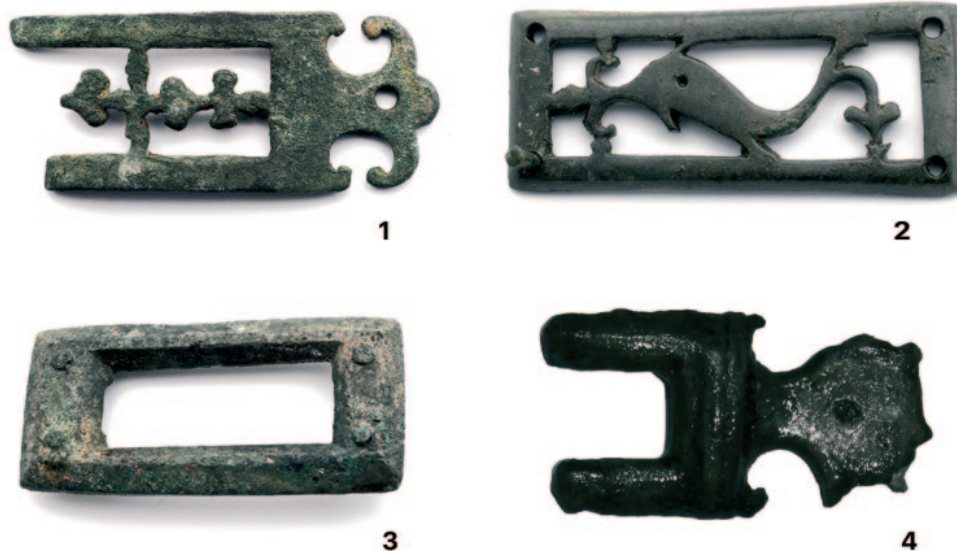
¹⁷ Similar designs with cylindrical edges have been observed in other instances (Bullinger 1969: Fig. 4: 7–8; 5).

koga lima. Ovo je i jedan od razloga da ove predmete možemo uvjetno interpretirati kao ovu vrstu predmeta. Postoji vrlo vjerovatna mogućnost da je riječ i o dijelovima oplata za drvene kutije kakve su često pronalazene na mnogim rimskim lokalitetima. Tri primjerka (sl. 14: 5–8) su bez ukrasa s po četiri rupice za pričvršćivanje uz pomoć zakovica. Jedan primjerak je identičnih karakteristika, ali bez sačuvanih rubova gdje bi bile vidljive rupice za zakovice (sl. 14: 8).

Kada govorimo o ukrašavanju, treba napomenuti kako su zabilježeni i posrebrjeni primjeri (Ivčević 2004a: 160) te ukrašeni (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 38: 961–976; 39–40). Ovakve forme konstatirane su u razdoblju ranoga srednjeg vijeka (Čremošnik 1989: 97),¹⁸ odnosno kasne antike, što je u mnogim konkretnim kontekstima kronološki, ali i kulturno teško jasno razlučiti. Slične forme pronađene su i u provinciji Hispaniji (Aurrecochea Fernández 2002: 421, Fig. 15), ali i na lokalitetima Gardun u Hrvatskoj (Ivčević 2004a: 166, sl. 7–9), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 78: 9–10; 89: 5, 11; 90; 91: 1–6a, 17), Vindonisa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 41–43: 1123–1137), zatim rimskim vojnim objektima na Bliskom Istoku (Stiebel 2014: 95, Fig. 94–96) te drugim lokalitetima (Deschler-Erb 1999: T. 18: 318, 322–324).

decorative detail in the mid section, nor do they have a thicker frame, but are entirely of thin sheet metal. This is one of the reasons for the provisional classification of this type. It is very likely that they formed part of the metal reinforcements of wooden boxes of the kind often found at numerous Roman sites. Three examples (Fig. 14: 5–8) are undecorated, each having four rivet holes. One of the three lacks the edges where the rivet holes would be (Fig. 14: 8).

As regards decoration, silvered plates of this kind have been found (Ivčević 2004a: 160) or decorations (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 38: 961–976; 39–40). These forms have been identified from the early Middle Ages (Čremošnik 1989: 97)¹⁸ and late Antiquity, in numerous specific contexts chronologically, though difficult to identify culturally. Such forms have also been found in the province of Hispania (Aurrecochea Fernández 2002: 421, Fig. 15), and at Gardun in Croatia (Ivčević 2004: 166, Fig. 7–9), Magdalensberg (Deimel 1987: Pl. 78: 9–10; 89: 5, 11; 90; 91: 1–6a, 17), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 41–43: 1123–1137), and at Roman military facilities in the Middle East (Stiebel 2014: 95, Fig. 94–96) and elsewhere (Deschler-Erb 1999: Pl. 18: 318, 322–324).

Sl. 15 — 1, 3 Posušje – Gradac; 2 Sarajevo – Ilidža; 4 Ljubuški – Proboj (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 15 — 1, 3 Posušje – Gradac; 2 Sarajevo – Ilidža; 4 Ljubuški – Proboj (photo by: A. Busuladžić)

18 Moguće je kako je u pitanju željezna pozadina na koju je vršeno posrebrnjivanje radi ukrašavanja pojasne garniture.

18 It is possible, given the iron reverse, that it was silvered to adorn a belt set.

U ukrašene okove pravokutnoga oblika pripadaju i okovi s prikazima božice Fortune te okovi s prikazom dvije osobe ispod lukova svoda koji su, po gotovo identičnim analogijama, vjerovatno pripadali garnituri kasnoantičkih kopči s alkom ukrašenom životinjskim glavama, a koji su pronađeni na lokalitetu Mogorjelo kod Čapljine (Busuladžić 2021: 61).

Pojasni okovi izdužene forme (kat. br. 71–74; sl. 15: 1–4)

Izduženi okovi ovoga tipa najčešće su izrađeni u pravokutnome obliku te su ornamentirani različitim tehnikama. Ovi dekorativni detalji pokazuju kako je korišten širok spektar načina ukrašavanja urezivanjem, iskucavanjem (Redžić 2013: 181), emajliranjem i tehnikom millefiori (Redžić 2013: 184), zatim ukrašavanje nielo tehnikom (Vujović 1998: 184–185), punktiranjem (Redžić 2013: 188), postavljanjem pravokutne perforacije unutar koje se ponekad nalazi profilirana podužna greda (Redžić 2013: 195–196) kao i tehnikom prolamanja (Koščević 1991: 78). Tehnika prolamanja bila je posebno popularna u izradi različitih dijelova pojasnih garnitura (Aurrecochea Fernández 1999: 173, Fig. 1–7). Treba spomenuti i pojavu pojasnih okova koji su bili sastavljeni od elemenata u formi latiničnih slova poznatim pod nazivom *VTERE FELIX* (Galić, Radman-Livaja 2006: 165–178). Na osnovi ovako bogatih tehničkih rješenja, iskristalizirale su se i mnogobrojne varijante pojasnih okova izdužene forme (Redžić 2013: 181–218). Okvirna datacija ovoga tipa pojasnih okova stavlja se od druge polovice 2. stoljeća (Oldenstein 1976: 197–198; Radman-Livaja 2004: 86; Redžić 2007: 51, T. XXIII: 265). U nekim situacijama datacija se pomjera i do prve polovice 3. stoljeća (Radman-Livaja 2004: 94; Генчева 2009: 19, 23, Fig. 5: 7–11).

Ovaj tip pojasnih okova pronalazan je diljem Rimskoga carstva. Različiti primjerci pronađeni su na prostoru Makedonije (Jovanova 2017: 206–207, 221, sl. 71), Srbije (Redžić 2013: 181–218), Donje Mezije i Mauretanije (Petculescu 1995: 108–109), Maroka (Boube-Piccot 1980: 269, 311, 327), Velike Britanije (Chapman 2005: 114), Bugarske (Redžić 2007: 51; Генчева 2009: 19, 23), Alba lulia (Ciugudean 2017: 398–399) i drugih nalazištima u Rumunjskoj (Petculescu 1995: 115), u Njemačkoj i Austriji (Ulbert 1969: 44, T. 32: 5; Oldenstein 1976: 191), Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999: 175, Fig. 4; 8; 10; 2002, 421, Fig. 5–6; 2007a: 182, Fig. 8), sjevernoj Africi (Boube-Piccot 1994: Pl. 6) te na mnogim drugim nalazištima (Nađ, Nađ 1964: T. XLIV: 2; Deschler-Erb 1999: T. 37: 696).

Images of the goddess Fortuna and plates with the images of two persons under arches have been found which, from almost identical analogies, probably formed part of the fittings of buckles of late Antiquity with a ring or frame decorated with animal heads, found at Mogorjelo near Čapljina (Busuladžić 2021: 61).

Elongated belt plates (cat. nos. 71–74; Fig. 15: 1–4)

Elongated plates of this type were usually rectangular, and decorated using a variety of techniques, ranging from incising, stamping (Redžić 2013: 181), enamelling and millefiori (Redžić 2013: 184), niello (Vujović 1998: 184–185), punching (Redžić 2013: 188), rectangular open-work within which a moulded longitudinal bar is sometimes seen (Redžić 2013: 195–196) and perforations (Koščević 1991: 78). This last technique was especially popular in the production of various parts of belt sets (Aurrecochea Fernández 1999: 173, Fig. 1–7). Also of note are belt fittings composed of Latin lettering, known as *VTERE FELIX* (Galić, Radman-Livaja 2006: 165–178). Numerous variants of elongated belt plates have been determined on the basis of this wealth of techniques (Redžić 2013: 181–218). This type of belt plate dates from the latter half of the 2nd century (Oldenstein 1976: 197–198; Radman-Livaja 2004: 86; Redžić 2007: 51, Pl. XXIII: 265), sometimes extended to the first half of the 3rd century (Radman-Livaja 2004: 94; Генчева 2009: 19, 23, Fig. 5: 7–11).

Belt plates of this type have been found throughout the Roman Empire: in Macedonia (Jovanova 2017: 206–207, 221, Fig. 71), Serbia (Redžić 2013: 181–218), Lower Moesia and Mauretania (Petculescu 1995: 108–109), Morocco (Boube-Piccot 1980: 269, 311, 327), Great Britain (Chapman 2005: 114), Bulgaria (Redžić 2007: 51; Генчева 2009: 19, 23), Alba lulia (Ciugudean 2017: 398–399) and elsewhere in Romania (Petculescu 1995: 115), in Germany and Austria (Ulbert 1969: 44, Pl. 32: 5; Oldenstein 1976: 191), Hispania (Aurrecochea Fernández 1999: 175, Fig. 4; 8; 10; 2002, 421, Fig. 5–6; 2007a: 182, Fig. 8), North Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 6) and many other locations (Nađ, Nađ 1964: Pl. XLIV: 2; Deschler-Erb 1999: Pl. 37: 696).

Given the diversity of techniques used, the decorative details on these plates also demon-

Ukrasni detalji na ovim okovima, imajući na umu šarolik broj tehnika izrade, pokazuju također mnogobrojan spektar oblika. U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoje četiri primjerka koja pokazuju različite karakteristike, što ih svrstava u nekoliko varijanti.

Varijanta 1 (kat. br. 71, 74; sl. 15: 1, 4)

Ova varijanta zastupljena je s dva primjerka. Osnovna karakteristika ove varijante odnosi se na izduženu pravokutnu formu, postojanje poprečne grede u okviru pravokutne perforacije. Ova uzdužna greda može biti ukrašena, lijevana direktno ili naknadno stavljana. Kod primjerka (sl. 15: 1) ukrašena je i lijevana zajedno s okvirom. Druga karakteristika odnosi se na postojanje ukrasnih elemenata na užim stranama okvira. Ovi dekorativni elementi imaju oblik slova E, T, pelte, nazubljenoga polukruga ili ljiljana, kakva su upravo spomenuta dva primjerka. Na kožno remenje obično su pričvršćivane uz pomoć dvije ili četiri zakovice. U najvećem broju slučajeva smatraju se vojnim obilježjem. Obzirom da su naši primjerci pronađeni na prostoru Graca i Proboja kod Ljubuškog, koje je poznato po velikoj koncentraciji rimskih veterana (Ферјанчић 2002), postojanje ove varijante samo je još jedna potvrda intenzivne vojne prisutnosti.

Analogije ovim primjercima pronađene su na velikome broju lokaliteta od Srbije (Redžić 2013: 196–200), Dura Europosa (James 2004: 80, Fig. 38; 85), Bugarske (Генчева 2009: 19, 23, Fig. 5: 7–11), Rumunjske (Petculescu 1998: 154, Fig. 1; Ciugudean 2017: Pl. I: 5), Hispanije (Aurrecoechea Fernández 1999: 181, Fig. 1–7), na lokalitetu Niederbieber (Oldenstein 1976: T. 62: 780–783) kao i na drugim područjima (Nađ, Nađ 1964: T. XXIII: 7a; Deschler-Erb 1999: T. 37: 696; Oldenstein 1976: 134, Fig. b). Vremenski okvir proizvodnje i korištenja stavlja se u drugu polovicu 2. stoljeća, pa sve do polovice 3. stoljeća (Redžić 2013: 196).

Varijanta 2 (kat. br. 72; sl. 15: 2)

Posebnu varijantu predstavlja primjerak s lokaliteta Aqua S.... na Ilidži kod Sarajeva. Primjerak je karakterističan po nepostojanju ukrasnih detalja na užim stranama, a unutar okvira nalazi se prikaz delfina.¹⁹ Na okviru su četiri kružne perforacije koje su služile za pričvršćivanje na kožni remen uz pomoć zakovica.

Slični primjeri zabilježeni su na prostorima sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1994: Pl. 11: 104–106;

strate a wide range of forms. The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has four examples displaying different features that place them in a number of variants.

Variant 1 (cat. nos. 71, 74; Fig. 15: 1, 4)

This variant is represented by two examples. Its basic feature is its elongated rectangular shape and the presence of a longitudinal bar surrounded by open-work. The bar may be decorated, and was either cast as part of the plate or added later. One example (Fig. 15: 1), which is decorated, was cast together with the frame. Another feature is the presence of decorative elements on the narrower sides of the frame, in the form of the letters E and T, pelta, toothed semicircles or fleur-de-lis, as seen on these two examples. These plates were usually attached to the leather belt-strap by two or four rivets. Most are regarded as military insignia. Since our specimens were found in Graz and in Proboj near Ljubuški, known for its large concentration of Roman veterans (Ферјанчић 2002), the presence of this variant is just one more confirmation of the major military presence.

Analogies have been found at numerous sites: Serbia (Redžić 2013: 196–200), Dura Europos (James 2004: 80, Fig. 38; 85), Bulgaria (Генчева 2009: 19, 23, Fig. 5: 7–11), Romania (Petculescu 1998: 154, Fig. 1; Ciugudean 2017: Pl. I: 5), Hispania (Aurrecoechea Fernández 1999: 181, Fig. 1–7), Niederbieber (Oldenstein 1976: Pl. 62: 780–783) and elsewhere (Nađ, Nađ 1964: Pl. XXIII: 7a; Deschler-Erb 1999: Pl. 37: 696; Oldenstein 1976: 134, Fig. b). The time frame for their production and use is regarded as the latter half of the 2nd century and into the mid 3rd century (Redžić 2013: 196).

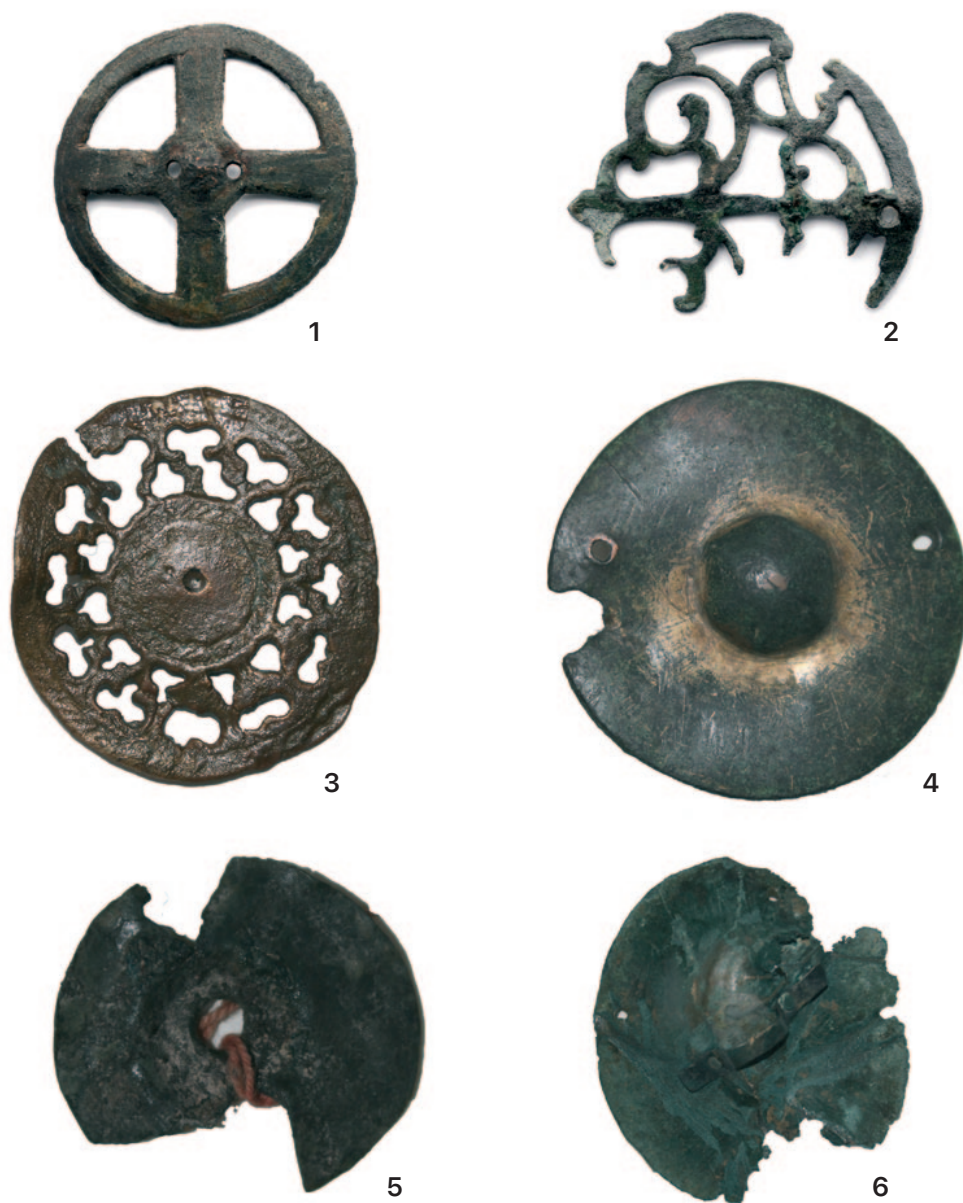
Variant 2 (cat. no. 72; Fig. 15: 2)

An example from Aqua S.... at Ilidža near Sarajevo is regarded as a distinct variant. It lacks decorative details on the narrower sides, and bears the image of a dolphin within the frame.¹⁹ The frame has four round holes through which it was riveted to the leather belt.

Similar examples have been recorded in North Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 11: 104–106; 12: 113). Others with animal images and with

¹⁹ Delfini kao ukrasni detalj pojavljuju se na različitim predmetima iz kategorije pojasnih garnitura i konjske opreme (Aurrecoechea Fernández, Ager 2003: 288).

¹⁹ Dolphins as a decorative detail feature on various items of belt fittings and horse harness (Aurrecoechea Fernández, Ager 2003: 288).

Sl. 16 — 1 Posušje – Gradac; 2–3 Doboј – Kastrum; 4–5 Čaplјina – Mogorjelo; 6 Breza (snimio: A. Busuladžić)
 Fig. 16 — 1 Posušje – Gradac; 2–3 Doboј – Kastrum; 4–5 Čaplјina – Mogorjelo; 6 Breza (photo by: A. Busuladžić)

12: 113). Primjeri s prikazanim životinjskim oblicima pasa te drugih ukrasnih formi u tehnici prolamanja konstatirani su na lokalitetima Weißenburg, Straubing, Stockstadt, Osterburken i drugima (Oldenstein 1976: T. 62: 785, 787–795).

Variјanta 3 (kat. br. 73; sl. 15: 3)

Posljednja varijanta vrlo je slična prethodnoj. Sličnost se ogleda u postojanju četiri zakovice na uglovima te našto jačem okviru. Unutar okvira ne postoji nikakva gređa niti ukrasni element.

open-work decorations have been identified at Weißenburg, Straubing, Stockstadt, Osterburken and elsewhere (Oldenstein 1976: Pl. 62: 785, 787–795).

Variant 3 (cat. no. 73; Fig. 15: 3)

This last variant is very similar to variant 2 in the presence of four rivets at the corners, with a rather more robust frame, within which there is no bar, nor any decorative feature.

Okovi kružnoga oblika (kat. br. 75–80; sl. 16: 1–6)

Okovi kružnoga oblika su u velikom broju slučajeva bili multifunkcionalni. Korišteni su u ukrašavanju pojasnih garnitura, na pojasima, na remenju koje je prebačeno preko ramena u cilju nošenja mača – *balteji*, kožne trake koje su nošene preko oklopa gdje su imale karakter odlikovanja kao i na trakama pregače. Okovi kružnoga oblika često su ukrašavali oklope i kacige. Isto tako su mogli biti i dio konjske opreme, a služili su i kao dugmad za zakopčavanje odjeće. Pojedini primjerci služili su i kao aplikacije na drvenim podlogama, a sve u svrhu ukrašavanja namještaja i drvenih predmeta (Redžić 2013: 225). Ukrasi na ovim primjercima pokazuju postojanje različitih motiva poput pelti, nasuprotnih pelti, palmetasti motivi i trubljasti motiv (Ožanić et al. 2003: 30) te trostruko zarotiran (Koščević 1991: 78).

Na osnovi raznolikih načina ukrašavanja (Koščević 1991: 76–78), konstatirane su različite varijante ovoga tipa okova. Tako imamo primjerke koji su ukrašeni tehnikom prolamanja (Ožanić et al. 2003: 30), emajliranja, iskucavanja preko matrice i urezivanjem te primjerci koji su bez ukrasnih rješenja (Redžić 2013: 226–232). U vremenskome kontekstu ovi okovi se datiraju u kraj 2. (Oldenstein 1976: 186) i 3. stoljeće (Redžić 2013: 226, 232). Različite varijante okova kružnoga oblika pronađene su na različitim rimskim lokalitetima, što potvrđuje činjenicu da su korišteni na širokome prostoru Rimskoga carstva (Dawson 1989: 351, Fig. 6: 1–2; Palágy 1995: 401–408, Abb. 3: 11; Korać 1995: 22; Radman-Livaja 2004: 89–90, T. 38: 234–236; James 2004: 94–97, Fig. 42: 295; 44: 329–337; Chapman 2005: 138–139, T. 07–09; 18; 25; Appels, Laycock 2007: 112, Fig. AA 13.9; Redžić 2013: 225–244).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se šest primjeraka koji pokazuju izvjesne različitosti. Osnovna razlika ogleda se u postojanju punoga okova ili su to dekorirani primjerci rađeni u tehnici prolamanja.

Varijanta 1 (kat. br. 75–77; sl. 16: 1–3)

Prvu varijantu predstavljaju tri primjerka koja su izrađena tehnikom prolamanja. Analiza dekoriranja upućuje na zaključak da su rađeni različiti oblici ukrasa, poput motiva pelti, strelica, točkica i slično (Redžić 2013: 227). Naši primjerci pokazuju i ukrasna rješenja vitičasto-biljnoga motiva (sl. 16: 2), nasuprot postavljenih srcolikih otvora (sl. 16: 3) ili jednostavnih oblika koji u sredini kruga čine križ s romboidnim proširenjem (sl. 16: 1). Zakovice na našim okovima zabilježene su u centralnom dijelu – po

Circular plates (cat. nos. 75–80; Fig. 16: 1–6)

Circular plates were usually multifunctional, serving to decorate belt sets, on belts, on the shoulder strap (*baldric*) or *balteus* from which a sword was suspended, on the leather straps worn over armour denoting a highly decorated individual, or on apron straps. Circular plates also decorated armour and helmets. They could also be part of horse harness, or served as clasps on clothing. Some were applied as decoration on wooden furniture and other wooden objects (Redžić 2013: 225). The decorations on these examples display a variety of motifs, such as pelta, opposed peltae, palmetta and bugle motifs (Ožanić et al. 2003: 30) and triskelion (Koščević 1991: 78).

The various methods of decoration (Koščević 1991: 76–78) form the basis for the different variants of this type of plate. Some have open-work decoration (Ožanić et al. 2003: 30), others are enamelled, stamped over a matrix or incised, and some are undecorated (Redžić 2013: 226–232). These plates date from the late 2nd (Oldenstein 1976: 186) and the 3rd century (Redžić 2013: 226, 232). Variants of circular plates have been found at a number of Roman sites, evidence that they were used throughout the Roman Empire (Dawson 1989: 351, Fig. 6: 1–2; Palágy 1995: 401–408, Fig. 3: 11; Korać 1995: 22; Radman-Livaja 2004: 89–90, Pl. 38: 234–236; James 2004: 94–97, Fig. 42: 295; 44: 329–337; Chapman 2005: 138–139, Pl. 07–09; 18; 25; Appels, Laycock 2007: 112, Fig. AA 13.9; Redžić 2013: 225–244).

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has six examples, displaying some variations, such as solid plates or those with open-work decoration.

Variant 1 (cat. nos. 75–77; Fig. 16: 1–3)

The first variant is represented by three specimens with open-work decoration. The decorations are of various kinds, such as pelta or arrow motifs, dots and the like (Redžić 2013: 227). Ours also bear decorative tendril-like vegetal motifs (Fig. 16: 2), opposed cordate openings (Fig. 16: 3) or simple forms in which the centre of the circle consists of a cross with rhomboid arms (Fig. 16: 1). Rivets occur in the centre – one (Fig. 16: 3) or two (Fig. 16: 1) and one at the top (Fig. 16: 2).

Circular plates of this variant could serve several purposes. Some scholars regard them as forming part of horse harness (Oldenstein 1976: 234, Pl. 87: 1132; James 2004: 96–97) or belt

jedna (sl. 16: 3), dvije (sl. 16: 1) te jedan na vrhu (sl. 16: 2).

Kružni okovi ove varijante mogli su imati više namjena. Tako ih neki autori dovode u vezu s dijelovima konjske opreme (Oldenstein 1976: 234, T. 87: 1132; James 2004: 96–97) i pojasnih garnitura (Redžić 2013: 228). Šire analogije pronalazene su širom Carstva. Tako su ažurirani okovi kružnoga oblika konstatirani u Alba Iuliji (Ciugudean 2017: Pl. VI: 3, 5) kao i drugim mjestima u Dakiji (Dawson 1989: 351, Fig. 6: 1–2), zatim na nalazištima Zugmantel, Osterburken, Feldberg, Saalburg, Niederbieber, Weißenburg (Oldenstein 1976: T. 87–89), Dura Europos (James 2004: Fig. 44: 329–337), u današnjoj Mađarskoj (Palágy 1995: 401–408) i Srbiji (Redžić 2013: 227–229). Dataraju se u od kraja 2. do prve polovice 3. stoljeća (Oldenstein 1976: 234; Redžić 2013: 228).

Varijanta 2 (kat. br. 78–80; sl. 16: 4–6)

U drugu varijantu pripadaju također tri primjerka (sl. 16: 4–6). Riječ je o okovima koji imaju ispunjenu cijelu površinu kruga bez ikakvih ukrasa. Spajani su zakovicama od koji su ostale vidljive kružne perforacije koje su se nalazile na rubovima. Izuzetak od ovoga pravila predstavlja primjerak koji je imao perforaciju u središnjem dijelu (sl. 16: 5). Zanimljiv je i primjerak pronađen kod Breze gdje, pored kružnih malih otvora za zakovice, postoji i naknadno aplicirana alka za vješanje. Najvjerovatnije je služila za vješanje nekih vrsta remenja ili sličnih rješenja. Od ukrasnih detalja može se primjetiti da postoje polukuglasta izbočenja nastala iskucavanjem u središnjim dijelovima sva tri primjerka.

Čest su nalaz na prostoru Rimskoga carstva, a datiraju se od kraja 1. stoljeća, a u nekim okolnostima sve do sredine 4. stoljeća (Redžić 2013: 232). Najveći intenzitet korištenja i proizvodnje ipak je zabilježen krajem 2. i u prvoj polovici 3. stoljeća (Oldenstein 1976: 186). Kada je kronološki okvir u pitanju, primjerak pronađen na lokalitetu Breza (sl. 16: 6) pomjera se u helenizam i ranorimski period, što potvrđuju i drugi nalazi s navedenoga lokaliteta.²⁰

Okovi u obliku propelera (kat. br. 81–84; sl. 17: 1–4)

Karakteristike primjeraka ovoga tipa u najvećem broju slučajeva se odnose na postojanje kružnoga dijela i dva periferna naspramno postavljena trapezoidna kraja. U manjem broju slučajeva moguće su i razlike kada ne postoji središnji kružni dio. Osnovna

fittings (Redžić 2013: 228). Broader analogies have been found throughout the Empire. Open-work circular plates have been recorded in Alba Iulia (Ciugudean 2017: Pl. VI: 3, 5) and elsewhere in Dacia (Dawson 1989: 351, Fig. 6: 1–2), and at Zugmantel, Osterburken, Feldberg, Saalburg, Niederbieber, Weißenburg (Oldenstein 1976: Pl. 87–89), Dura Europos (James 2004: Fig. 44: 329–337), and in present-day Hungary (Palágy 1995: 401–408) and Serbia (Redžić 2013: 227–229). They date from the late 2nd to the first half of the 3rd century (Oldenstein 1976: 234; Redžić 2013: 228).

Varijanta 2 (cat. nos. 78–80; Fig. 16: 4–6)

The second variant is also represented by three examples (Fig. 16: 4–6). In these the plate is solid and undecorated. They were affixed by rivets, as shown by the round rivet holes on the edges, with the exception of one specimen with a

Sl. 17 — 1 Stolac; 2 Čaplina – Višići; 3–4 Čaplina – Mogorjelo (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 17 — 1 Stolac; 2 Čaplina – Višići; 3–4 Čaplina – Mogorjelo (photo by: A. Busuladžić)

²⁰ Riječ je o još uvijek u cijelosti nepubliciranome lokalitetu. O detaljima vidjeti: Paškvalin 2002: 521–538.

namjena ovih okova imala je dvojak karakter. Ovakvi okovi su služili kao estetski element, ali su imali i funkciju povećavanja njihove čvrstoće. Okovi u obliku propelera aplicirani su na kožni remen uz pomoć zakovica koje su bile u paru – dvije ili četiri (Redžić 2013: 256). Iako najčešće središnje riješenje je kružna forma, zabilježeni su i slučajevi kada je u tome dijelu violinski oblik (Поповић 2011: 345).

Datacijski okvir proizvodnje i upotrebe ovih okova stavlja se od 2. do 4. stoljeća. Pojedini autori na osnovi različitih okolnosti pojedinačnih nalaza u odnosu na kontekst ili interpretaciju nalaza opredjeljuju ih u različito vrijeme. Na osnovi analize prikaza okova oblika propelera na nadgrobnome spomeniku iz Intercise (Aurrecochea Fernández 1996b: 103), predlaže se datacijski okvir u 2. stoljeće (Bullinger 1969: 68, T. LXVII: 1–2). U grobu u Emoni okovi oblika propelera pronađeni su zajedno s novcem careva Hadrijana i Galijena (Petru 1972: 71, T. LII: G–793, 16–17). Drugi autori smatraju da su ovi okovi bili u upotrebi na području Panonije tijekom 3. stoljeća te da su se u 4. stoljeću, zahvaljujući vojnim aktivnostima, proširili prema područjima koja su gravitirala rijekama Rajni i Dunavu (Bullinger 1969: 69–70). Ista vojna aktivnost uzrokovala je njihovu prisutnost i na drugim lokalitetima (Boube-Piccot 1994: 101, Fig. 3–4; 111, Fig. 1–2). U nekim okolnostima datacijski okvir pomjera se i do početka 5. stoljeća (Поповић 2011: 345), odnosno polovice 5. stoljeća (Петковић 2010: 195, sl. 168). U prilog nešto kasnijoj dataciji ide i više nalaza ovoga okova koji su pronađeni zajedno s novcem kovanim u 4. stoljeću (Bullinger 1969: 67; Sommer 1984: T. 54: 9–11; Redžić 2007: kat. br. 372, 382, 391, 394, 396–397, 400). Najprihvatljiviji prijedlog datiranja ovih okova mogao bi se precizirati u nešto širi okvir, ali s najintenzivnijim korištenjem u drugoj trećini 4. stoljeća (Fingerlin 2002: 13; Redžić 2013: 257). U kontekstu nekih nalaza, datacijski okvir pomjera se i do ranoga srednjeg vijeka (Fingerlin 2002: 15).

Na osnovi analize dimenzija i načina izrade dekorativnih detalja predložena je i tipološka podjela (Redžić 2013: 256). U prvu skupinu klasificirani su okovi oblika propelera čija dužina ne prelazi 7 cm i koji se također datiraju u 4. stoljeće. Drugu skupinu predstavljaju primjerci ukrašeni punktiranjem tipa Köln–Weinheim te primjerci s profiliranim rebrom i valovito izvedenim rubovima tipa Trier–Muri. Njihova duljina iznosi najmanje 7,5 cm do 9 cm, odnosno od 9 do 12 cm, s datacijskim okvirom u prvu polovicu 5. stoljeća (Шпехар 2007: 277). U prilog iznesenim činjenicama o dužem vremenskom okviru korištenja idu i mnogobrojni nalazi ovih okova na mnogim europskim lokalitetima

central hole (Fig. 16: 5). Also of note is an example found near Breza, which not only has small rivet holes, but also a ring added so that it could be hung. It was probably used to hang some kind of strap. Decorative details consist of stamped hemispherical protuberances in the middle of all three specimens.

They are a common find in the Roman Empire, dating from the late 1st century onwards, in some instances, as late as the mid 4th century (Redžić 2013: 232), though their production and use peaked in the late 2nd and first half of the 3rd century (Oldenstein 1976: 186). The example found at Breza (Fig. 16: 6) dates from the Greek and early Roman period, as evidenced by other finds from the same site.²⁰

Propeller plates (cat. nos. 81–84; Fig. 17: 1–4)

This type of plate consists in most cases of a circular mid section with two trapezoids, one on each side, though in a few the circular mid section is absent. These plates served two purposes: one was aesthetic, while the other was functional, to reinforce the leather strap to which they were riveted – with two or four rivets (Redžić 2013: 256). In some, the mid section is violin-shaped (Поповић 2011: 345).

These plates were produced and used from the 2nd to the 4th century. Some scholars date them to different periods, depending on the context in which they were found or their interpretation. A date of the 2nd century is proposed (Bullinger 1969: 68, Pl. LXVII: 1–2) on the basis of an analysis of the images of propeller plates on tombstones from Intercisa (Aurrecochea Fernández 1996b: 103). Propeller plates were found in a grave in Emona along with coins of the emperors Hadrian and Galien (Petru 1972: 71, Pl. LII: G–793, 16–17). Other scholars are of the view that these plates were in use in Pannonia during the 3rd century, and that they spread in the 4th century, as a result of military activities, into the regions gravitating towards the Rhine and the Danube (Bullinger 1969: 69–70). These same military movements led to their presence in other places (Boube-Piccot 1994: 101, Fig. 3–4; 111, Fig. 1–2). In some cases their proposed date is shifted to the early 5th century (Поповић 2011: 345), or the mid 5th centu-

²⁰ This site has yet to be published in full. For details see Paškvalin 2002: 521–538.

(Bullinger 1969: Abb. 13–18; 41; 43; 55; 57; 60: 1–4). Na osnovi oblika i karakteristika proisteklih iz ove činjenice, i dugi autori izvršili su podjelu na varijante ovoga tipa okova (Redžić 2013: 257–270).

Raširenost proizvodnje i upotrebe okova oblika propelera potvrđena je nalazima na mnogobrojnim lokalitetima na širokim prostorima Rimskoga carstva (Burger 1966: Fig. 98, G–56, 8–13; Bullinger 1969: T. XXXII; Keller 1971: T. 56: 4; Сермановић-Кузмановић 1975: 109, G–227; Böhme 1986: 485; Koščević 1988: T. LXXI: 1130–1140; 1991: 74, sl. 501–502; Aurrecoechea Fernández 1996b: 102–103; Mikl Curk 1997: 183, sl. 1: 4–8; Fingerlin 2002: 14–16; Soupault 2003: Pl. 17; Radman-Livaja 2004: T. 51–52; Krüger 2012: 527; Bitrakova Grozdanova 2013: 146–147; Bishop, Coulston 2013: 218, Fig. 137: 3, 5, 7, 13; Ončevska Todorovska 2017: 291, sl. 45 i dr.).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine pohranjena su četiri primjerka ovoga tipa okova. Njihova različitost ostavlja mogućnost za podjelu na nekoliko varijanti i to:

Varijanta 1 (kat. br. 81, 83–84; sl. 17: 1, 3–4)

U posebnu varijantu pripadaju dva primjerka koja pokazuju ujednačene elemente – ukrasne detalje koncentričnih kružića i šire tijelo.²¹ Ovi okovi bili su široko u upotrebi, što potvrđuju i mnogobrojne analogije pronađene širom Carstva: Augsburg (Paul 2011: 73–74, T. 8: E64), Aquincum (Topál 1993: 56, Pl. 78, grave 138), Ptuj (Mikl Curk 1997: 183, sl. 1: 4–8), Hruščica, Jamski Grad, Ljubljana (Koščević 1988: T. LXXI: 1130–1140), Morichida, Augst (Sommer 1984: T. 33: 2–4; 34: 6–17), Duklja (Сермановић-Кузмановић 1975: 109, G–227), Siscija (Radman-Livaja 2004: T. 51–52, kat. br. 370–372, 374–377), lokaliteti u Srbiji (Redžić 2013: 257–265) kao i na drugim nalazištima (Boube-Piccot 1994: 111, Fig. 1–2).

U ovoj se varijanti može izdvojiti još jedan primjerak (sl. 17: 1). Osnovna njegova karakteristika odnosi se na osjetno uže tijelo. Ukrasi u vidu kružnih perforacija, dva perforirana otvora na krajevima i u sredini te kružno zadebljanje na sredini dokazuju tipične elemente ovoga tipa okova. Najsličnije analogije nalazimo u Srbiji (Redžić 2013: 261, kat. br. 647).

Varijanta 2 (kat. br. 82; sl. 17: 2)

Drugo varijanti pripada jedan primjerak (sl. 17: 2). Glavna karakteristika odnosi se na plastično re-

ry (Петковић 2010: 195, Fig. 168). Support for these rather later dates is provided by plates of this kind with 4th-century coins (Bullinger 1969: 67; Sommer 1984: Pl. 54: 9–11; Redžić 2007: cat. nos. 372, 382, 391, 394, 396–397, 400). The most acceptable dating of these plates would be a rather longer period, with their use reaching a peak in the second third of the 4th century (Fingerlin 2002: 13; Redžić 2013: 257). The context of some finds would even extend their use into the early Middle Ages (Fingerlin 2002: 15).

A typological classification has been proposed based on their size and the treatment of decorative details (Redžić 2013: 256). The first group of propeller plates consists of those no longer than 7 cm in length, also dated to the 4th century. The second group consists of those with open-work decoration of Köln–Weinheim type and those with a moulded rib and wavy edges of Trier–Muri type. These are at least 7.5 to 9 cm or 9 to 12 cm in length respectively, and are dated to the first half of the 5th century (Шнeкap 2007: 277). Support for this extended period of use is provided by the numerous finds of such plates at many European sites (Bullinger 1969: Fig. 13–18; 41; 43; 55; 57; 60: 1–4). Other scholars have proposed variants of this type of plate based on their shape and characteristics (Redžić 2013: 257–270).

The widespread manufacture and use of propeller plates are confirmed by finds at many sites throughout the Roman Empire (Burger 1966: Fig. 98, G–56, 8–13; Bullinger 1969: Pl. XXXII; Keller 1971: Pl. 56: 4; Сермановић-Кузмановић 1975: 109, G–227; Böhme 1986: 485; Koščević 1988: Pl. LXXI: 1130–1140; 1991: 74, Fig. 501–502; Aurrecoechea Fernández 1996b: 102–103; Mikl Curk 1997: 183, Fig. 1: 4–8; Fingerlin 2002: 14–16; Soupault 2003: Pl. 17; Radman-Livaja 2004: Pl. 51–52; Krüger 2012: 527; Bitrakova Grozdanova 2013: 146–147; Bishop, Coulston 2013: 218, Fig. 137: 3, 5, 7, 13; Ončevska Todorovska 2017: 291, Fig. 45 etc.).

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina holds four examples of this type of plate, the differences between them suggesting the following variants:

Variant 1 (cat. nos. 81, 83–84; Fig. 17: 1, 3–4)

Two examples belong to a variant common to which are the decorative detail of concentric

21 S. Redžić ih definira kao varijantu 1 (Redžić 2013: 257–258).

bro koje prolazi po sredini tijela propelera.²² Kod nekih primjeraka ima po jedno, a negdje su i po dva rebra. Ovaj okov pokazuje upravo ove karakteristike te su vidljiva dva rebra. Na krajevima se također nalaze kružne perforacije koje su služile za vješanje na remen. Ova varijanta okova pronađena je na većem broju lokaliteta: Mautern (Sommer 1984: T. 54: 2–6), Jambes (Bullinger 1969: T. XXXII: 2), Siscija (Radman-Livaja 2004: T. 52, kat. 378–384), u provinciji Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1996b: 127, Fig. 103; 1999: 180, Fig. 1–7; 2007b: 433, 436), Srbiji (Redžić 2013: 265–267), Njemačkoj (Krüger 2012: 527) i drugdje.

circles and a wider body.²¹ These plates were in widespread use, as attested by numerous analogies found throughout the Empire: Augsburg (Paul 2011: 73–74, Pl. 8: E64), Aquincum (Topál 1993: 56, Pl. 78, grave 138), Ptuj (Mikl Curk 1997: 183, Fig. 1: 4–8), Hruščica, Jamski Grad, Ljubljana (Koščević 1988: Pl. LXXI: 1130–1140), Morichida, Augst (Sommer 1984: Pl. 33: 2–4; 34: 6–17), Duklja (Сермановић-Кузмановић 1975: 109, G–227), Siscia (Radman-Livaja 2004: Pl. 51–52, cat. no. 370–372, 374–377), and sites in Serbia (Redžić 2013: 257–265) and elsewhere (Boube-Piccot 1994: 111, Fig. 1–2).

1

2

Sl. 18 — 1 Dobož – Kastum; 2 Bileća – Panik (1 snimio: A. Busuladžić; 2 prema: Čremošnik 1976)

Fig. 18 — 1 Dobož – Kastum; 2 Bileća – Panik (1 photo by: A. Busuladžić; 2 after: Čremošnik 1976)

Okovi u obliku pelte (kat. br. 85–86; sl. 18: 1–2)

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se i jedan primjerak ovoga tipa okova. Riječ je o jednome o najčešće korištenih simbola čije su izvedenice izrađivane kako u umjetnosti, tako i u zanatstvu. Sama simbolika pelte uzrokom je različite ikonografske interpretacije (Busuladžić 2018: 45). Pored apotropejskoga značenja (Ožanić et al. 2003: 30), pelta predstavlja štitić nošen od strane poznatih Amazonki. S druge strane, kod nekih antičkih naroda poput Kelta pelte su predstavljale simbol mjeseca te se kao takva prepliće sa simbolikom vezanom za lunulu (Koščević 1991: 191). Ovaj oblik asocira i na simbol vezan za Selenu, Artemidu i Izidu. Uz iznesenu činjenicu da je riječ o simbolu Amazonki, treba istaknuti i mišljenje kako u društvenom kontekstu predme-

Another example (Fig. 17: 1) may be singled out within this variant, distinguished by its markedly narrower body. It is decorated with circular perforations, with two holes at the end and one in the middle, and by the thicker round centre, typical features of this type. The closest analogies are found in Serbia (Redžić 2013: 261, cat. no. 647).

Variant 2 (cat. no. 82; Fig. 17: 2)

One example belongs to the second variant (Fig. 17: 2). Its chief characteristic is the moulded rib crossing the central body of the propeller.²² Some examples have one rib, others two, as in the case of our example. The ends have round holes enabling them to be hung from a strap. Plates of this variant have been found at numerous sites: Mautern (Sommer 1984: Pl. 54: 2–6), Jambes (Bullinger 1969: Pl. XXXII: 2), Siscia (Radman-Li-

22 Prema S. Redžić definirani su u varijantu 2 (Redžić 2013: 265).

21 S. Redžić defines them as variant 1 (Redžić 2013: 257–258).

22 S. Redžić defines them as variant 2 (Redžić 2013: 265).

te ovoga dekorativnog detalja neki autori vežu za žene.²³ Dodatni argument u prilog ovoj tvrdnji ide i činjenica kako su neki od ovih okova pronađeni u ženskim grobovima (Busuladžić 2018: 46). Međutim, vrlo široka upotreba kao i masovna proizvodnja te arheološke okolnosti koje potvrđuju drugačije tvrdnje, ostavljaju realnom mogućnost da su muškarci, čak i djeca upotrebljavali ove predmete (Redžić 2013: 244–245). Mjesta dokazane vojne prisutnosti usmjeravaju na zaključak da su korištene od strane vojnoga elementa (Schwarzhuber 2018: 91–92), a u prilog tome ide i gore navedeno tumačenje ikonografske interpretacije.

S obzirom na široku rasprostranjenost (Koščević 1991: 75), vjerovatno su korišteni, između ostaloga, i kao dijelovi konjske orme (Busuladžić 2018: 45–46; Radman-Livaja 2004: 108; Ožanić et al. 2003: 30). Nerijetko su pronađeni i kao dio grobnih priloga (Aurrecochea Fernández 1996b: 108).

Masovna proizvodnja i popularnost korištenja usmjerava na zaključak da je vremenski okvir korištenja bio u širem rasponu od 1. (Busuladžić 2018: 46) do 4. stoljeća (Radman-Livaja 2004: 108–109, 116), a javljaju se i u 5. stoljeću (Ožanić et al. 2003: 30). Šire analogije također potvrđuju masovnost upotrebe. Okovi oblika pelte pronađeni su u Sisciji (Radman-Livaja 2004: T. 63–64: 459–467), Okarbenu (Oldenstein 1976: 182), Carleonu (Chapman 2005: 126), Bugarskoj (Генчева 2009: 20, 22), Rumunjskoj (Ciugudean 2017: Pl. IV: 5–8), na prostoru sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1980: 271, 335, 359), u provinciji Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1994: 169; 1996a: 61, Fig. 1; 1996b: 125, Fig. 77–79; 128, Fig. 123–134; 129, Fig. 137–149; 130, Fig. 152–169; 1999: 185, Fig. 1), zatim nalazištima Dura Europos (James 2004: 94, Fig. 43: 311), Fedberg, Zugmantel, Saalburg, Okarben, Kapersburg, Niederbieber, Holzhausen, Straubing (Oldenstein 1976: 179–181, T. 53–54), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 72: 2155–2166), u Bosni i Hercegovini (Busuladžić 2018: 46), Srbiji (Redžić 2013: 245–255) i na mnogim drugim nalazištima (Deschler-Erb 1999: T. 43: 822–835). U prilog iznesenoj tvrdnji o raširenosti simbolike predmeta oblika pelte ide i činjenica da su pronađene i fibule oblika pelte (Gechter 1980: 609, Abb. 2–4), ali i različite druge forme te elementi pojasnih garnitura i kopči (Oldenstein 1976: 178–185), zatim okovi četvrtastih oblika koji su u sebi imali detalje u vidu pelti (Oldenstein 1976: T. 80–82) te drugi predmeti s ovim ukrasnim elementom (Obmann 1997: 93, 216).

vaja 2004: Pl. 52, cat. 378–384), the province of Spain (Aurrecochea Fernández 1996b: 127, Fig. 103; 1999: 180, Fig. 1–7; 2007b: 433, 436), Serbia (Redžić 2013: 265–267), Germany (Krüger 2012: 527) and elsewhere.

Pelta-form plates (cat. nos. 85–86; Fig. 18: 1–2)

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina includes one example of this type of plate. The pelta is one of the common symbols both in art and in craftsmanship, its symbolism giving rise to a variety of iconographic interpretations (Busuladžić 2018: 45). In addition to its apotropaic significance (Ožanić et al. 2003: 30), the pelta represents the shield worn by the Amazon women. Among other ancient peoples, such as the Celts, the pelta was a symbol of the moon, and is thus enmeshed with the symbolism associated with the lunula (Koščević 1991: 191). This shape is also associated with the symbols linked with the lunar deities Selene, Artemis and Isis. As a symbol of the Amazon women, it should be noted that in the social context some scholars associate this decorative detail with women.²³ Further support for this is found in the fact that plates of this shape have been found in some women's graves (Busuladžić 2018: 46). However, it is very likely, given their widespread use and large-scale production, and the archaeological circumstances in which they have been found, supporting different views, that men and even children also used these objects (Redžić 2013: 244–245). Sites where there is known to have been a military presence also suggest that they were used by soldiers (Schwarzhuber 2018: 91–92), as the iconographic interpretations noted above also suggest.

Given their widespread use (Koščević 1991: 75), they probably also featured on horse harness (Busuladžić 2018: 45–46; Radman-Livaja 2004: 108; Ožanić et al. 2003: 30). They have also been found quite frequently as grave goods (Aurrecochea Fernández 1996b: 108).

Their large-scale manufacture and popularity suggest that they were in use over a long period from the 1st century (Busuladžić 2018: 46) to the 4th (Radman-Livaja 2004: 108–109, 116), and they also occur in the 5th century (Ožanić

23 Forme pelti zabilježene su na različitim predmetima, posebno elementima pojasnih vojnih garnitura (Aurrecochea Fernández 2002: 422–423).

23 The pelta features on a variety of articles, in particular parts of military belt fittings (Aurrecochea Fernández 2002: 422–423).

Sl. 19 — 1 Doboj – Kastum; 2–3 Stolac; 4–8 Sarajevo – Ilidža (snimio: A. Busuladžić)
 Fig. 19 — 1 Doboj – Kastum; 2–3 Stolac; 4–8 Sarajevo – Ilidža (photo by: A. Busuladžić)

U ovu kategoriju smo uvrstili i predmet (sl. 18: 2) koji najviše sliči ovome obliku. S obzirom na postojanje kružnih perforacija u gornjem dijelu, za pretpostaviti je da su u pitanju deformirane forme pelte, zbog čega predmet možemo opredjeliti u kasnoantički horizont.

Okovi različitih oblika – atipični okovi (kat. br. 87–95; sl. 19: 1–9)

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji više primjeraka atipičnih okova različitih oblika. Karakteristični su po vrlo različitim oblicima tijela, velikim oscilacijama u dimenzijama, načinu izrade te s kombiniranim geometrijskim, floralnim i drugim motivima (Koščević 1991: 74). Datiraju se u 2. i 3. stoljeće (Walke 1965: 148; Brown 1986: 49). Šire analogije zabilježene su u Ptuj, Velikoj Britaniji (Koščević 1991: 74), Intercisi (Riegl 1927: T. XI-

et al. 2003: 30). Broader analogies also attest to their extensive use. Pelta-form plates have been found in Siscia (Radman-Livaja 2004: Pl. 63–64: 459–467), Okarben (Oldenstein 1976: 182), Carleon (Chapman 2005: 126), Bulgaria (Генчева 2009: 20, 22), Romania (Ciugudean 2017: Pl. IV: 5–8), North Africa (Boube-Piccot 1980: 271, 335, 359), the province of Hispania (Aurrecoechea Fernández 1994: 169; 1996a: 61, Fig. 1; 1996b: 125, Fig. 77–79; 128, Fig. 123–134; 129, Fig. 137–149; 130, Fig. 152–169; 1999: 185, Fig. 1), the sites of Dura Europos (James 2004: 94, Fig. 43: 311), Fedberg, Zugmantel, Saalburg, Okarben, Kapersburg, Niederbieber, Holzhausen, Straubing (Oldenstein 1976: 179–181, Pl. 53–54), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: Pl. 72: 2155–2166), Bosnia and Herzegovina (Busuladžić 2018: 46), Serbia (Redžić 2013: 245–255) and many other sites (Deschler-Erb 1999: Pl. 43: 822–

II: 2; XIV: 6; Alföldi 1957: 456), Hrvatskoj (Koščević 1991: 71–79; Ivčević 2004b: 237; 2004c: 68–69, sl. 10), Vojvodini, Mađarskoj (Nađ, Nađ 1964: T. XLIII: 2, 4) i Srbiji (Redžić 2013: 270–299).²⁴ Vrlo raznolike forme okova zabilježene su i na drugim rimskim lokalitetima (Oldenstein 1976: T. 65–67).

Varijanta 1 (kat. br. 87; sl. 19: 1)

U prvu varijantu ubraja se jedan primjerak (sl. 19: 1). Okov je izrađen u tehnici proboja te je to jedina zajednička karakteristika s drugim okovom (sl. 19: 4), dok ga izduženi oblik povezuje s pojasnim okovima izdužene forme (sl. 15). Vrlo je dekorativan, a sastoji se od dvije cjeline povezane jednom prečkom. U sredini je vidljiv motiv križa s kružnim proširenjem, a sa strana su vitičasti ukrasi. Druga polovica okova je oštećena. Sa stražnje strane vidljive su oštre izbočine koje su služile za pričvršćivanje na kožni remen. Ovaj okov pokazuje karakteristike izduženosti i masivnije dimenzije te niz floralnih i geometrijskih motiva s kojima je tijelo ukrašeno.

Slična dekorativna rješenja konstatirana su na drugim rimskim lokalitetima (Boube-Piccot 1994: 83, Fig. 3; Deschler-Erb 1999: T. 37: 697), poput Niederbiebir, Osterbrucken (Oldenstein 1976: T. 64: 822–823) kao i na drugim lokalitetima.

Varijanta 2 (kat. br. 88; sl. 19: 2)

Mali vrlo atipični okov predstavljen je s jednim primjerkom pripada i ovoj varijanti. Na kružnome tijelu nalaze se po četiri izbočenja, od čega na dva postoje kružne perforacije za pričvršćivanje. Prema dostupnoj literaturi nema analogija.

Varijanta 3 (kat. br. 89; sl. 19: 3)

Vrlo dekorativni okov s harmonikasto kupastom glavicom zastupljen je također s jednim primjerkom. Prema dostupnim izvorima nema komparativnih primjera.

Varijanta 4 (kat. br. 90; sl. 19: 4)

Četvrta varijanta prema načinu izrade u tehnici proboja, vrlo dekorirana, zastupljena je s jednim primjerkom. Sa stražnje strane postoje četiri dugmeta-sta zadržavanja. Gornja površina ima u sredini motiv križa kojega okružuju vitičasti ukrasi u obliku pelte. Vrlo slična rješenja u kontekstu komparativnoga materijala možemo usporediti s nalazima pronađenima na prostoru Hispanije (Aurrecochea Fernández 1996b: 106, Fig. 5), dok ih neki autori definiraju u tip Klosterneuburg, tip B20 (Hoss 2014: 170, T. 52).

835). The widespread symbolism of pelta-form objects is also suggested by finds of pelta-form fibulae (Gechter 1980: 609, Fig. 2–4), and other elements of belt fittings and buckles (Oldenstein 1976: 178–185), and of square plates featuring a pelta as detail (Oldenstein 1976: Pl. 80–82), as well as other objects with the same decorative element (Obmann 1997: 93, 216).

We include in this category another object (Fig. 18: 2) which most closely resembles the pelta shape. The presence of round holes at the top suggests that it is a deformed pelta, probably dating from late Antiquity.

Plates of various shapes – atypical plates (cat. nos. 87–95; Fig. 19: 1–9)

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina includes several examples of atypical plates of various shapes, sizes, workmanship and combined geometrical, floral and other motifs (Koščević 1991: 74), dating from the 2nd and 3rd centuries (Walke 1965: 148; Brown 1986: 49). Broader analogies have been recorded in Ptuj, Great Britain (Koščević 1991: 74), Intercisa (Riegl 1927: Pl. XIII: 2; XIV: 6; Alföldi 1957: 456), Croatia (Koščević 1991: 71–79; Ivčević 2004b: 237; 2004c: 68–69, Fig. 10), Vojvodina, Hungary (Nađ, Nađ 1964: Pl. XLIII: 2, 4) and Serbia (Redžić 2013: 270–299).²⁴ Very diverse forms of plate have also been recorded at other Roman sites (Oldenstein 1976: Pl. 65–67).

Variant 1 (cat. no. 87; Fig. 19: 1)

A single example constitutes the first variant (Fig. 19: 1). The only feature it shares with one other (Fig. 19: 4) is its open-work structure; its elongated shape, however, is a feature common to others of the same shape (Fig. 15). It is very decorative, consisting of two parts joined by a cross-bar. A cross at the centre widens to a circle, and tendril-like decorations feature on each side. One half is damaged. The sharp protuberances which served to attach it to a leather belt can be seen on the reverse. This plate is characterised by its length and large size, as well as the floral and geometric motifs with which the body is decorated.

Similar decorative designs have been found at other Roman sites (Boube-Piccot 1994: 83, Fig. 3; Deschler-Erb 1999: Pl. 37: 697), such as

²⁴ U Srbiji je zabilježeno postojanje čak 12 varijanti ovoga heterogenog tipa okova.

²⁴No fewer than 12 variants of this heterogeneous type of plate have been recorded in Serbia.

Varijanta 5 (kat. br. 91–92; sl. 19: 5–6)

Dva primjerka pokazuju sličan oblik zbog čega su definirani kao posebna varijanta (sl. 16: 5–6). Okovi su manjih dimenzija, a izgledaju kao list ili suza. Tijelo je više bikonično. Na remen su pričvršćivani uz pomoć jedne zakovice koja se nalazila sa stražnje strane. U odnosu na kontekst nalaza pripisuju im se različite namjene. Tako se neki primjeri mogu tretirati kao dio konjske opreme, ali i kao dio pojasnih garnitura ili čak dugmadi (Redžić 2013: 293–294). Analogije se mogu konstatirati na lokalitetima Pfünz (Oldenstein 1976: 139–142, T. 35: 287–288), South Shields, Wanga (James 2004: 94, Fig. 43, 296–298), Budimpešta, Silistra (Fischer 1988: 176–179, Abb. 4: 5; 5–6) i na lokalitetima u Srbiji (Redžić 2013: 294–295). Datiraju se od kraja 2. do druge polovice 3. stoljeća (Petculescu 1995: 116). Najmlađi primjeri se datiraju i do početka 4. stoljeća (Fischer 1988: 176–179).

Varijanta 6 (kat. br. 93; sl. 19: 7)

Posebnu varijantu predstavlja također jedan primjerak koji je dosta oštećen. Iz sačuvanoga dijela razaznajemo kako je izrađen tehnikom na proboj, s vjerovatno nekim floralnim motivom. Slični primjeri konstatirani su na području sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1994: Pl. 70: 125), na lokalitetima Magdalensberg (Deimel 1987: T. 78: 3), Saalburg, Weißenburg, Osterburken, Straubing, Munningen, Zugmantel, Feldberg (Oldenstein 1976: T. 69–70) te na mnogim drugim lokalitetima (Oldenstein 1976: 134, Abb. d).

Okov listolikoga oblika (kat. br. 94; sl. 19: 8)

Jedan primjerak ističe se prema nešto masivnijem tijelu, kvalitetnijoj izradi te listu koji ima izraženiji ukrivljeni vrh te nazubljene listove (sl. 19: 8). Na vrhu se nalazi izdanak, a sa stražnje strane je poprečna gredica vjerovatno kao mjesto za pričvršćivanje (Kellner 1897: 149).

Pojasne garniture VTERE FELIX (kat. br. 95; sl. 20)

S nepoznatog lokaliteta na putu između Vitine i Ljubuškog potječe skupina predmeta koji se najvjerovatnije mogu definirati kao dio konjske opreme i to moguće u vojnome kontekstu.²⁵ Među njima je pronađen samo jedan element koji se zasigurno može determinirati kao pojasna garnitura VTERE FELIX (Galić, Radman-Livaja 2006: 165–178). Riječ je o V slovu koji je bio dio ove garniture (Redžić 2013: 86).

Niederbiebir, Osterbrucken (Oldenstein 1976: Pl. 64: 822–823) and elsewhere.

Variant 2 (cat. no. 88; Fig. 19: 2)

This variant is represented by a small, very atypical plate. The circular body has four "feet," two of which have round holes by which it was attached. Judging from the available literature, it has no analogies.

Variant 3 (cat. no. 89; Fig. 19: 3)

This very decorative plate with a conical "pleated" head is also the only example representing this variant. Judging from the available sources, no comparable examples are known.

Variant 4 (cat. no. 90; Fig. 19: 4)

The fourth variant is also represented by a single open-work example with elaborate decoration. It has four stud-like protuberances on the reverse. The face has a central motif of a cross surrounded by a tendril-like pelta-form decoration. Very similar designs in the context of comparable material are to be seen in examples found in Spain (Aurrecoechea Fernández 1996b: 106, Fig. 5), while some scholars identify it as belonging to Klosterneuburg type B20 (Hoss 2014: 170, Pl. 52).

Variant 5 (cat. nos. 91–92; Fig. 19: 5–6)

Two examples of similar shape are regarded as a distinct variant (Fig. 16: 5–6). They are small, and resemble a leaf. The body is biconical. These were affixed to a leather strap by a single rivet on the reverse. The context in which they were found suggests a variety of uses. Some could have formed part of horse harness, but also of belt fittings, or even buttons (Redžić 2013: 293–294). Analogies can be identified at Pfünz (Oldenstein 1976: 139–142, Pl. 35: 287–288), South Shields, Wanga (James 2004: 94, Fig. 43, 296–298), Budapest, Silistra (Fischer 1988: 176–179, Fig. 4: 5; 5–6) and sites in Serbia (Redžić 2013: 294–295). They date from the late 2nd to the second half of the 3rd century (Petculescu 1995: 116), with the latest examples dating from the early 4th century (Fischer 1988: 176–179).

Variant 6 (cat. no. 93; Fig. 19: 7)

This variant is also represented by a single, quite badly damaged example. The surviving part reveals that it was of open-work, probably with a floral motif. Similar examples have been recorded in North Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 70: 125),

25 U članku su predstavljani u poglavlju o konjskoj opremi.

Sl. 20 — Ljubuški – Vitina (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 20 — Ljubuški – Vitina (photo by: A. Busuladžić)

Same riječi predstavljaju poruku – zaštitni poziv „sretan bio“ i javljaju se od 2. stoljeća. Zasebno izrađena slova s ovim značenjem zakovicama su spojena s kožnim remenom. Ova poruka je, inače, imala široku primjenu te se javljala i na drugim upotrebnim predmetima poput fibula, ogledala, žlica, posuda i slično (Redžić 2013: 86). Također, pored ove najčešće formulacije, arheološki nalazi ukazuju i na postojanje drugih poruka koje su također mogle biti izrađivane i aplicirane (Hoss 2006: 237–246).

Prva publicirani nalaz je pronađen u Lyonu te se nerijetko u stručnoj literaturi ova pojasna garnitura naziva i tip Lyon. Primjeri ove garniture pronađeni su i na drugim područjima u Dakiji (Petculescu 1991: 393–394), Trakiji (Redžić 2013: 87), na prostoru današnje Hrvatske (Radman-Livaja 2004: 95; Galić, Radman-Livaja 2006: 165–178), Slovenije (Mulh 2012: 340), Njemačke, Slovačke, Mađarske, Austrije (Hoss 2006: Abb. 3–4: 246–249), Srbije (Redžić 2013: 87–88) i drugih područja.

Prema nekim tumačenjima pojasne garniture ovoga tipa karakteristične su primarno kao dio opreme vojnika iz podunavskih provincija (Petculescu 1991: 393). U slučajevima njihovih nalaza izvan ovoga prostornoga okvira najvjerojatnije je moglo biti riječi o veksilacijama vojnih jedinica stacioniranih na prostoru dunavskoga limesa (Redžić 2013: 90). Kada je u pitanju konkretno naš primjerak, može se ustvrditi da je element ove pojasne garniture mogao imati poveznicu s vojnim zdanjem u obližnjem Humcu ili s nizom naselja koje su izgradili vojni veterani na području današnje-

and at Magdalensberg (Deimel 1987: T. 78: 3), Saalburg, Weißenburg, Osterburken, Straubing, Munningen, Zugmantel, Feldberg (Oldenstein 1976: T. 69–70) and numerous other places (Oldenstein 1976: 134, Fig. d).

Plates of foliate shape (cat. no. 94; Fig. 19: 8)

One example stands out for its somewhat more substantial body, quality of workmanship, and the leaf shape with a markedly curved tip and dentate edges (Fig. 19: 8). The top is in the form of a tendril, while on the reverse is a cross bar, probably the point where it was attached (Kellner 1897: 149).

VTERE FELIX belt fittings (cat. no. 95; Fig. 20)

A group of objects from an unknown site on the road from Vitina to Ljubuški probably formed part of horse harness, perhaps in a military context.²⁵ They include just one that may safely be identified as from a VTERE FELIX belt set (Galić, Radman-Livaja 2006: 165–178), consisting of the letter V that formed part of the set (Redžić 2013: 86).

The words themselves, which are protective, meaning “use with good luck,” occur from the 2nd century. The letters, each cast separately, were riveted to a leather belt. The phrase was widely used and appears on other objects, such as fibulae, mirrors, spoons, vessels and the like (Redžić 2013: 86). It was the most common phrase, but archaeological finds have indicated that there were others that could have been applied in the same way (Hoss 2006: 237–246).

The first published example was found in Lyon, and it is not uncommon to find this type of belt fitting called the Lyon type in academic works. Examples have been found elsewhere, in Dacia (Petculescu 1991: 393–394), Thrace (Redžić 2013: 87), present-day Croatia (Radman-Livaja 2004: 95; Galić, Radman-Livaja 2006: 165–178), Slovenia (Mulh 2012: 340), Germany, Slovakia, Hungary, Austria (Hoss 2006: Fig. 3–4: 246–249), Serbia (Redžić 2013: 87–88) and elsewhere.

Some see belt fittings of this type primarily as part of the equipment of soldiers from the Danube provinces (Petculescu 1991: 393). When fo-

25 In the paper they are described in the section on horse harness.

Sl. 21 — Dobož – Kastrum (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 21 — Dobož – Kastrum (photo by: A. Busuladžić)

ga Ljubuškog. Prema dosadašnjem stupnju istraživanja, ovo je jedinstven nalaz u dubini rimske provincije Dalmacije. Datacijski okvir, uz neznatna odstupanja, generalno se može smjestiti u razdoblje od sredine 2. do sredine 3. stoljeća (Redžić 2013: 90–91).

VRH KORICE SPATE (kat. br. 96; sl. 21)

Iako se uvjetno mogu klasificirati kao dio pojašne garniture, u antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se i jedan brončani vrh korice spate. Ono što ga može definirati u navedenu kategoriju pojasnih garnitura je činjenica da je taj element stajao na dijelu remena namjenjen za spatu (Oldenstein 1976: 104–107). Naš primjerak ima sroliki oblik. U odnosu na datacijski okvir, njegova se upotreba stavlja u zadnjih nekoliko desetljeća 2. i prvu polovicu 3. stoljeća (Stephenson 1999: 63; James 2004: 143).

Analogije nalazimo u Sisciji (Radman-Livaja 2004: 45), Saalburgu (Jacobi 1897: T. LV: 5–7), na prostoru sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1994: Pl. 30–37), gdje su neki primjeri čak identični ovome (Boube-Piccot 1994: 312–317, Pl. 87–92), zatim na lokalitetima Zugmantel i Buch (Oldenstein 1976: T. 18), kao i na drugim nalazištima (Ulbert 1974: 211–215; Feugère 1996: 128; Bishop, Coulston 2013: 158, Fig. 9). Slični primjeri vrhova korica, ali oblika pelte, četvrtasti i drugih formi, zabilježeni su na mogim lokalitetima poput Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 9: 176), Straubing, Saalburg, Osterburken, Zugmantel, Niederbieber, Stockstadt, Butzbach (Oldenstein 1976: T. 19–21) te na mnogim drugim nalazištima (Wamser 1980: 151, Abb. 12: 157; 18–19).

Sl. 22 — Dobož – Kastrum (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 22 — Dobož – Kastrum (photo by: A. Busuladžić)

und elsewhere, the most likely explanation is that they belonged to vexillatio troops stationed along the Danube limes (Redžić 2013: 90). As regards our example, it could be associated with the military structure in nearby Humac or with the various settlements built by Roman veterans around present-day Ljubuški. This is a unique find thus far from the inner regions of the Roman province of Dalmatia. Such fittings are usually dated, with minor variations, to the mid 2nd to the mid 3rd century (Redžić 2013: 90–91).

TERMINAL OF A SPATHA SCABBARD (cat. no. 96; Fig. 21)

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina holds one bronze terminal of a spatha scabbard, which may provisionally be classified as part of a belt fitting, since it belonged to the part of a belt set, the baldric, which carried the spatha type of sword (Oldenstein 1976: 104–107). Ours is cordate. These swords were in use in the last decades of the 2nd and first half of the 3rd century (Stephenson 1999: 63; James 2004: 143).

Analogies are to be found in Siscia (Radman-Livaja 2004: 45), Saalburg (Jacobi 1897: T. LV: 5–7), North Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 30–37), where some are identical to ours (Boube-Piccot 1994: 312–317, Pl. 87–92), and at Zugmantel and Buch (Oldenstein 1976: T. 18), and elsewhere (Ulbert 1974: 211–215; Feugère 1996: 128; Bishop, Coulston 2013: 158, Fig. 9). Similar examples of scabbard terminals, but pelta-form, square or of other shapes, have been recorded at numerous sites, such as Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 9: 176), Straubing,

DIO KACIGE (kat. br. 97; sl. 22)

Među pohranjenim predmetima u zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se i primjerak koji pripada kacigi. Riječ je o željeznome dijelu koji pripada ojačanju kalote, a prezentiran je s jednim krakom na čijem je kraju zakovica (Robinson 1975: 91). Cjelokupno ojačanje imalo je dva identična kraka lučnoga oblika koji su bili ukršteni na vrhu kalote i pričvršćeni na podlogu uz pomoć zakovica koje su imale kupastu glavicu. Element se pružao uzdužno od oboda čeonoga dijela preko tjemena i zatiljnoga dijela kalote, pa do štitnika na vratnome dijelu. Na vrhu je postojalo kvadratno proširenje s usjekom koje je služilo za umetanje kraćega poprečnog ojačanja. Ovo poprečno ojačanje pružalo se na prostoru između izreza za uši. Funkcija ovoga dijela primarno se odnosila na preuzimanje sile udarca s kalote kacige. Ovo je bio i osnovni razlog zašto su ovi elementi u trenutku pronalaska najčešće imali oštećenja. Korišteni su kod željeznih i brončanih auksilijarnih kaciga. Ova defanzivna vojna oprema pripadala je različitim tipovima, a datacijski okvir korištenja je od 1. do 3. stoljeća (Žigić 2017: 130). Zastupljeni su u području boravka britanskih i rajnskih provincija, ali i na lokalitetima poput Heddernheim, Friedberga, Saone kod Merceya (Robinson 1975: 96–101, Fig. 254–268), Saalburg, Corbridg, Newstead i castell Pfünz (Robinson 1975: 90–91, Fig. 113–116). Zanimljivost našem primjerku svakako je i činjenica da se jedan krak ovoga ojačanja nalazi u Muzeju u Doboju (Žigić 2017: T. 1: 2) te vrlo moguće naš krak iz Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine i krak iz Muzeja u Doboju pripadaju istome predmetu.

FALERE (kat. br. 98–102; sl. 23: 1–5)

Pojava falere kao ukrasno-zaštitnoga dijela svoje korištenje bilježi još u prapovijesti.²⁶ Prvi oblici falera zabilježeni su u brončanome dobu (Hansen 2015: 148). Falere postaju dio opreme nosilaca kulture polja sa žarama. Riječ je o predmetima koji su predstavljali veće okrugle ploče poznate pod nazivom falere ili toke.²⁷ Izrađivane su lijevanjem, ali u različitim tehnikama, ukrasnim rješenjima te kombinacijama (Blečić-Kavur 2012: 43). U rimskome razdoblju krajem 2. i u 3. stoljeću dolazi do uvođenja novina u načinu nošenja pojedinih dijelova vojne opreme. Jedna

Saalburg, Osterburken, Zugmantel, Niederbieber, Stockstadt, Butzbach (Oldenstein 1976: T. 19–21) and many more (Wamser 1980: 151, Fig. 12: 157; 18–19).

REMAINS OF A HELMET (cat. no. 97; Fig. 22)

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina includes one example from a helmet, consisting of the iron reinforcing strips, in the form of one arm with a rivet at the end (Robinson 1975: 91). The reinforcement as a whole consisted of two identical curved strips fixed to the skull-piece by conical-headed rivets, and extending along the edge of the forehead, over the crown and down the back of the skull-piece as far as the neck-guard. It widened into a square at the crown, where shorter transverse reinforcing strips were affixed, these extending to between the ear slits. The primary purpose of this part was to deflect the force of a blow to the skull-piece, which also explains why these parts are usually found to be damaged. They were used on both iron and bronze auxiliary helmets. As part of a soldier's defensive equipment, helmets were of a variety of types, and were in use from the 1st to the 3rd century (Žigić 2017: 130). They have been found where troops from the British and Rhine provinces were stationed, as well as at sites such as Heddernheim, Friedberg, *Mercey-sur-Saône* (Robinson 1975: 96–101, Fig. 254–268), Saalburg, Corbridge, Newstead and Pfünz castrum (Robinson 1975: 90–91, Fig. 113–116). An interesting feature of our example is that one reinforcing strip is located in the Museum in Doboj (Žigić 2017: T. 1: 2), and it is very likely that ours and that of the Doboj museum belonged to the same helmet.

PHALERAE (cat. nos. 98–102; Fig. 23: 1–5)

A phalera was a fairly large round disc, also known as a *toka*.²⁶ The use of phalerae as a military decoration or trophy dates back to prehistoric times;²⁷ their first forms were recorded in the Bronze Age (Hansen 2015: 148), when they became part of the equipment of the urnfield cul-

26 S obzirom na dvojbenu, odnosno višestruku namjenu, falere su izdvojene kao posebna kategorija, iako su u ovome slučaju vjerovatno služile kao dio konjske opreme. Ipak, ne može se isključiti niti determinacija kao dio pojasnih garnitura.

27 Takvi primjeri su zabilježeni i na tlu Bosne i Hercegovine (Fiala 1895b: 543–544, 549).

26 Examples of this kind have been recorded in Bosnia and Herzegovina (Fiala 1895b: 543–544, 549).

27 Given their dual or multiple uses, phalerae are treated as a distinct category, though in this instance they were probably used to ornament horse harness. It is not impossible however, that they formed part of a belt set.

od novina je i način nošenja mača (Busuladžić 2018: 41–42). Naime, stari način je predstavljao nošenje o pojasu. Novi način podrazumijevao je da mač visi na širokome remenu koji je bio prebačen preko ramena. I u starijim vremenima ponekad je mač nošen na ovaj način, ali je to bilo rijetko, a sam kožni remen bio je znatno uži. Od 3. stoljeća (Busuladžić 2018: 42) običajna praksa se mijenja, tako da širi kožni remen i nošenje o njemu preko ramena postaje jedino pravilo. Ova širina, na osnovi sačuvanih primjeraka, pokazuje da je na najširem dijelu iznosila oko 8 do 9 cm. Dužina sačuvanoga remenja govori da su bili dugi oko 1,2 m (Vujović 2003: 212). Osim falere, ovaj remen mogao je imati različite oblike metalnih okova s masivnim jezicima koji su visili sa širega kraja. Ove vrste okova često su imale apotropejsko (Deimel 1987: 90–91) ili identifikacijsko značenje (Busuladžić 2018: 42) te su na osnovi tih namjena često bili luksuznije izrade (Oldenstein 1976: T. 82: 1092, 1100). Pored ove primarne namjene kao dio kožnoga remena za mačeve, falere su mogle biti i dio konjske orme (Deschler-Erb 1999: 50, 58–60, T. 33–34; Radman-Livaja 2004: 116; Bishop 1988: 77, 81, 86–87), što potvrđuju i kameni reljefi s prikazima ovih predmeta na konjskoj opremi (Bishop 1988: 77, 81, 86–87). Slična situacija bila je i s primjerima koji su imali dugmad sa stražnje strane te su korišteni za konjske kožne remenove (Aurrecochea Fernández 1996b: 135). Također, falere su mogle imati i ulogu odličja – okrugloga ukrasa poput i drugih zabilježeni odličja, zastavica – *vexillum*, pehara – *patella*, narukvica – *armilla*, ogrlica – *torques* i sličnih predmeta (Schönauer 2001: 418).

Kada je riječ o falerama, one su imale pločasti dio često ukrašen u kružnome obliku koji je u nekim primjercima bio izbočen. Pločasti dio je u najvećem broju slučajeva bio ukrašen tehnikom prolamanja (Busuladžić 2018: 42) u obliku različitih motiva, poput pelta ornamenta (Aurrecochea Fernández 1996a: 75), figuralnih predstava (Boube-Piccot 1994: 131, Fig. a) prikaza Gorgone, konja, orla, rozeta (Deimel 1987: 90–91) i drugih formi. Pored ovakvih rješenja, postojali su i primjerci punoga tijela ukrašeni ponekad koncentričnim kružnicama (Radman-Livaja 2004: 116). Na donjem dijelu falere postoji ušica za vješanje (Deschler-Erb 1999: 51, Abb. 52) koja je bila integralno lijevana s falerom (Bishop 1988: 136–141) ili varijanta kada je zakovicom bila pričvršćena u sredini predmeta (Redžić 2013: 300). Pored navedenih tehnika, kod pojedinih primjeraka konstatiran je način izvođenja ukrasa nijelom u plemenitim kovinama srebra (Deschler-Erb 1999: 59) i pozlate (Vujović 1998: 208, T. LVII: 3; 2003: T. I: 2; Gencheva 2012: 107). Falera su najčešće bile od bronce, rjeđe od sre-

ture people. Phalerae were made by casting, but in a variety of techniques, decorative treatment and combinations (Blečić-Kavur 2012: 43). In Roman times, in the late 2nd and during the 3rd century, new ways of wearing the various parts of military equipment were introduced. One of these was the way swords were carried (Busuladžić 2018: 41–42). The old style was to wear the sword on a belt, but in the new style the sword was hung from a wide shoulder strap, the baldric. This method had been used earlier, but only very rarely, and in those instances the leather strap was much narrower. From the 3rd century onwards (Busuladžić 2018: 42) customs changed, and the wider shoulder strap became the rule. Surviving examples reveal that the widest section measured 8 or 9 cm, while the entire strap was about 1.2 m long (Vujović 2003: 212). The baldric could be adorned not only with a phalera but also with various metal plates with substantial strap-ends hanging from the wider end. This type of fitting was often of apotropaic significance (Deimel 1987: 90–91) or served for purposes of identification (Busuladžić 2018: 42), and for that reason were also of luxury workmanship (Oldenstein 1976: T. 82: 1092, 1100). In addition to their primary use on a baldric, phalerae could also form part of horse harness (Deschler-Erb 1999: 50, 58–60, T. 33–34; Radman-Livaja 2004: 116; Bishop 1988: 77, 81, 86–87), as shown by stone reliefs with images of phalerae on horse harness (Bishop 1988: 77, 81, 86–87). Much the same was the case with those that had studs on the reverse and were used for leather reins and traces (Aurrecochea Fernández 1996b: 135).

Phalerae could also serve as a military decoration or medal, a disc, as were other such medals, the flag-like *vexillum* or military standard, the pan or *patella*, the armless or *armilla*, torques and more (Schönauer 2001: 418).

Phalerae consisted of a flat disc often with circular decorations, sometimes standing proud. The most common method of decoration was open-work (Busuladžić 2018: 42) to create a variety of motifs, such as pelta-form (Aurrecochea Fernández 1996a: 75), figural scenes (Boube-Piccot 1994: 131, Fig. a), and images of a Gorgon, horse, eagle, rosette (Deimel 1987: 90–91) etc. Some examples had a solid plaque, sometimes decorated with concentric circles (Radman-Livaja 2004: 116). The lower part of the phalera had a suspension hook (Deschler-Erb 1999: 51, Fig. 52) which was cast as an integral part of the phalera (Bishop 1988: 136–141), or in another vari-

Sl. 23 — 1–2 Stolac; 3–4 Doboј – Kastrum; 5 Čapljina – Mogorjelo (snimio: A. Busuladžić)
 Fig. 23 — 1–2 Stolac; 3–4 Doboј – Kastrum; 5 Čapljina – Mogorjelo (photo by: A. Busuladžić)

bra (Deimel 1987: 90–91). Vrlo slični falerama bili su ukrasni pojasni okovi koji su izrađeni u tehnici prolamanja, ali su na stražnjoj strani imali dugmad uz pomoć kojih su pričvršćivani (Aurrecochea Fernández 1996b: 132, Fig. 188–190). Treba napomenuti kako je šarolik način izrade uzrokovao i različite dimenzije falera, ali i ulogu koja je mogla biti od prevladavajuće funkcionalne do dekorativne namjene (Bishop 1988: 94–95).

Kako su falere ušle u masovnu upotrebu tijekom 2. i 3. stoljeća, postale su sastavni dio vojne opreme širom Rimskoga carstva (Bishop, Coulston 2013: 159, Fig. 100: 1–8; Radman-Livaja 2004: 116). Ovo je rezultiralo i njihovom prisutnošću na mnogim lokalitetima, poput Banase (Bishop 1988: 125; Bishop, Co-

ant, was riveted to the middle of the disc (Redžić 2013: 300). Some examples were decorated in silver in the niello technique (Deschler-Erb 1999: 59) or gilt (Vujović 1998: 208, T. LVII: 3; 2003: T. I: 2; Gencheva 2012: 107). Phalerae were usually made of bronze, more rarely of silver (Deimel 1987: 90–91). Decorative open-work belt plates were very similar to phalerae, but had studs on the reverse by which they were affixed (Aurrecochea Fernández 1996b: 132, Fig. 188–190). It is noteworthy that the varied methods by which they were made led to phalerae of different sizes as well as their function, which ranged from primarily functional to decorative (Bishop 1988: 94–95).

ulston 2013: 191, Fig. 1; 3), Magdalensberga (Deimel 1987: T. 81: 1–14), Drnovo (Koščević 1988: 119, T. LXXXVI: 1196), na lokalitetima u Velikoj Britaniji (Appels, Laycock 2007: 84, Fig. AA9.7), Silistra (Gencheva 2012: 107), Intercisa (Alföldi 1957: T. XLVII: 19, 21), Majnca (Vujović 2003: 213), Dura Europos (James 2004: 74, Fig. 36: 26), Saalburg (Jacobi 1897: T. LV: 1–4), Niederbieber, Zugmantel, Weißenburg, Rükingen (Oldenstein 1976: T. 85), u provincijama Dakiji (Pop 1997: 57, Pl. VI: 91) i Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1996a: 75; 1996b: 105, Fig. 4; 2007a: 185, Fig. 1), zatim iz Jagodine i drugih lokaliteta u Srbiji (Redžić 2013: 300–303), Siscija (Radman-Livaja 2004: 116), Naroni (Ivčević 2004b: 236–237; 2004c: 68), kao i na području Bosne i Hercegovine (Busuladžić 2018: 41–42) i na mnogim drugim nalazištima (Boube-Piccot 1994: 131, Fig. A; Deschler-Erb 1999: 59). Omiljenost i široka primjena potvrđena je i na kamenim spomenicima gdje su ovi predmeti prikazivani vrlo plastično (Bishop 1988: 77, 81, 86–87).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine čuva se pet primjeraka falera. Od navedenoga broja, četiri primjerka izrađena su u tehnici na proboj s ukrasnim detaljima u vidu floralnih (sl. 23: 1–3²⁸) te geometrijskih motiva (sl. 23: 4). Na jednoj primjerku vidljiv je reljef s prikazom lica (sl. 23: 5).²⁹ Ovaj primjerak uvjetno se može promatrati i kao odlikovanje jer su slični primjeri konstatirani na drugim vojnim lokalitetima (Istenič 2019: 347). Falere iz ove zbirke izrađene su od bronce, osim dva primjerka koji su od olova (sl. 23: 4–5).

KONJSKA OPREMA (kat. br. 103–115; sl. 24: 1–5; 25: 1–8)

U posljednju skupinu nalaza koji su predmetom obrade pripadaju predmeti koji su zasigurno pripadali dijelovima konjske opreme. Konji su bili neizostavni dio vojne organizacije, a konjica jedna od najelitnijih vojnih formacija u rimskoj vojsci (Gawroński 2018). Zbog toga pronalasci elemenata konjske opreme nisu nimalo nelogični. U našem slučaju riječ je o ukrasnim elementima za glavu konja, obročima i zvonolikim formama kao i dijelovima uzdi koje su vjerovatno pripadale konjskim garniturama i predmetima slične namjene. Konjska oprema kao takva sastojala se od ulara koji su predstavljali remenje, razvodnike u formi dugmadi kružnoga oblika, žvale i drugi elementi. Osnovni sadržaj zadržao se kroz

Phalerae were very common in the 2nd and 3rd centuries, becoming an integral feature of military equipment throughout the Roman Empire (Bishop, Coulston 2013: 159, Fig. 100: 1–8; Radman-Livaja 2004: 116). As a result, they have been found in many places, among them Banasa (Bishop 1988: 125; Bishop, Coulston 2013: 191, Fig. 1; 3), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 81: 1–14), Drnovo (Koščević 1988: 119, T. LXXXVI: 1196), sites in Great Britain (Appels, Laycock 2007: 84, Fig. AA9.7), Silistra (Gencheva 2012: 107), Intercissa (Alföldi 1957: T. XLVII: 19, 21), Majnac (Vujović 2003: 213), Dura Europos (James 2004: 74, Fig. 36: 26), Saalburg (Jacobi 1897: T. LV: 1–4), Niederbieber, Zugmantel, Weißenburg, Rükingen (Oldenstein 1976: T. 85), the provinces of Dacia (Pop 1997: 57, Pl. VI: 91) and Hispania (Aurrecochea Fernández 1996a: 75; 1996b: 105, Fig. 4; 2007a: 185, Fig. 1), and from Jagodina and elsewhere in Serbia (Redžić 2013: 300–303), Siscia (Radman-Livaja 2004: 116), Naroni (Ivčević 2004b: 236–237; 2004c: 68), and in Bosnia and Herzegovina (Busuladžić 2018: 41–42) and many other places (Boube-Piccot 1994: 131, Fig. A; Deschler-Erb 1999: 59). Their popularity and widespread use is also evidenced by stone monuments in which they are depicted sculpturally (Bishop 1988: 77, 81, 86–87).

The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has five phalerae, four of which are of open-work with decorative details, consisting of floral (Fig. 23: 1–3²⁸) and geometric motifs (Fig. 23: 4). One, which has a relief depicting a figure, may tentatively be regarded as a military medal of honour, as similar examples have been found elsewhere at military sites (Istenič 2019: 347). Three of the phalerae in the collection are bronze, and two are made of lead (Fig. 23: 4–5).

HORSE HARNESS (cat. nos. 103–115; Fig. 24: 1–5; 25: 1–8)

The final group of finds discussed in this paper are those that undoubtedly formed part of horse harness. Horses were a crucial part of the military, and the cavalry was the elite military formation in the Roman army (Gawroński 2018). It is understandable, therefore, that horse trappings are often found. In our case, they include decorative elements for horses' heads, rings and

28 Gotovo identičan primjerak zabilježen je u Španjolskoj (Aurrecochea Fernández 1996b: 105, Fig. 4).

29 Prikaz lica Gorgone na faleri zabilježen je na lokalitetu Magdalensberg (Deimel 1987: T. 84: 6).

28 An almost identical specimen has been recorded in Spain (Aurrecochea Fernández 1996b: 105, Fig. 4).

Sl. 24 — 1–4 Ljubuški – Vitina; 5 Bosanski Petrovac – Bastasi (snimio: A. Busuladžić)
 Fig. 24 — 1–4 Ljubuški – Vitina; 5 Bosanski Petrovac – Bastasi (photo by: A. Busuladžić)

tisućljeća, samo su se mijenjali način ukrašavanja i detalji te materijali izrade pojedinih dijelova (Srejović 1997: 498–500).

U kategoriju konjske vojne opreme spada izvjestan broj predmeta iz ove zbirke. Naime, i kod drugih ovdje prezentiranih predmeta, može se pretpostaviti kako su mogli imati dvojaku namjenu. Jedna se odnosila na mogućnost korištenja kao vojne opreme, pojasnih kopči i slično, dok je druga podrazumijevala

bell-shaped elements, along with parts of the reins that probably belonged to such trappings and other articles of similar use. Horse harness consisted of a bridle, bifurcating straps, round studs, bits and so forth. These basic components remained in use for centuries, changing only in the nature of their decoration and the materials from which the various parts were made (Srejović 1997: 498–500).

Sl. 25 — 1–4 Ljubuški – Vitina; 5 Bileća – Panik; 6 Čapljina – Mogorjelo; 7 Travnik – Turbe; 8 Doboј – Kastrum (1–4, 6–8 snimio: A. Busuladžić; 5 prema: Čremošnik 1976)

Fig. 25 — 1–4 Ljubuški – Vitina; 5 Bileća – Panik; 6 Čapljina – Mogorjelo; 7 Travnik – Turbe; 8 Doboј – Kastrum (1–4, 6–8 photo by: A. Busuladžić; 5 after: Čremošnik 1976)

mogućnost korištenja u svrhu opremanja konjskih elemenata. Takvi slučajevi odnose se na kopče oblika slova D, kasnoantičke kopče s alkom pravokutnoga oblika koje su, pored primarne uloge, mogle služiti i za kopčanje konjskoga sedla, pojasni srcoliki jezličci koji su mogli služiti i kao dio konjske orme, spojne kuke oblika malog obruča koje su mogle služiti kao dio konjske opreme, različiti privjesci koji su

A number of objects held in our collection fall into the category of military horse gear, though as in the case of other objects presented here, they could have been used in one of two ways: as part of a soldier's kit, belt buckles and the like, or as part of horse harness. Thus, for example, D-shaped buckles and rectangular buckles of late Antiquity could have had a secondary use on a

se vješali na konjsku opremu, falere, dugmad i drugi.

Druga skupina predmeta je ona koja se u prvome planu odnosi na predmete koji su u primarnoj namjeni imali ulogu upotrebe u sklopu konjskih garnitura. Svako korištenje konja u vojne svrhe podrazumijevalo je upotrebu različitih dijelova opreme. Kožno remenje, uzde, jahaći pribor, ukrasi za konja, uzice, žvale, samo su neki od najznačajnijih dijelova konjske opreme. U zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se nekoliko interesantnih predmeta koji su bili dio ove opreme. Riječ je o zvončićima (sl. 25: 5–6) koji su služili za vješanje na konjsku opremu s ciljem dobijanja zvuka nastalog kretnjom životinje (Čremošnik 1976: 124). Ova je uloga imala za cilj napraviti zvučni efekat prilikom kontakta s neprijateljem, ali i promatračem koji nije imao neprijateljske namjere. Pored zvončića, s lokaliteta Vitina u općini Ljubuški potječe nekoliko predmeta koji su također služili u svrhu upravljanja konjima. Riječ je o vrlo luksuzno izrađenom lancu (sl. 25: 1) koji na krajevima ima dva pločasta završetka s volutama koje imaju bogato izvedene vitice. Lanac je izrađen u formi niza cjevastih elemenata između kojih se nalaze bobičasta rješenja. Jedan predmet predstavlja ukrasnu aplikaciju ili masivni privjesak koji su najvjerovatnije služili za vješanje na konjsku opremu, vjerovatno za konjsku glavu (sl. 24: 1). Predmet je poput lanca izrađen vrlo vješto, kvalitetno i bogato, sa sličnim ukrasom na polukružnome dijelu kakav se nalazi i na lancu. U istu kategoriju konjske opreme mogla bi pripadati i jedna brončana cjevčica (sl. 25: 4) te dva brončana obruča od konjske opreme, vjerovatno dijelovi uzdi (sl. 25: 2–3). Ova tvrdnja ipak se mora uzeti sa stanovitom rezervom, jer sigurnih analogija nema te se predmeti mogu atribuirati i kao dijelovi namještaja, svećiljke ili drugih predmeta. Glavni nedostatak sigurnoj atribuciji predstavlja činjenica da su oba primjerka s oštećenim krajevima koji ne ostavljaju sigurnu mogućnost interpretacije predmeta. Vrlo uvjetno, kao dijelove konjske opreme, analogije se mogu konstatirati u Mađarskoj (Palágyi 2003: 28–29, Abb. 15.1–15.4; 16.1). Dijelovi moguće konjske opreme koji je služio za provlačenje vezica su i okrugle pločaste aplikacije koje su, pored šupljina na gornjoj površini, imale i veće otvore na donjoj strani te otvore na bočnim stranama. Kroz ove otvore su se provlačile trake – ular (sl. 24: 2–4). Među ovim primjerima ističe se jedan koji na gornjoj strani ima ukrasno rješenje u obliku životinjske glave (sl. 24: 5), što je dodatni argument da namjenu ovih predmeta tumačimo na ovaj način. Ostali analizirani primjeri imaju ukras u vidu jednostavnih koncentričnih kružnica na gornjoj površini. Konstrukcijski mnogobrojne komparacije pronađene su na rimskim

horse's saddle, cordate strap-ends, small circular links and studs could also have formed part of horse harness, and pendants could have hung from harness, as could phalerae.

Another group consists of those the primary use of which was as part of horse harness. Whatever use horses were put to for military purposes, it would involve various pieces of equipment. Leather girths, bits, bridles and reins, a cavalryman's kit, and decorations for the horse itself were just some of the principle components of horse gear. The Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina includes a number of interesting articles of this nature. Among them are the small bells (Fig. 25: 5–6) which hung from the harness and were designed to jingle when the animal was in motion (Čremošnik 1976: 124). The aim was to signal to both enemy and friend alike the approach of horsemen. Besides these bells, number of objects relating to the management of horses have been found at Vitina in Ljubuški municipality. These consist of a chain of luxury workmanship (Fig. 25: 1) the ends of which are flattened and bear volutes with elaborately designed tendrils. The chain consists of a string of alternating cylindrical sections and bobbles. Another object is a decorative appliqué or large pendant which would probably have hung from a horse's harness, perhaps the bridle (Fig. 24: 1). Like the chain, it was of very skilled workmanship, high quality and elaborately decorated with a semi-circular section like the one on the chain. A small bronze tube (Fig. 25: 4) and two bronze rings, probably from reins (Fig. 25: 2–3) could belong within the same category of horse gear. This suggestion should be viewed with caution, however, for there are no certain analogies, and the objects could also have been part of pieces of furniture, lamps or other articles. The principal obstacle to a definitive attribution is the fact that both are damaged at the ends. Analogies that may tentatively be identified as part of horse harness can be found in Hungary Mađarskoj (Palágyi 2003: 28–29, Fig. 15.1–15.4; 16.1). Also perhaps forming part of horse equipment are flat round appliqué pieces through which laces were drawn; concave on the face, they had large holes on the reverse and openings to the sides, through which bridle straps would be drawn (Fig. 24: 2–4). One object is distinguished by the decoration on the face, in the form of an animal's head (Fig. 24: 5), a further argument in favour of this attribution. Other examples are decorated on the face with simple concentric circles. Many

lokalitetima od kojih su neke bogato ukrašavane tehnikom tauširanja. Pronađene su kao dio opreme auxilijarnih jedinica i to kao dio opreme za mač ili bodež (Oldenstein 1976: 116, T. 22–24). Naglašeno male dimenzije i otvori na njima logičan su argument da se ovi primjeri trebaju smatrati dijelom konjske opreme, odnosno da su predstavljali razvodnike na glavi konja, što je bila masovna pojava još u predrimska vremena (Srejić 1997: 498–499).

Lokalitet nalaza većega broja ovdje spomenutih predmeta (sl. 24: 1–4; 25: 1–4) predstavlja put između Vitine i Ljubuškog. Riječ je o istome mjestu što ukazuje na najvjerojatnije povezanost s rimskom vojskom. Naime, prostor općine Ljubuškog dokazan je kao područje intenzivnoga prisustva rimske vojske (Busuladžić 2017: 168). Pored aktivnoga sastava vojnih legija (Tončinić 2011: 173–174, Dodig 2005: 209–219; 2011: 327–345), ovo područje bilo je i prostor intenzivne kolonizacije rimskih vojnika – veterana (Ферјанчић 2002: 107–114, 193, 200). Nalaz na jednome mjestu većega broja elemenata konjske opreme ukazuje na konjsku garnituru koja je pripadala istoj osobi, odnosno korištena od strane vlasnika konja.

U vjerovatno kategoriju konjske opreme možemo uvrstiti i dva predmeta prilično neobičnoga oblika (sl. 25: 7–8). Jedina uvjetna analogija koja ih eventualno svrstava u konjsku opremu pronađena je na lokalitetu Vindonissa gdje je determinirana kao dio oglava tovarnih, odnosno vučnih životinja (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 77: 2363–2366). Direktno paralele navedenome posljednjem primjerku zabilježene su u Saalburgu. Na osnovi navedene analogije može se pretpostaviti kako je riječ o odlomljenome kraku, a da drugi nedostaje (Jacobi 1897: T. LX: 3).

ZAKLJUČAK

U antičkoj zbirci Odjeljenja za arheologiju Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine, zatim u muzeju u Franjevačkome samostanu u Tolisi i Muzeju Hercegovine u Mostaru čuva se oko 115 primjeraka koji pripadaju različitim dijelovima pojasnih garnitura, dijelova kaciga, oklopa, konjske opreme i drugih predmeta i opreme slične namjene. Ovi se predmeti mogu izdvojiti u nekoliko osnovnih skupina. To su: pojasni jezičci, okovi, privjesci, dugmad i falere. Svaka od ovih skupina ima različite tipove. U skupini pojasnih jezičaca konstatirani su amforasti i scoliki jezičci, jezičci u obliku mača ili suze, izduženi s kružnim ili romboidnim proširenjem te jezičci polukružnoga i zrakastoga oblika. Zasebnoj skupini pripadaju zoomorfne spojne kuke i mali obruči. Privjesci i dugmad također su zastupljeni s velikim brojem varijanti.

structurally analogous articles have been found at Roman sites, some of which are richly decorated with inlay work. These were found as part of the equipment of auxiliary troops, specifically for a sword or dagger (Oldenstein 1976: 116, T. 22–24). Their notably small size and their openings suggest that they should be part of a bridle, of the kind in large-scale use even before Roman times (Srejić 1997: 498–499).

Most of these objects were found along the road between Vitina and Ljubuški (Fig. 24: 1–4; 25: 1–4), suggesting that they were most likely associated with the Roman army, the area of Ljubuški municipality being known for its considerable Roman military presence (Busuladžić 2017: 168). In addition to the active troops of military legions (Tončinić 2011: 173–174, Dodig 2005: 209–219; 2011: 327–345), the area was intensively colonised by Roman military veterans (Ферјанчић 2002: 107–114, 193, 200). The find in one place of a considerable number of parts of horse harness suggest that they were from a set belonging to a single person and were used by the owner of the horse.

Two objects of unusual shape (Fig. 25: 7–8) also probably formed part of horse gear. One possible analogy that could confirm this was found at Vindonissa, where it was identified as part of the headpiece of a draft animal (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 77: 2363–2366). Direct parallels with this analogy have been recorded in Saalburg. The analogous item suggests that it was a broken section, with the corresponding part missing (Jacobi 1897: T. LX: 3).

CONCLUSION

The Antiquities Collection of the Archaeology Department of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, as well as the museum of the Franciscan monastery in Tolisa and the Museum of Herzegovina in Mostar, together hold about 115 objects consisting of various parts of belt sets, helmets, armour, horse harness and other objects and equipment of similar purpose. They may be divided into a number of basic groups: strap-ends, plates, pendants, studs and phalerae. Each of this has a variety of types. Thus strap-ends may be amphora- or cordate, sword- or tear-drop-shaped, elongated and widening into a circular or rhomboid shape, semi-circular or star-shaped. Zoomorphic fastening hooks and small loops constitute a distinct group. Studs and buttons also occur in numerous variants. A large

Velikoj skupini s većim brojem tipova mogu se pripisati različiti tipovi pojasnih okova. Tako se u zbirci nalaze pojasni okovi izdužene forme, okovi u obliku propelera, kružni, četvrtasti, u obliku pelte te veći broj atipičnih okova. Treba istaknuti i za sada jedini konstatirani primjer pronađenoga elementa pojasne garniture VTERE FELIX na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Zbirka posjeduje i falere te jedan vrh korice spate. Sliku upotpunjuju i dijelovi vrlo bogato izrađene konjske opreme koji su također bili predmetom obrade. Bogatstvo tipoloških determinacija i raznolikost zbirke koja je prezentirana ogleda se i u činjenici da je konstatirano postojanje 22 tipa s više različitih varijanti.

Kada je u pitanju teritorijalna rasprostranjenost, može se primijetiti da znatan dio predmeta pripada prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Tako je veći dio predmeta pronađen na području Stoca i Dabrice, Kastruma kod Doboja, Breze, Panika kod Bileće, Višića i Mogorjela kod Čapljine, Ilidže, Grdac Posušja, Hrvacana kod Banja Luke, Turbeta kod Travnika, Lisičića kod Konjica, Proboja, Gorice i Vitine kod Ljubuškog, Bastasa kod Bosanskog Petrovca, Aquae S... na Ilidži kod Sarajeva, Zorice u Bosanskoj Posavini, Biograca kod Mostara (karta 1). Manji broj pronađen je i na području izvan današnje Bosne i Hercegovine. Tako su neki predmeti pronađeni na prostoru Narone u Republici Hrvatskoj te poznatoga lokaliteta Koman u Albaniji. Ovi predmeti su u muzejsku zbirku dospjeli putem otkupa i poklona i najčešće nisu bili predmet dosadašnje obrade ili prezentacije.

Već iz analize predmeta koji su pronađeni na tlu današnje Bosne i Hercegovine lako je uočljivo da je riječ o područjima koja su gravitirala velikim vodotokovima rijeka Neretve, Bosne, Vrbasa, Save, odnosno područja na kojima je zabilježena znatna rimska prisutnost. Ona je dokazana postojanjem urbanih naselja poput Aqua S... na Ilidži kod Sarajeva, Col... Ris... na području Rogatice, seoskih naselja i rimskih vila poput Lisičića, Višića, Panika, Proboja i drugih. Vojni objekti i refugijumi gdje su ovi predmeti pronađeni prvenstveno se odnose na Kastrum kod Doboja, ali i na nekoliko lokaliteta na prostoru općine Ljubuški te lokalitet Mogorjelo kod Čapljine. Prostor općine Ljubuški dokazano je bio centar rimske vojne kolonizacije te intenzivne prisutnosti rimskih vojnih veterana. Za jedan broj predmeta može se dokazati i kasnoantička provenijencija ili datacijski okvir u vrijeme Seobe naroda.

U datacijskom pogledu također je vidljiv i dokazan širok vremenski raspon od perioda kasnoga latena i helenizma te početaka rimskoga prisustva na ovome prostoru, pa sve do kasne antike i Seobe naroda. Ipak, najveći dio obrađene zbirke pripada kraju 2.,

group with many different types may be identified as various belt plates: the collection includes elongated plates, propeller plates, round, square and pelta-form plates, and a considerable number of atypical plates. To date a single example of VTERE FELIX belt fittings has been found in Bosnia and Herzegovina. The collection also includes phalerae, and one terminal from a spatha scabbard. Finally, there are pieces of very elaborately wrought horse harness, also described in this paper. The wealth of typological determinants and diversity in the collection here presented is reflected in the fact that 22 types with several different variants have been identified.

As regards their geographical distribution, it is evident that a significant number of these objects were found in Bosnia and Herzegovina, in the areas of Stolac and Dabrica, Kastrum near Doboj, Breza, Panik near Bileća, Višići and Mogorjelo near Čapljina, Ilidža, Grdac Posušje, Hrvacani near Banja Luka, Turbe near Travnika, Lisičići near Konjic, Proboj, Gorica and Vitina near Ljubuški, Bastasi near Bosanski Petrovac, Aqua S... in Ilidža near Sarajevo, Zorica in Bosanska Posavina, and Biograca near Mostar (Map 1). A few were found beyond Bosnia and Herzegovina, some in the region of Narona in Croatia, and some in the famous site of Koman in Albania. These items came to the museum by purchase or gift, and to date most have not been described or presented.

Analysis of those found in Bosnia and Herzegovina reveals that they were from areas that gravitated towards major rivers: the Neretva, Bosna, Vrbasa and Sava. In all of these a significant Roman presence has been recorded, in the form of urban settlements such as Aqua S... in Ilidža near Sarajevo and Col... Ris... in the Rogatica area, and rural settlements and Roman villas such as Lisičići, Višići, Panik, Proboj and more. Such objects have also been found at military facilities and refugia, principally Kastrum near Doboj, but also at a number of sites in Ljubuški municipality and at Mogorjelo near Čapljina. The area of present-day Ljubuški municipality is proven to have been a centre of Roman military colonisation and a significant presence of Roman veterans. A number of items have been shown to date from late Antiquity or from the Migration period.

Chronologically, the objects in question range in date from the late La Tène and Greek periods through the early Roman presence in these parts and right up to late Antiquity and the Migration periods. However, the majority of those in the collection date from the late 2nd, the 3rd and up to

Karta 1 — Nalazišta na prostoru Bosne i Hercegovine: 1 Pojasni srcoliki jezičci; 2 amforasti jezičci; 3 pojasni jezičci u obliku mača ili kapljice; 4 pojasni jezičci izdužene forme s kružnim ili romboidnim proširenjem; 5 atipični jezičac; 6 spojne kuke u obliku male kapljice; 7 privjesci suzolikoga oblika; 8 privjesci kružnoga oblika; 9 srcoliki privjesci; 10 uski pravokutni privjesci; 11 privjesak floralnoga oblika; 12 privjesak s rombičnim ukrasima; 13 posrebrjeni privjesak s prikazom faune; 14 falusni privjesak; 15 lunulasti privjesak; 16 atipični privjesak; 17 dugmad; 18 pojasni okovi izdužene forme; 19 okov u obliku propelera; 20 okov kružnoga oblika; 21 okov četvrtastoga oblika; 22 okov u obliku pelte; 23 atipični okovi; 24 falere; 25 pojasna garnitura VTERE FELIX; 26 vrh korica mača; 27 ostatak kacige; 28 dijelovi konjske opreme (izradio: A. Busuladžić)

Map 1 — Sites in Bosnia and Herzegovina: 1 cordate strap-ends; 2 amphora-shaped strap-ends; 3 sword-shaped or tear-drop strap-ends; 4 elongated strap-ends widening into a circular or rhomboid form; atypical strap-end; 6 linking hooks in the shape of small tear-drops; 7 leaf-shaped pendants; 8 circular pendants; 9 cordate pendants; 10 narrow rectangular pendants; 11 floral pendant; 12 pendant with rhomboid decorations; 13 silvered pendant with a scene of fauna; 14 phallic pendant; 15 lunulate pendant; 16 atypical pendant; 17 studs; 18 elongated belt plates; 19 propeller plates; 20 circular plates; 21 square plates; 22 pelta-form plates; 23 atypical plates; 24 phalerae; 25 VTERE FELIX belt plate; 26 terminal of a scabbard; 27 remains of a helmet; 28 parts of horse harness (made by: A. Busuladžić)

3., pa do sredine 4. stoljeća, kada je rimska prisutnost, kolonizacija i uspostava vlasti bila najintenzivnija i kada se odvijao složeni proces romanizacije na ovome području (Bojanovski 1988) koje je ulazilo u okvir dvije provincije – Dalmacije (Wilkes 1969) i Panonije (András, Jenő 1990) – bilo najintenzivnije. Iako su neki od predmeta bili analizirani kroz prizmu obrade i prezentacije pojedinih lokaliteta, ovo je rad koji je tematski obradio ovu vrstu materijala koja je pohranjena u antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine te još nekoliko muzejskih ustanova u Bosni i Hercegovini.

KATALOG / CATALOGUE

POJASNI JEZIČCI

Pojasni jezičci u obliku mača ili kapljice

1. Inv. br. 2475 (sl. 1: 1). Lokalitet: Ljubuški – Vitina. Opis: Brončani privjesak s okovom. Dimenzije: dužina: 6,6 cm.

2. Inv. br. 4672 (sl. 1: 2). Lokalitet: Doboj – Kastrum. Opis: Željezni pojasni jezičac s profiliranim tijelom i rupicom za vješanje na jednome kraju. Dimenzije: dužina: 10,5 cm; širina: 1,8 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 46.

Pojasni jezičci izdužene forme, s kružnim ili romboidnim proširenjem

3. Inv. br. neinventarizirano. (sl. 2). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani pojasni jezičac s kružnim proširenjem u sredini te rascijepljenim jednim krajem radi ubacivanja kraja kožnog remena. Dimenzije: dužina: 7 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 178, 38.

Amforasti jezičci

4. Inv. br. 138 (sl. 3: 1). Lokalitet: Ljubuški – Gorica. Opis: Brončani jezičac pojasa u obliku lista s profiliranim završetkom. Kroz kružne otvore nastavlja se u trapezoidnu dvostruku pločicu ukrašenu urezanim linijama i plastičnim pelta-motivom. Dimenzije: dužina: 6 cm; širina: 2,6 cm. Objavljeno: Patsch 1900: 318, sl. 16; 1902: 79, sl. 17, Miletić 1963: 31.

5. Inv. br. 2773 (sl. 3: 2). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani okov u obliku duguljastoga lista nastavljenoga u dvostruku trapezoidnu pločicu za pričvršćivanje. Ukrašen sastoji od niza sitnih kružića koji čine polja ispunjena koncentričnim kružnicama. Dimenzije: dužina: 6,5 cm; širina: 3 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 38.

6. Inv. br. 3438 (sl. 3: 3). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani okov u obliku lista ornamentiran s jedne strane u vidu niza točkica po

the mid 4th century, where the Roman presence, colonisation and establishment of rule was at its height and when the complex process of Romanisation in the region unfolded (Bojanovski 1988), reaching its height within two provinces, Dalmatia (Wilkes 1969) and Pannonia (András, Jenő 1990). Though some of the examples were analysed in the context of presenting individual sites, this paper offers a thematic study of the material of this kind held in the Antiquities Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina and a number of other museums in Bosnia and Herzegovina.

CATALOGUE

STRAP ENDS

Sword-shaped or tear-drop strap-ends

1. Inv. no. 2475 (Fig. 1: 1). Site: Ljubuški – Vitina. Description: Bronze pendant with plate. Dimensions: length: 6.6 cm.

2. Inv. no. 4672 (Fig. 1: 2). Site: Doboj – Kastrum. Description: Iron strap-end with moulded body and a suspension hole at one end. Dimensions: length: 10.5 cm; width: 1.8 cm. Published: Čremošnik 1984: 46.

Elongated strap-ends of circular or rhomboid form

3. Inv. no. (none). (Fig. 2). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Bronze strap-end, rounded at the centre and split at one end where the leather belt strap would be threaded through. Dimensions: length: 7 cm. Published: Kellner 1895: 178, 38.

Amphora-shaped strap-ends

4. Inv. no. 138 (Fig. 3: 1). Site: Ljubuški – Gorica. Description: Leaf-shaped bronze strap end with moulded terminal. Through a circular opening it merges into a trapezoid double plate decorated with incised lines and a moulded pelta motif. Dimensions: length: 6 cm; width: 2.6 cm. Published: Patsch 1900: 318, Fig. 16; 1902: 79, Fig. 17, Miletić 1963: 31.

5. Inv. no. 2773 (Fig. 3: 2). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze strap-end in the shape of a longish leaf merging into a double trapezoid fixing plate. The decoration consists of a row of small circles forming a panel filled with concentric circles. Dimensions: length: 6.5 cm; width: 3 cm. Published: Miletić 1963: 38.

6. Inv. no. 3438 (Fig. 3: 3). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze leaf-shaped strap-

rubu. Po sredini ukras u vidu urezanih crtica. Dimenzije: dužina: 4,6 cm; širina: 2,1 cm. Objavljeno: Busuladžić 2011a: 358, sl. 11.

7. Inv. br. nepoznato (sl. 3: 4). Lokalitet: Bileća – Panik. Opis: Brončani amforasti okov ornamentiran s tri koncentrične kružnice po sredini. S obje strane vrata po jedna profilacija u obliku drški, s druge strane urezane linije. Dimenzije: visina: 6,5 cm. Objavljeno: Čremošnik 1976: T. XXII: 2.

8. Inv. br. nepoznato (sl. 3: 5). Lokalitet: Bosanska Posavina – Zorice, pohranjen u Franjevačkome samostanu u Tolisi. Opis: Brončani amforasti okov bez ukrasnih detalja. Pri vratu vidljive perforacije za vješanje na podlogu. Dimenzije: visina: 5,9 cm.

Pojasni sroliki jezičci

9. Inv. br. 264 (na predmetu pogrešan broj 363) (sl. 4: 1). Lokalitet: Stolac. Opis: Brončani sroliki jezičac ukrašen s nizom kružića. Iza vrata pravokutno proširenje s dvije zakovice za pričvršćivanje. Dimenzije: dužina: 3,5 cm; širina: 3 cm. Objavljeno: Truhelka 1892: 352, T. V: 15; 1893: 286, sl. 24.

10. Inv. br. 3199 (sl. 4: 2). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani sroliki jezičac ukrašen s tri urezana koncentričnih kružnica. Na rubu dvije rupice za zakovice kojima je pričvršćivan. Dimenzije: dužina: 3,7 cm; širina: 2,8 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 38; Busuladžić 2011a: 359, sl. 12.

Pojasni jezičci polukružnoga i zrakastoga oblika

11. Inv. br. 821 (sl. 5: 1). Lokalitet: Koman, sjeverna Albanija. Opis: Brončani pojasni jezičac sa zrakastim rubovima i krugom u sredini izveden točkicama. Gornji dio četvrtast. Dimenzije: visina: 4 cm.

12. Inv. br. 2038 (sl. 5: 2). Lokalitet: nepoznat. Opis: Brončani pojasni jezičac polukružno izveden s profiliranim rubom i teško vidljivim ukrasom u formi kruga i zraka. Na gornjem dijelu vidljiv trag od vrata koji je slomljen. Od vrata sačuvan dio s kružno-pločastim završetkom. Dimenzije: visina: 3,9 cm.

13. Inv. br. 1224 (sl. 5: 3). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani obruč s ukrasnim elementom u vidu uvijene grane. Dimenzije: širina: 2,1 cm.

Spojne kuke oblika maloga obruča

14. Inv. br. 2484 (sl. 6: 1). Lokalitet: Ljubuški – Vitina. Opis: Brončana okrugla spojna kuka oblika maloga obruča s uskim okovom koji na

end decorated on one side with dots along the edge and incised lines in the middle. Dimensions: length: 4.6 cm; width: 2.1 cm. Published: Busuladžić 2011a: 358, Fig. 11.

7. Inv. no. (unknown) (Fig. 3: 4). Site: Bileća – Panik. Description: Bronze amphora-shaped strap-end decorated with three concentric circles in the middle, a moulded handling on each side, and incised lines on one side. Dimensions: height: 6.5 cm. Published: Čremošnik 1976: T. XXII: 2.

8. Inv. no. (unknown) (Fig. 3: 5). Site: Bosanska Posavina – Zorice, held in the Franciscan museum in Tolisa. Bronze amphora-shaped strap-end with no decorative details. Perforations by means of which it was hung can be seen at the neck. Dimensions: height: 5.9 cm.

Cordate strap-ends

9. Inv. no. 264 (wrongly shown as 363 on the object itself) (Fig. 4: 1). Site: Stolac. Description: Cordate bronze strap-end decorated with a row of small circles and a rectangular extension with two rivets at the neck. Dimensions: length: 3.5 cm; width: 3 cm. Published: Truhelka 1892: 352, T. V: 15; 1893: 286, Fig. 24.

10. Inv. no. 3199 (Fig. 4: 2). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Cordate strap-end decorated with three concentric circles. Two holes at the edge for the rivets by which it was affixed. Dimensions: length: 3.7 cm; width: 2.8 cm. Published: Miletić 1963: 38; Busuladžić 2011a: 359, Fig. 12.

Semi-circular and star-shaped strap-ends

11. Inv. no. 821 (Fig. 5: 1). Site: Koman, northern Albania. Description: Bronze strap-end with star-shaped edges and a central circle executed in dots. Square upper section. Dimensions: height: 4 cm.

12. Inv. no. (2038) (Fig. 5: 2). Site: unknown. Description: Semi-circular bronze strap-end with moulded rim and barely visible decoration of a circle and rays. The upper part bears traces of the neck, of which part of the round, flattish terminal survives. Dimensions: height: 3.9 cm.

13. Inv. no. 1224 (Fig. 5: 3). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Bronze ring with a curved leaf decoration. Dimensions: width: 2.1 cm.

Connecting mounts with small rings

14. Inv. no. 2484 (Fig. 6: 1). Site: Ljubuški – Vitina. Description: Round bronze connecting mount with a small ring and a narrow plate that has rivet holes at the end. Dimensions: length: 3.8 cm.

kraju ima rupicu za pričvršćivanje sa zakovicom. Dimenzije: dužina: 3,8 cm.

15. Inv. br. 964 (sl. 6: 2). Lokalitet: Bosna i Hercegovina. Opis: Brončana okrugla spojna kuka oblika maloga obruča s uskim okovom. Na okovu dvije rupice za zakovice. Dimenzije: dužina: 5,2 cm.

PRIVJESCI

16. Inv. br. nepoznato (sl. 7: 1). Lokalitet: Bileća – Panik. Opis: Brončani privjesak oblika lista, s alki- com za vješanje. U sredini udubljen. Dimenzije: vi- sina: 3 cm. Objavljeno: Čremošnik 1976: T. XXIII: 13.

17. Inv. br. 1225 (sl. 7: 2). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani privjesak, bogatije ukrašen, s dvije alke za vješanje od kojih je jedna ošteće- na. Unutar kruga dekorativni detalj u obliku roze- te. Dimenzije: promjer: 1,8 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 182, sl. 51a.

18. Inv. br. 2031 (sl. 7: 3). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani privjesak okrugloga oblika izrađen tehnikom na proboj. Okolo kruga s vanjske strane niz malih kružića. U sredini kru- ga zrakasti dekorativni elementi. S gornje i donje strane nešto veća alka za vješanje. Dimenzije: promjer: 6 cm.

19. Inv. br. 946 (sl. 7: 4). Lokalitet: Bosna i Her- cegovina. Opis: Brončani privjesak u obliku kruga s četiri izrasline s vanjske strane kruga i četvrta- stom alkom za vješanje. Dimenzije: promjer: 4 cm.

20. Inv. br. 3789 (sl. 7: 5). Lokalitet: Čapljina – Višići. Opis: Brončani privjesak najvjerovatnije od dijela srebrene kopče. Ukrašen s plastičnim relje- fom lozice. Dimenzije: dužina: 3,3 cm; širina: 2,1 cm. Objavljeno: Čremošnik 1965: T. X: 8.

21. Inv. br. 4696 (sl. 8: 1). Lokalitet: Doboj – Ka- strum. Opis: Brončani pločasti sroliki privjesak. Dimenzije: dužina: 5 cm; širina: 1,9 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 75, T. IV: 4.

22. Inv. br. 1219 (sl. 8: 2). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani sroliki privjesak s ukrasnim detaljima pelti. Dimenzije: visina: 4,5 cm; širina: 3,7 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 182, sl. 48b; Mi- letić 1963: 26.

23. Inv. br. 776 (sl. 8: 3). Lokalitet: Vid – Narona. Opis: Brončani sroliki privjesak s ukrasnim deta- ljima izrađenima tehnikom na proboj. Dimenzije: visina: 4,9 cm.

24. Inv. br. 4706 (sl. 8: 4). Lokalitet: Doboj – Ka- strum. Opis: Brončani sroliki privjesak s floralnim ukrasima u obliku vitica. Na gornjem dijelu na alki- ci dugmetasti šuplji privjesak za vješanje. Dimen- zije: visina: 5,3 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 73, T. II: 3; Košćević 1991: 50.

15. Inv. no. 964 (Fig. 6: 2). Site: Bosnia and Herzegovina. Round bronze connecting mount with a small ring and a narrow plate. Two rivet holes on the plate. Dimensions: length: 5.2 cm.

PENDANTS

16. Inv. no. (unknown) (Fig. 7: 1). Site: Bileća – Panik. Description: Bronze leaf-shaped pendant, with a suspension ring. Thicker in the middle. Di- mensions: height: 3 cm. Published: Čremošnik 1976: T. XXIII: 13.

17. Inv. no. 1225 (Fig. 7: 2). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Bronze pendant, rather richly decorated, with two suspension rings, one of which is damaged. A rosette within a circle forms its decorative detail. Dimensions: diameter: 1.8 cm. Published: Kellner 1895: 182, Fig. 51a.

18. Inv. no. 2031 (Fig. 7: 3). Site: Čapljina – Mo- gorjelo. Description: Circular bronze open-work pendant surrounded by a row of small circles and with star-shaped decorative motifs within a circle. Quite large suspension rings, top and bottom. Dimensions: diameter: 6 cm.

19. Inv. no. 946 (Fig. 7: 4). Site: Bosnia and Herzegovina. Description: Circular bronze pen- dant with four protuberances on the outer edges and a square suspension ring. Dimensions: dia- meter: 4 cm.

20. Inv. no. 3789 (Fig. 7: 5). Site: Čapljina – Vi- šići. Description: Bronze pendant probably from part of a silver buckle. Decorated with a vine in relief. Dimensions: length: 3.3 cm; width: 2.1 cm. Published: Čremošnik 1965: T. X: 8.

21. Inv. no. 4696 (Fig. 8: 1). Site: Doboj – Ka- strum. Description: Flat bronze cordate pendant. Dimensions: length: 5 cm; width: 1.9 cm. Publis- hed: Čremošnik 1984: 75, T. IV: 4.

22. Inv. no. 1219 (Fig. 8: 2). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Bronze cordate pendant with pelta decorative details. Dimensions: height: 4.5 cm; width: 3.7 cm. Published: Kellner 1895: 182, Fig. 48b; Miletić 1963: 26.

23. Inv. no. 776 (Fig. 8: 3). Site: Vid – Naro- na. Description: Bronze cordate pendant with openwork decorative details. Dimensions: height: 4.9 cm.

24. Inv. no. 4706 (Fig. 8: 4). Site: Doboj – Ka- strum. Description: Bronze cordate pendant with floral decorations in the form of tendrils. A con- cave stud-like pendant on a suspension ring. Di- mensions: height: 5.3 cm. Published: Čremošnik 1984: 73, T. II: 3; Košćević 1991: 50.

25. Inv. no. (unknown) (Fig. 8: 5). Site: Bosan- ska Posavina – Zorice, held in the Franciscan

25. Inv. br. nepoznato (sl. 8: 5). Lokalitet: Bosaurska Posavina – Zorice, pohranjen u Franjevačkome samostanu u Tolisi. Opis: Brončani srololiki privjesak izrađen tehnikom na probroj s dva bubrežasta rješenja na privjesku. Na vratu privjeska savijen kraj namjenjen za vješanje. Dimenzije: visina: 3,8 cm.

26. Inv. br. 2477 (sl. 8: 6). Lokalitet: Ljubuški – Vitina. Opis: Brončani privjesak srololikoga oblika s viticama u sredini. Vidljiv dio kukice za vješanje. Dimenzije: visina: 4,8 cm.

27. Inv. br. 230 (sl. 8: 7). Lokalitet: Ljubuški, Posušje – Gradac. Opis: Posrebrni luksuzno izrađen masivniji privjesak. Na privjesku su dva geparda, jedan nasuprot drugoga. Na gornjem dijelu kuka za vješanje. Dimenzije: dužina: 9,7 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 62; Koščević 1991: 49.

28. Inv. br. 1218 (sl. 8: 8). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani privjesak s kukom za vješanje. Polukružni oblik. Unutar privjeska ukrasni detalji izrađeni tehnikom na probroj. Dimenzije: dužina: 4,2 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 182, sl. 49.

29. Inv. br. 892 (sl. 8: 9). Lokalitet: Vid – Naron. Opis: Brončani privjesak s tri trake koje se na krajevima spajaju. Na donjem otvor za pričvršćivanje. Na gornjem dijelu proširenje u obliku dijetaline s otvorom za proširivanje. Dimenzije: dužina: 4 cm.

30. Inv. br. 3186 (sl. 8: 10). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani uski okov s ukrasima u vidu profilacija i jednom rupicom za pričvršćivanje na remen. Dimenzije: dužina: 3 cm.

31. Inv. br. 2055 (sl. 8: 11). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Uski brončani ažurirani okov s tragovima pozlate. Na jednome kraju rupica za pričvršćivanje. Na rubovima također vidljive ukrasne rupice u vidu nepravilnih trokuta. Dimenzije: dužina: 4,5 cm.

Suzoliki privjesci

32. Inv. br. 292 (sl. 9: 1). Lokalitet: Stolac. Opis: Brončani privjesak oblika lista. Dimenzije: dužina: 4,5 cm. Objavljeno: Truhelka 1892: T. V: 5; 1893: 301, Fig. 70; Miletić 1963: 33.

33. Inv. br. 357 (sl. 9: 2). Lokalitet: Stolac. Opis: Brončani privjesak oblika lista, s ukrasnim detaljem na vrhu koji podsjeća na ljljan. Kukica za vješanje oštećena. Dimenzije: dužina: 3,9 cm; širina: 1,5 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 32.

34. Inv. br. 358 (sl. 9: 3). Lokalitet: Stolac. Opis: Mali brončani privjesak oblika lista s kukom za vješanje. Dimenzije: dužina: 1,8 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 33.

monastery in Tolisa. Description: Bronze cordate pendant in open-work, with two kidney-shaped suspension motifs. The end of the neck is curved also for suspension purposes. Dimensions: height: 3.8 cm.

26. Inv. no. 2477 (Fig. 8: 6). Site: Ljubuški – Vitina. Description: Bronze cordate pendant with tendrils at the centre. Part of the suspension hook is visible. Dimensions: height: 4.8 cm.

27. Inv. no. 230 (Fig. 8: 7). Site: Ljubuški, Posušje – Gradac. Description: Substantial silvered pendant of luxury workmanship, bearing two confronted leopards and a suspension hook at the top. Dimensions: length: 9.7 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 62; Koščević 1991: 49.

28. Inv. no. 1218 (Fig. 8: 8). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Bronze pendant with a suspension hook, semi-circular in shape, with decorative openwork details within. Dimensions: length: 4.2 cm. Published: Kellner 1895: 182, Fig. 49.

29. Inv. no. 892 (Fig. 8: 9). Site: Vid – Naron. Description: Bronze pendant with three strips joined at the ends, and a suspension opening on the lower. The top section is widened into a clover shape. Dimensions: length: 4 cm.

30. Inv. no. 3186 (Fig. 8: 10). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Narrow bronze plate decorated with mouldings and with a hole for fixing to a strap. Dimensions: length: 3 cm.

31. Inv. no. 2055 (Fig. 8: 11). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Narrow bronze openwork plate with traces of gilding. A hole at one end for a fixment, and decorative scalene triangles along the edges. Dimensions: length: 4.5 cm.

Tear-drop pendants

32. Inv. no. 292 (Fig. 9: 1). Site: Stolac. Description: Bronze leaf-shaped pendant. Dimensions: length: 4.5 cm. Published: Truhelka 1892: T. V: 5; 1893: 301, Fig. 70; Miletić 1963: 33.

33. Inv. no. 357 (Fig. 9: 2). Site: Stolac. Description: Bronze leaf-shaped pendant with a decorative detail at the top suggesting a fleur-de-lis. Damaged suspension hook. Dimensions: length: 3.9 cm; width: 1.5 cm. Published: Miletić 1963: 32.

34. Inv. no. 358 (Fig. 9: 3). Site: Stolac. Description: Small bronze leaf-shaped pendant with a suspension hook. Dimensions: length: 1.8 cm. Published: Miletić 1963: 33.

35. Inv. no. 2005 (Fig. 7: 4). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze leaf-shaped pendant. Dimensions: length: 5.3 cm.

35. Inv. br. 2005 (sl. 7: 4). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani privjesak u obliku lista. Dimenzije: dužina: 5,3 cm.

36. Inv. br. 4680 (sl. 9: 5). Lokalitet: Doboj – Kastrum. Opis: Brončani privjesak oblika duguljastoga lista, dosta oštećen. Dimenzije: dužina: 4,5 cm; širina: 1,4 cm.

37. Inv. br. 848 (sl. 9: 6). Lokalitet: Vid – Naron. Opis: Brončani privjesak listolikoga oblika. Nedo- staje donji dio lista. Dimenzije: dužina: 3,3 cm.

38. Inv. br. 1252 (sl. 9: 7). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani listoliki privjesak s oštećenim vrhom. Dimenzije: dužina: 5,5 cm; širina: 4,8 cm.

Falički privjesci

39. Inv. br. 512 (sl. 10: 1). Lokalitet: Albanija. Opis: Mali brončani privjesak oblika falusa. Dimenzije: dužina: 3,1 cm. Objavljeno: Busuladžić 2016: 139–140.

40. Inv. br. 2074 (sl. 10: 2). Lokalitet: Vid – Naron. Opis: Mali brončani privjesak oblika falusa. Dimenzije: dužina: 3,2 cm. Objavljeno: Busuladžić 2016: 139 – 140.

Lunulasti privjesci

41. Inv. br. 2751 (sl. 11: 1). Lokalitet: Konjic – Lisičići. Opis: Brončani lunulasti privjesak s nekoliko privjesaka u obliku listova. Lunula ima tuljac za nasađivanje. Dimenzije: visina: 7,9 cm; širina: 7,4 cm. Objavljeno: Čremošnik 1957: 154–155.

42. Inv. br. 2752 (sl. 11: 2). Lokalitet: Konjic – Lisičići. Opis: Brončani lunulasti privjesak s jednim listom u formi privjeska. Na lunuli ukrasni detalj u vidu niza točkica. Lunula ima tuljac za nasađivanje. Dimenzije: visina: 7,3 cm; širina: 6,1 cm. Objavljeno: Čremošnik 1957: 154–155.

Atipični privjesak

43. Inv. br. 3687 (sl. 12). Lokalitet: Čapljina – Višići. Opis: Brončana ukrasna pločica. Dimenzije: dužina: 5,5 cm; visina: 4 cm. Objavljeno: Čremošnik 1965: T. X: 1; Koščević 1991: 53.

DUGMAD

44. Inv. br. 157 (sl. 13: 1). Lokalitet: Ljubuški – Proboj. Opis: Brončano dugme s jednim većim pločastim diskom i jednim manjim. Dimenzije: promjer: 1,9 cm. Objavljeno: Fiala 1897: 165; Miletić 1963: 28.

45. Inv. br. 309 (sl. 13: 2). Lokalitet: Stolac. Opis: Brončano dugme s jednim manjim pločastim diskom i gornjim dijelom koji je klobučastoga oblika. Dimenzije: promjer: 2,2 cm. Objavljeno: Truhelka 1893: 301, Fig. 72; Miletić 1963: 28.

36. Inv. no. 4680 (Fig. 9: 5). Site: Doboj – Kastrum. Description: Bronze pendant in the shape of an elongated leaf, quite badly damaged. Dimensions: length: 4.5 cm; width: 1.4 cm.

37. Inv. no. 848 (Fig. 9: 6). Site: Vid – Naron. Description: Bronze leaf-shaped pendant, lower part missing. Dimensions: length: 3.3 cm.

38. Inv. no. 1252 (Fig. 9: 7). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Bronze leaf-shaped pendant with damaged tip. Dimensions: length: 5.5 cm; width: 4.8 cm.

Phallic pendants

39. Inv. no. 512 (Fig. 10: 1). Site: Albania. Description: Small bronze phallic pendant. Dimensions: length: 3.1 cm. Published: Busuladžić 2016: 139–140.

40. Inv. no. 2074 (Fig. 10: 2). Site: Vid – Naron. Description: Small bronze phallic pendant. Dimensions: length: 3.2 cm. Published: Busuladžić 2016: 139 – 140.

Luneate pendants

41. Inv. no. 2751 (Fig. 11: 1). Site: Konjic – Lisičići. Description: Bronze luneate pendant with a number of leaflet-shaped pendants. The lunula was attached by means of a cylinder. Dimensions: height: 7.9 cm; width: 7.4 cm. Published: Čremošnik 1957: 154–155.

42. Inv. no. 2752 (Fig. 11: 2). Site: Konjic – Lisičići. Description: Bronze luneate pendant with a leaflet in the form of a pendant. The lunula is decorated with a row of dots. The lunula was attached by means of a cylinder. Dimensions: height: 7.3 cm; width: 6.1 cm. Published: Čremošnik 1957: 154–155.

Atypical pendant

43. Inv. no. 3687 (Fig. 12). Site: Čapljina – Višići. Description: Decorative bronze plate. Dimensions: length: 5.5 cm; height: 4 cm. Published: Čremošnik 1965: T. X: 1; Koščević 1991: 53.

STUDS

44. Inv. no. 157 (Fig. 13: 1). Site: Ljubuški – Proboj. Description: Bronze stud with one larger and one smaller flattish disc. Dimensions: diameter: 1.9 cm. Published: Fiala 1897: 165; Miletić 1963: 28.

45. Inv. no. 309 (Fig. 13: 2). Site: Stolac. Description: Bronze stud with one smaller flattish disc; the upper part is domed. Dimensions: diameter: 2.2 cm. Published: Truhelka 1893: 301, Fig. 72; Miletić 1963: 28.

46. Inv. br. 959 (sl. 13: 3). Lokalitet: Bosna i Hercegovina. Opis: Brončano dugme s donjim dijelom u obliku manjega pločastog diska i gornjim dijelom koji je u obliku pločastoga nedovršenog diska. U unutarnjem dijelu oblik pelte. Dimenzije: promjer: 1,8 cm; visina: 1,3 cm.

47. Inv. br. 1226 (sl. 13: 4). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončano dugme u obliku rozete, u sredini probušeno. Dimenzije: promjer: 1,5 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 182, sl. 55.

48. Inv. br. 2470 (sl. 13: 5). Lokalitet: Banja Luka – Hrvacani. Opis: Brončano dugme sa sačuvanim vratom, na disku koncentrične kružnice. Dimenzije: promjer: 3 cm.

49. Inv. br. 1952 (sl. 13: 6). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončano dugme s pločastom glavicom. Sredina malo izbočena, po površini niz od koncentričnih kružnica. Dimenzije: promjer: 2,6 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 37.

50. Inv. br. 3882 (sl. 13: 7). Lokalitet: Čapljina – Višići. Opis: Brončano dugme s profiliranom gornjom površinom. Dimenzije: promjer: 2,3 cm.

51. Inv. br. neinventirano (sl. 13: 8). Lokalitet: nepoznat. Opis: Brončano dugme s pločastom glavicom na kojoj su koncentrične kružnice. Dimenzije: promjer: 2,4 cm.

52. Inv. br. 3622 (sl. 13: 9). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončano dugme s većim i manjim pločastim diskom. Na većem disku koncentrične kružnice. Dimenzije: promjer: 1,8 cm.

53. Inv. br. 439 (sl. 13: 10). Lokalitet: Ljubuški – Vitina. Opis: Brončano dugme s klobučastim gornjim dijelom te četiri stupića koji povezuju glavicu dugmeta s dnom. Dimenzije: promjer: 1,5 cm; visina: 1,3 cm. Objavljeno: Truhelka 1895: 524, Fig. 58.

54. Inv. br. 287 (sl. 13: 11). Lokalitet: Posušje – Gradac. Opis: Brončano dugme s klobučastim gornjim dijelom te četiri stupića koji povezuju glavicu dugmeta s dnom. Dimenzije: promjer: 2,5 cm; visina: 1,5 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 265, Fig. 35.

55. Inv. br. 194 (sl. 13: 12). Lokalitet: Stolac. Opis: Veće brončano dugme s pločastom glavicom na kojoj su koncentrične kružnice. Dimenzije: promjer: 5,3 cm; visina: 1,2 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 278, Fig. 98.

56. Inv. br. 1242 (sl. 13: 13). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Veće vrlo oštećeno brončano dugme s većim pločastim diskom i jednim manjim između kojih je kraći vrat. Dimenzije: promjer: 1,7 cm; visina: 0,7 cm.

57. Inv. br. 225 (sl. 13: 14). Lokalitet: Posušje, Ljubuški – Gradac. Opis: Manje brončano dugme

46. Inv. no. 959 (Fig. 13: 3). Site: Bosnia and Herzegovina. Description: Bronze stud, the lower part a small flattish disc, the upper a flattish incomplete disc with a pelta shape within. Dimensions: diameter: 1.8 cm; height: 1.3 cm.

47. Inv. no. 1226 (Fig. 13: 4). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Rosette-shaped bronze stud, pierced in the middle. Dimensions: diameter: 1.5 cm. Published: Kellner 1895: 182, Fig. 55.

48. Inv. no. 2470 (Fig. 13: 5). Site: Banja Luka – Hrvacani. Description: Bronze stud with surviving neck, concentric circles on the disc. Dimensions: diameter: 3 cm.

49. Inv. no. 1952 (Fig. 13: 6). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze stud with flattish head, the centre slightly protuberant; a ring of small circles on the surface. Dimensions: diameter: 2.6 cm. Published: Miletić 1963: 37.

50. Inv. no. 3882 (Fig. 13: 7). Site: Čapljina – Višići. Description: Bronze stud with moulded upper surface. Dimensions: diameter: 2.3 cm.

51. Inv. no. (not inventoried) (Fig. 13: 8). Site: unknown. Description: Bronze stud with flattish head on which are concentric circles. Dimensions: diameter: 2.4 cm.

52. Inv. no. 3622 (Fig. 13: 9). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze stud with one large and one smaller flattish disc, the larger with concentric circles. Dimensions: diameter: 1.8 cm.

53. Inv. no. 439 (Fig. 13: 10). Site: Ljubuški – Vitina. Description: Bronze stud with domed upper part and four pillarlets linking it to the lower. Dimensions: diameter: 1.5 cm; height: 1.3 cm. Published: Truhelka 1895: 524, Fig. 58.

54. Inv. no. 287 (Fig. 13: 11). Site: Posušje – Gradac. Description: Bronze stud with domed upper part and four pillarlets linking it to the lower. Dimensions: diameter: 2.5 cm; height: 1.5 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 265, Fig. 35.

55. Inv. no. 194 (Fig. 13: 12). Site: Stolac. Description: Sizeable bronze stud with flattish head bearing concentric circles. Dimensions: diameter: 5.3 cm; height: 1.2 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 278, Fig. 98.

56. Inv. no. 1242 (Fig. 13: 13). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Badly damaged bronze stud with the larger flat disc joined to the smaller by a short neck. Dimensions: diameter: 1.7 cm; height: 0.7 cm.

57. Inv. no. 225 (Fig. 13: 14). Site: Posušje, Ljubuški – Gradac. Description: Small bronze conical stud with projections on either side. Dimensions: diameter: 1.1 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 266, Fig. 48.

koničnoga oblika s izbočenjima na obje strane. Dimenzije: promjer: 1,1 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 266, Fig. 48.

58. Inv. br. 1243 (sl. 13: 15). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Ulomak brončanoga dugmeta s diskom koji ima polukuglasto izbočenje. Nešto dulji vrat i oštećeni donji disk. Dimenzije: visina: 1,1 cm.

59. Inv. br. 3659 (sl. 13: 16). Lokalitet: Dabrica. Opis: Brončano dugme ornamentirano ukrašenom kvadratu čiji se uglovi produžuju i vežu u krug tvoreći oblik križa u unutrašnjosti. Dugme ime alkicu namjenjenu za pričvršćivanje. Dimenzije: promjer: 3,5 cm.

60. Inv. br. 7261 (sl. 13: 17). Lokalitet: Breza. Opis: Masivno brončano dugme ukrašeno nizom točkica po rubu. Na donjoj strni ima dvije alke za pričvršćivanje. Dimenzije: promjer: 3,5 cm; visina: 2 cm.

61. Inv. br. 7262 (sl. 13: 18). Lokalitet: Breza. Opis: Brončano dugme ukrašeno s dvije duboko urezane koncentrične kružnice. Na stražnjoj strani ima dvije alke za pričvršćivanje. Dimenzije: promjer: 3 cm; visina: 0,7 cm.

62. Inv. br. 7264 (sl. 13: 19). Lokalitet: Breza. Opis: Masivno brončano dugme kupastoga oblika ukrašeno s dvije trake s ubodima i četiri veća udubljenja. S donje strane za pričvršćivanje ima kvadratnu pločicu na četiri kraja. Dimenzije: promjer: 4,2 cm.

OKOVI

Okovi četvrtastoga oblika

63. Inv. br. 1917 (sl. 14: 1). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani četvrtasti okov s koncentričnim kružnicama u sredini i u uglovima. Dimenzije: dužina: 4,5 cm; širina: 3,9 cm. Objavljeno: Busuladžić 2011a: 358, sl. 10.

64. Inv. br. 3186/2 (sl. 14: 2). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Kvadratni brončani okov s vidljive dvije rupice u uglovima. Na rubu ukrasni niz točkica. Dimenzije: visina: 3,2 cm; širina: 2,7 cm.

65. Inv. br. 7201 (sl. 14: 3). Lokalitet: Lištica – Biograci. Opis: Brončani okov kvadratnoga oblika. Vidljivi ukrasni elementi s valovnicama i perlstim nizom. Dimenzije: dužina: 2 cm. Objavljeno: Čremošnik 1989: T. IV: 4.

66. Inv. br. 1955x2 (sl. 14: 4). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Dva gotovo identična brončana kvadratna okova. Vidljive po tri rupice za pričvršćivanje zakovica. Na rubovima vidljiva savijanja za alku. Dimenzije: dužina: 5,5 cm; širina: 5,5 cm. Drugi primjerak: dužina: 5,5 cm; širina: 5 cm.

67. Inv. br. 1968 (sl. 14: 5). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani okov od kopče s četiri rupice za pričvršćivanje. Dimenzije: dužina: 6 cm; širina: 3,4 cm.

68. Inv. br. 1960 (sl. 14: 6). Lokalitet: Čapljina

58. Inv. no. 1243 (Fig. 13: 15). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Piece of a bronze stud with a disc on which there is a hemispherical protuberance. Longish neck and damaged lower disc. Dimensions: height: 1.1 cm.

59. Inv. no. 3659 (Fig. 13: 16). Site: Dabrica. Description: Bronze stud decorated with a square the corners of which extend to meet a circle thus forming a cross within. The stud has a ring designed for affixing. Dimensions: diameter: 3.5 cm.

60. Inv. no. 7261 (Fig. 13: 17). Site: Breza. Description: Substantial bronze stud decorated with a row of dots along the edge. Two rings for affixing on the reverse. Dimensions: diameter: 3.5 cm; height: 2 cm.

61. Inv. no. 7262 (Fig. 13: 18). Site: Breza. Description: Bronze stud decorated with two deeply incised concentric circles. Two rings for affixing on the reverse. Dimensions: diameter: 3 cm; height: 0.7 cm.

62. Inv. no. 7264 (Fig. 13: 19). Site: Breza. Description: Substantial bronze conical stud decorated with two bands with piercings and four concavities. A small square plate at the four corners for affixing. Dimensions: diameter: 4.2 cm.

PLATES

Square and rectangular plates

63. Inv. no. 1917 (Fig. 14: 1). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Rectangular bronze plate with concentric circles in the centre and at the corners. Dimensions: length: 4.5 cm; width: 3.9 cm. Published: Busuladžić 2011a: 358, Fig. 10.

64. Inv. no. 3186/2 (Fig. 14: 2). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Square bronze plate with two holes at the corners and a decorative row of dots along the edge. Dimensions: height: 3.2 cm; width: 2.7 cm.

65. Inv. no. 7201 (Fig. 14: 3). Site: Lištica – Biograci. Description: Square bronze plate with decorations of wavy lines and a row of beads. Dimensions: length: 2 cm. Published: Čremošnik 1989: T. IV: 4.

66. Inv. no. 1955x2 (Fig. 14: 4). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Two almost identical square bronze plates each with three rivet holes. Curved at the edges for ring. Dimensions: (1) length: 5.5 cm; width: 5.5 cm (2): length: 5.5 cm; width: 5 cm.

67. Inv. no. 1968 (Fig. 14: 5). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze buckle plate with four attachment holes. Dimensions: length: 6 cm; width: 3.4 cm.

68. Inv. no. 1960 (Fig. 14: 6). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze plate with four rivet holes by which it was affixed to a strap. Dimensions: length: 5.3 cm.

– Mogorjelo. Opis: Brončani okov s vidljive četiri rupice za zakovice kojima je okov pričvršćivan na remen. Dimenzije: dužina: 5,3 cm.

69. Inv. br. 1970 (sl. 14: 7). Lokalizet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani pravokutni okov. Na okovu četiri rupice za pričvršćivanje. Dimenzije: dužina: 8,3 cm; širina: 4 cm.

70. Inv. br. 1958 (sl. 14: 8). Lokalizet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Ulomak uskoga brončanog okova, bez ornamenta. Dimenzije: dužina: 7 cm; širina: 1,1 cm.

Pojasni okovi izdužene forme

71. Inv. br. 227 (sl. 15: 1). Lokalizet: Posušje – Gradac. Opis: Pojasni brončani okov izdužene forme izrađen u tehnici na proboj. Vidljiva kružna perforacija koja je služila za pričvršćivanje. Druga strana okova oštećena. Dimenzije: dužina: 4,2 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 59.

72. Inv. br. 1217 (sl. 15: 2). Lokalizet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončana ažurirana kopča izdužene forme s prikazom stiliziranoga delfina. Dimenzije: dužina: 5,1 cm; širina: 2,1 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 183, sl. 62.

73. Inv. br. 232 (sl. 15: 3). Lokalizet: Posušje – Gradac. Opis: Četvrtasti okov trokutastoga presjeka. Sa strana četiri zakovice za pričvršćivanje na remen. Dimenzije: dužina: 5,1 cm; širina: 2,3 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 64.

74. Inv. br. 153 (sl. 15: 4). Lokalizet: Ljubuški – Proboj. Opis: Pojasni brončani okov izdužene forme izrađen u tehnici na proboj. Sačuvan jedan kraj i dio kvadratnoga okvira. Dimenzije: dužina: 3,5 cm; širina: 2,0 cm. Objavljeno: Fiala 1895a: T. II: 15; 1897: 165, T. LXVI: 15.

Okovi kružnoga oblika

75. Inv. br. 231 (sl. 16: 1). Lokalizet: Posušje – Gradac. Opis: Brončani okov kružnoga oblika i pločastoga presjeka. Unutar kruga križ, koji u sredini ima kružni dio s dvije perforacije koje su služile za pričvršćivanje. Dimenzije: promjer: 5,1 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 63.

76. Inv. br. 4688 (sl. 16: 2). Lokalizet: Doboj – Kastrum. Opis: Brončani okov, oštećen, izrađen u tehnici na proboj. Vidljiva rupica za pričvršćivanje. Dimenzije: dužina: 3,7 cm; širina: 3,5 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 73, T. II: 4.

77. Inv. br. 6745 (sl. 16: 3). Lokalizet: Doboj – Kastrum. Opis: Brončani okrugli okov u obliku rozete s ornamentom u vidu niza trolista poredanih oko vanjskoga ruba. Dimenzije: promjer: 5,5 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 73, T. II: 7.

78. Inv. br. 1957 (sl. 16: 4). Lokalizet: Čapljina –

69. Inv. no. 1970 (Fig. 14: 7). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Rectangular bronze plate with four attachment holes. Dimensions: length: 8.3 cm; width: 4 cm.

70. Inv. no. 1958 (Fig. 14: 8). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Fragment from a narrow bronze plate with no ornament. Dimensions: length: 7 cm; width: 1.1 cm.

Elongated belt plates

71. Inv. no. 227 (Fig. 15: 1). Site: Posušje – Gradac. Description: Elongated bronze belt plate in open-work, with visible round attachment holes. Reverse side damaged. Dimensions: length: 4.2 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 59.

72. Inv. no. 1217 (Fig. 15: 2). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Openwork elongated buckle with image of stylised dolphin. Dimensions: length: 5.1 cm; width: 2.1 cm. Published: Kellner 1895: 183, Fig. 62.

73. Inv. no. 232 (Fig. 15: 3). Site: Posušje – Gradac. Description: Rectangular plate, triangular in section, with four rivet holes where it was attached to the belt. Dimensions: length: 5.1 cm; width: 2.3 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 64.

74. Inv. no. 153 (Fig. 15: 4). Site: Ljubuški – Proboj. Description: Elongated bronze plate in open-work; one end and part of the square frame has been preserved. Dimensions: length: 3.5 cm; width: 2.0 cm. Published: Fiala 1895a: T. II: 15; 1897: 165, T. LXVI: 15.

Circular plates

75. Inv. no. 231 (Fig. 16: 1). Site: Posušje – Gradac. Description: Circular bronze plate, flattish in section. A cross within a circle, at the centre of which is a circle with two holes for attaching the plate to the leather. Dimensions: diameter: 5.1 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 63.

76. Inv. no. 4688 (Fig. 16: 2). Site: Doboj – Kastrum. Description: Damaged bronze plate in open-work, with visible holes for attaching the plate to the leather. Dimensions: length: 3.7 cm; width: 3.5 cm. Published: Čremošnik 1984: 73, T. II: 4.

77. Inv. no. 6745 (Fig. 16: 3). Site: Doboj – Kastrum. Description: Circular bronze plate in the shape of a rosette with an ornament consisting of a row of trefoils around the outer edge. Dimensions: diameter: 5.5 cm. Published: Čremošnik 1984: 73, T. II: 7.

78. Inv. no. 1957 (Fig. 16: 4). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Circular plate of gilded

na – Mogorjelo. Opis: Okrugli okov od pozlaćene bronce. Na okovu dvije rupice za pričvršćivanje. Dimenzije: promjer: 4,6 cm.

79. Inv. br. 1981 (sl. 16: 5). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončani okrugli okov s rupicom u sredini. Oštećen na tri mjesta. Dimenzije: promjer: 3 cm.

80. Inv. br. 7260 (sl. 16: 6). Lokalitet: Breza. Opis: Brončani okov od tankoga lima, u sredini izbočen. S donje strane obruč za apliciranje na remen. Na limu su i dvije rupice. Dimenzije: promjer: 5,1 cm.

Okovi u obliku propelera

81. Inv. br. 356 (sl. 17: 1). Lokalitet: Stolac. Opis: Brončana pločica u obliku dva trapezasta kraka proširena u kružnu pločicu. Ukrašena nizom koncentričnih kružnica. Rubovi naglašeni urezima u vidu sitnih lukova. Dimenzije: dužina: 7,1 cm; širina: 2,2 cm. Objavljeno: Fiala 1897: 172.

82. Inv. br. 3890 (sl. 17: 2). Lokalitet: Čapljina – Višići. Opis: Brončana pločica u obliku dva trapezasta kraka proširena u kružnu pločicu. Ukrašena jednom uzdužnom linijom. Sa strana krakova kružne perforacije koje su služile za pričvršćivanje. Dimenzije: dužina: 3,8 cm. Objavljeno: Čremošnik 1965: T. IX: 11.

83. Inv. br. 3217 (sl. 17: 3). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončana pločica u obliku dva trapezasta kraka proširena u kružnu pločicu. Ukrašena nizom koncentričnih kružnica. Dimenzije: dužina: 3,5 cm.

84. Inv. br. 3190 (sl. 17: 4). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Brončana pločica u obliku dva trapezasta kraka proširena u kružnu pločicu u sredini. Sredina ukrašena koncentričnom kružnicom. Na krakovima po tri točke. Dimenzije: dužina: 3,7 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 38; Busuladžić 2011a: 359, sl. 13.

Okovi u obliku pelte

85. Inv. br. 6747 (sl. 18: 1). Lokalitet: Doboj – Kastrum. Opis: Brončani okov u obliku pelte izrađen u tehnici na proboj. Dimenzije: širina: 5 cm; visina: 4 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 74, T. III: 4.

86. Inv. br. nepoznato (sl. 18: 2). Lokalitet: Bileća – Panik. Opis: Brončani okov više kružnoga oblika s tri izrasline na gornjoj strani. Pri vrhu atrofirane forme pelte više kružnoga oblika. Dimenzije: visina: 2,2 cm. Objavljeno: Čremošnik 1976: T. XXIII.

Okovi različitih oblika – atipični okovi

87. Inv. br. 6736 (sl. 19: 1). Lokalitet: Doboj – Kastrum. Opis: Brončani okov izrađen u tehnici na

bronce with two attachment holes. Dimensions: diameter: 4.6 cm.

79. Inv. no. 1981 (Fig. 16: 5). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Circular bronze plate with a central hole; damaged in three places. Dimensions: diameter: 3 cm.

80. Inv. no. 7260 (Fig. 16: 6). Site: Breza. Description: Bronze plate of thin sheet metal, with a central protrusion. The reverse bears a ring by which it was attached to the leather. The plate also has two holes. Dimensions: diameter: 5.1 cm.

Propeller plates

81. Inv. no. 356 (Fig. 17: 1). Site: Stolac. Description: Bronze plate in the form of two trapezoid arms on either side of the circular centre. Dimensions: length: 7.1 cm; width: 2.2 cm. Published: Fiala 1897: 172.

82. Inv. no. 3890 (Fig. 17: 2). Site: Čapljina – Višići. Description: Bronze plate in the form of two trapezoid arms on either side of the circular centre, decorated with a longitudinal line. The arms have round perforations used to attach the plate. Dimensions: length: 3.8 cm. Published: Čremošnik 1965: T. IX: 11.

83. Inv. no. 3217 (Fig. 17: 3). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze plate in the form of two trapezoid arms on either side of the circular centre, decorated with a row of concentric circles. Dimensions: length: 3.5 cm.

84. Inv. no. 3190 (Fig. 17: 4). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Bronze plate in the form of two trapezoid arms on either side of the circular centre, which is decorated with concentric circles. The arms each have three dots. Dimensions: length: 3.7 cm. Published: Miletić 1963: 38; Busuladžić 2011a: 359, Fig. 13.

Pelta-form plates

85. Inv. no. 6747 (Fig. 18: 1). Site: Doboj – Kastrum. Description: Bronze pelta-form plate in open-work. Dimensions: width: 5 cm; height: 4 cm. Published: Čremošnik 1984: 74, T. III: 4.

86. Inv. no. (unknown) (Fig. 18: 2). Site: Bileća – Panik. Description: Bronze plate of roughly circular shape with three protrusions on the upper side and atrophied pelta shapes also roughly circular at the end. Dimensions: height: 2.2 cm. Published: Čremošnik 1976: T. XXIII.

Plates of various shapes – atypical plates

87. Inv. no. 6736 (Fig. 19: 1). Site: Doboj – Kastrum. Description: Bronze openwork plate, one arm damaged, the other in the shape of four fleurs-de-lis set diagonally to the centre. Dimen-

proboj. Jedan krak oštećen, drugi u obliku četiri ljljana postavljena dijagonalno prema centru. Dimenzije: dužina: 6,5 cm; širina: 2,5 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 74, T. III: 3.

88. Inv. br. 289 (sl. 19: 2). Lokalizet: Stolac. Opis: Brončani okrugli okov manjih dimenzija s kapičom na kojoj su vidljive dvije točkice. Na rubovima četiri trna trokutasto završena, a na dva rupice za pričvršćivanje. Dimenzije: promjer: 2,4 cm. Objavljeno: Truhelka 1893: 293, Fig. 52.

89. Inv. br. 355 (sl. 19: 3). Lokalizet: Stolac. Opis: Brončani okov kupastoga oblika s nizom oštro izvedenih kanelura koje podsjećaju na otvoreni kišobran. S donje strane dno koje je sa strana šuplje radi pričvršćivnja na remen. Dimenzije: promjer: 4,5 cm. Objavljeno: Fiala 1897: 172.

90. Inv. br. 1216 (sl. 19: 4). Lokalizet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Bogato ukrašen brončani okov u obliku vitica – pelti. U sredini križ, s donje strane dugmad za zakopčavanje na remenje. Dimenzije: širina: 4,6 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 183, Fig. 59–60.

91. Inv. br. 1232 (sl. 19: 5). Lokalizet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani okov u obliku lista. Dimenzije: dužina: 2 cm.

92. Inv. br. 1260 (sl. 19: 6). Lokalizet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani okov u obliku lista. Dimenzije: dužina: 3,3 cm.

93. Inv. br. 1259 (sl. 19: 7). Lokalizet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Ulomak brončanoga ažuriranog okova izrađenoga tehnikom na probpj. Dimenzije: dužina: 3,1 cm; širina: 2,8 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 182, sl. 54.

94. Inv. br. 1220 (sl. 19: 8). Lokalizet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Brončani okov u obliku lista sa savijenim vrhom. U gornjem dijelu polumjesečasti ukras. Dimenzije: dužina: 4,3 cm. Objavljeno: Kellner 1895: 181, sl. 48A.

Pojasna garnitura VTERE FELIX

95. Inv. br. 2476 (sl. 20). Lokalizet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Brončani ukrasni okov vjerovatno konjske opreme. Na okovu vidljive rupice za apliciranje. Dimenzije: dužina: 7,3 cm.

VRH KORICE SPATE – MAČA

96. Inv. br. 4699 (sl. 21). Lokalizet: Doboj – Kastrum. Opis: Vrh brončanoga okova mača. Dimenzije: visina: 5 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 73, T. II: 8.

OSTATAK KACIGE

97. Inv. br. 4673 (sl. 22). Lokalizet: Doboj –

sions: length: 6.5 cm; width: 2.5 cm. Published: Čremošnik 1984: 74, T. III: 3.

88. Inv. no. 289 (Fig. 19: 2). Site: Stolac. Description: Small circular bronze plate with a cap on which are two visible dots. The edges bear four triangular spikes and two holes by which the plate was attached. Dimensions: diameter: 2.4 cm. Published: Truhelka 1893: 293, Fig. 52.

89. Inv. no. 355 (Fig. 19: 3). Site: Stolac. Description: Conical bronze plate with a row of sharply executed grooves suggestive of an open umbrella. The underside bears a concavity to the side by which it was attached to a strap. Dimensions: diameter: 4.5 cm. Published: Fiala 1897: 172.

90. Inv. no. 1216 (Fig. 19: 4). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Richly decorated bronze plate in the shape of a tendril – pelta. A cross in the centre, and on the underside a stud by which it was attached to a strap. Dimensions: width: 4.6 cm. Published: Kellner 1895: 183, Fig. 59–60.

91. Inv. no. 1232 (Fig. 19: 5). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Leaf-shaped plate. Dimensions: length: 2 cm.

92. Inv. no. 1260 (Fig. 19: 6). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Leaf-shaped plate. Dimensions: length: 3.3 cm.

93. Inv. no. 1259 (Fig. 19: 7). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Fragment of an open-work bronze plate. Dimensions: length: 3.1 cm; width: 2.8 cm. Published: Kellner 1895: 182, Fig. 54.

94. Inv. no. 1220 (Fig. 19: 8). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Leaf-shaped plate curved at the tip, with a crescent moon decoration on the upper part. Dimensions: length: 4.3 cm. Published: Kellner 1895: 181, Fig. 48A.

VTERE FELIX belt plate

95. Inv. no. 2476 (Fig. 20). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Decorative bronze plate probably from horse harness, with holes by which it was applied. Dimensions: length: 7.3 cm.

TERMINAL OF A SPATHA SCABBARD

96. Inv. no. 4699 (Fig. 21). Site: Doboj – Kastrum. Description: Terminal of a bronze scabbard. Dimensions: height: 5 cm. Published: Čremošnik 1984: 73, T. II: 8.

REMAINS OF A HELMET

97. Inv. no. 4673 (Fig. 22). Site: Doboj – Kastrum. Description: Part of a narrow iron plate

Kastrum. Opis: Ulomak uskoga željeznog okova s ostatkom glavice od klinca. Dimenzije: dužina: 8 cm; širina: 1,3 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 46.

FALERE

98. Inv. br. 142 (sl. 23: 1). Lokalitet: Stolac. Opis: Brončana falera izrađena tehnikom na proboj. Pločasti presjek, oštećen jedan dio. U krugu biljni ornament, a iznad kruga polukrugla izbočenja. Dimenzije: promjer: 7,7 cm. Objavljeno: Fiala 1895a: T. II: 6; 1897: 169, T. LXVI: 6.

99. Inv. br. 144 (sl. 23: 2). Lokalitet: Stolac. Opis: Brončana falera u obliku rozete. Pločasti presjek tijela, izrađena u tehnici na proboj. Dimenzije: promjer: 6,8 cm. Objavljeno: Fiala 1895a: T. II: 4; 1897: 169, T. LXVI: 4.

100. Inv. br. 4700 (sl. 23: 3). Lokalitet: Doboj – Kastrum. Opis: Ulomak brončane falere izrađene u tehnici na proboj. Ukrasni elementi oblika ljiljana. Dimenzije: promjer: 4,5 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 73, T. II: 2.

101. Inv. br. 6750 (sl. 23: 4). Lokalitet: Doboj – Kastrum. Opis: Falera od olova izrađena u tehnici na proboj, s ornamentom triscelisa u centru. Dimenzije: promjer: 8,5 cm. Objavljeno: Čremošnik 1984: 74, T. III: 1; Košćević 1991: 78.

102. Inv. br. 2001 (sl. 23: 5). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Olovna falera prema gornjem dijelu odlomljena. Na aversu ženski lik *en face*, vjerovatno Meduza. Dimenzije: promjer: 8,3 cm.

DIJELOVI KONJSKE OPREME

103. Inv. br. 2472 (sl. 24: 1). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Dio konjske brončane opreme, namijenjeno za glavu konja. Sastoji se od dva poluluka povezana na sredini. Na donjem dijelu vidljiv ukras u tehnici na proboj, na gornjem dijelu alkice otvora s privjeskom. Dimenzije: dužina: 20 cm; promjer: 13 cm.

104. Inv. br. 2473/2 (sl. 24: 2). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Brončani disk koji sa strana ima četiri otvora. Na gornjoj okrugloj ploči postoji mali okrugli otvor. Predmet je šupalj. Sa strana postoje četiri otvora kroz koji je prolazila traka. Dimenzije: promjer: 3,5 cm.

105. Inv. br. 2473/1 (sl. 24: 3). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Brončani disk koji sa strana ima četiri otvora. Na gornjoj okrugloj ploči postoji mali okrugli otvor. Predmet je šupalj. Sa strana postoje četiri otvora kroz koji je prolazila traka. Dimenzije: promjer: 3,2 cm.

106. Inv. br. 2473/3 (sl. 24: 4). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Brončani disk

with the remains of the head of a nail. Dimensions: length: 8 cm; width: 1.3 cm. Published: Čremošnik 1984: 46.

PHALERAE

98. Inv. no. 142 (Fig. 23: 1). Site: Stolac. Description: Bronze openwork phalera, flattish in section, one part damaged. A vegetal ornament within a circle, above which is a hemispherical bulge. Dimensions: diameter: 7.7 cm. Published: Fiala 1895a: T. II: 6; 1897: 169, T. LXVI: 6.

99. Inv. no. 144 (Fig. 23: 2). Site: Stolac. Description: Bronze rosette-shaped phalera, flattish in section, of open-work. Dimensions: diameter: 6.8 cm. Published: Fiala 1895a: T. II: 4; 1897: 169, T. LXVI: 4.

100. Inv. no. 4700 (Fig. 23: 3). Site: Doboj – Kastrum. Description: Fragment of an openwork bronze phalera, with a fleur-de-lis decoration. Dimensions: diameter: 4.5 cm. Published: Čremošnik 1984: 73, T. II: 2.

101. Inv. no. 6750 (Fig. 23: 4). Site: Doboj – Kastrum. Description: Lead openwork phalera with a central trefoil ornament. Dimensions: diameter: 8.5 cm. Published: Čremošnik 1984: 74, T. III: 1; Košćević 1991: 78.

102. Inv. no. 2001 (Fig. 23: 5). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Lead phalera, broken towards the top. A female figure *en face* on the obverse, probably Medusa. Dimensions: diameter: 8.3 cm.

PARTS OF HORSE HARNESS

103. Inv. no. 2472 (Fig. 24: 1). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Part of a bronze horse fitting, designed for the head, consisting of two semi-arcs joined at the middle. Openwork decoration on the lower part, and rings with a pendant on the upper. Dimensions: length: 20 cm; diameter: 13 cm.

104. Inv. no. 2473/2 (Fig. 24: 2). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Bronze disc with four openings to the side through which a strap would have passed, and a small round opening at the top of the circular concave plate. Dimensions: diameter: 3.5 cm.

105. Inv. no. 2473/1 (Fig. 24: 3). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Bronze disc with four openings to the side through which a strap: diameter: 3.2 cm.

106. Inv. no. 2473/3 (Fig. 24: 4). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Bronze disc with four openings to the side through

koji sa strana ima četiri otvora. Na gornjoj okrugloj ploči postoji mali okrugli otvor. Predmet je šupalj. Sa strana postoje četiri otvora kroz koji je prolazila traka. Dimenzije: promjer: 3,3 cm.

107. Inv. br. 332 (sl. 24: 5). Lokalitet: Bosanski Petrovac – Bastasi. Opis: Brončani disk s uzdignutim dijelom koji tvori kupasti oblik. Taj oblik podsjeća na protomu neke životinjske glavice. Sa strane otvor, vjerovatno za konjsku uzdu, odnosno traku. Dimenzije: visina: 2 cm.

108. Inv. br. 2474 (sl. 25: 1). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Ukrasni brončani dijelovi konjske opreme. Sastoje se od pločica sa strana između kojih je forma lanca od četrnaest cjevčica i osam kolutića. Dvije cijevi drže pločice koje su ukrašene tehnikom na proboj. Dimenzije: dužina: 100 cm.

109. Inv. br. 2478 (sl. 25: 2). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Brončani obruč od konjskoga ulara. Dimenzije: dužina: 5,5 cm.

110. Inv. br. 2479 (sl. 25: 3). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Brončani obruč od konjskoga ulara. Dimenzije: dužina: 5,5 cm.

111. Inv. br. 2480 (sl. 25: 4). Lokalitet: Područje između Vitine i Ljubuškog. Opis: Brončana cijev od konjske opreme na kojoj je nasaden kolutić. Dimenzije: dužina: 3 cm.

112. Inv. br. nepoznato (sl. 25: 5). Lokalitet: Bileća – Panik. Opis: Brončano zvonce koje je služilo za vješanje uzdi na jarmu konju. Dimenzije: visina: 1,9 cm. Objavljeno: Čremošnik 1976: T. XXIII: 9.

113. Inv. br. 1991 (sl. 25: 6). Čapljinina – Mogorjelo. Opis: Brončano zvonce s alkimom za vješanje, nedostaje dio zvonca. U loptici je vjerovatno bila kuglica koja je tokom hodanja stvarala zvuk. Predmet služio kao element konjske opreme. Dimenzije: visina: 4 cm.

114. Inv. br. 1308 (sl. 25: 7). Lokalitet: Travnik – Turbe. Opis: Brončani okov, uzak s profiliranim proširenjem na sredini i krajevima. Okov ima po tri rupice za zakovice za pričvršćivanje. Vjerovatno dio konjske opreme. Dimenzije: dužina: 8,8 cm.

115. Inv. br. 4713 (sl. 25: 8). Lokalitet: Doboj – Kastum. Opis: Ulomak željeznoga uskog okova oštećene površine, s tragom urezanoga ornamenta oblika kvadrata i rombova. Vidljivi i ostaci klinaca sa stražnje strane. Jedan krak savijen. Vjerovatno dio konjske opreme. Dimenzije: dužina: 9,5 cm; širina: 1 cm.

which a strap would have passed, and a small round opening at the top of the circular concave plate. Dimensions: diameter: 3.3 cm.

107. Inv. no. 332 (Fig. 24: 5). Site: Bosanski Petrovac – Bastasi. Description: Bronze disc with a raised section forming a conical shape, suggestive of an animal-head protoma. Opening to the side, probably for the reins or a strap. Dimensions: height: 2 cm.

108. Inv. no. 2474 (Fig. 25: 1). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Decorative bronze parts of horse harness, consisting of plates joined by a chain of fourteen small cylinders and eight small rings. Two tubes hold the plates, which are decorated in openwork. Dimensions: length: 100 cm.

109. Inv. no. 2478 (Fig. 25: 2). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Bronze ring from a bridle. Dimensions: length: 5.5 cm.

110. Inv. no. 2479 (Fig. 25: 3). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Bronze ring from a bridle. Dimensions: length: 5.5 cm.

111. Inv. no. 2480 (Fig. 25: 4). Site: Area between Vitina and Ljubuški. Description: Bronze horse harness tube to which a small cylinder is affixed. Dimensions: length: 3 cm.

112. Inv. no. (unknown) (Fig. 25: 5). Site: Bileća – Panik. Description: Bronze harness bell which would have hung from the collar reins. Dimensions: height: 1.9 cm. Published: Čremošnik 1976: T. XXIII: 9.

113. Inv. no. 1991 (Fig. 25: 6). Čapljinina – Mogorjelo. Description: Bronze bell with suspension ring, part of the bell missing. The bell, from a horse harness, would probably have contained a ball that would make a sound while the horse was in motion. Dimensions: height: 4 cm.

114. Inv. no. 1308 (Fig. 25: 7). Site: Travnik – Turbe. Description: Narrow bronze plate with widening in the middle and at the ends with moldings. The plate, which has three rivet holes. one at each end and one in the middle, was probably a harness fitting. Dimensions: length: 8,8 cm.

115. Inv. no. 4713 (Fig. 25: 8). Site: Doboj – Kastum. Description: Fragment of a narrow iron plate, surface damaged, with traces of incised decoration in the shape of squares and rhombs. The remains of pins can be seen on the reverse. One arm bent. Probably a harness fitting. Dimensions: length: 9.5 cm; width: 1 cm.

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine 1–3**, 1988, Čović B. (ed.), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Alföldi, M. R.** 1957, Schmucksachen, in: *Intercisa II (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Alföldi, M. R., Barkoczi, L., Fitz, J., Poczy, K. Sz., Radnoti, A., Salamon, A., Sagi, K., Szilagy, J., Vago, E. B. (eds.), *Archaeologia Hungarica* n. s. 36, Akademiai Kiado, Budapest, 399–476.
- Alföldy, G.** 1962, Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 14, 259–296.
- Amon, L. D.** 2004, *Armamentul si echipamentul armatei romane din Dacia sud Carpatica*, Presa universitară, Craiova.
- András, M., Jenő, F.** 1990, *Pannonia régészeti kézikönyve*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Appels, A., Laycock, S.** 2007, *Roman Buckles and Military Fittings*, Greenlight Publishing, Witham.
- Aurrecochea Fernández, J.** 1994, Los botones de bronce en la Hispania romana, *Archivo Español de Arqueología*, Vol. 67, 157–178. <https://doi.org/10.3989/aeSPA.1994.v67.435>
- Aurrecochea Fernández, J.** 1996, Las guarniciones de cinturón y atalaje de tipología militar en la Hispania Romana, a tenor de los bronceos hallados en la Meseta Sur, *Estudios de prehistoria y arqueología madrileñas*, Vol. 10 (1995–1996), 49–99.
- Aurrecochea Fernández, J.** 1996, Bronze studs from Roman Spain, *Journal of Roman Military Studies*, Vol. 7, 97–146.
- Aurrecochea Fernández, J.** 1999, Origen, difusión y tipología de los broches de cinturón en la Hispania tardorromana, *Archivo Español de Arqueología*, Vol. 72, 167–197.
- Aurrecochea Fernández, J.** 2002, Aproximación al conocimiento de los cinturones militares de época altoimperial en Hispania, a través de sus accesorios metálicos, in: *Arqueología militar romana en Hispania*, Morillo Cerdán A. (ed.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Histórico Hoffmeyer, Polifemo, Vol. 5, 419–435.
- Aurrecochea Fernández, J.** 2007a, El equipo militar romano en Hispania, in: *El ejército romano en Hispania guía arqueológica. Guía arqueológica*, Morillo Cerdán A. (ed.), Universidad de León, León, 175–189.
- Aurrecochea Fernández, J.** 2007b, El equipo militar en la Hispania del bajo imperio / Late roman military equipment from Hispania, *Sautuola*, Vol. XIII, 427–444.
- Aurrecochea Fernández, J., Ager, B.** 2003, Los frenos equinos en Hispania y las representaciones iconográficas de las camas de bocado tardorromanas, a propósito de unos nuevos ejemplares, *Sautuola*, Vol. 9, 283–299.
- Balen-Letunić, D., Perkić, D.** 2017, Onostrani ili transalpinski gradovi, in: *Japodi, zaboravljeni gorštaci / Iapodes – the forgotten highlanders*, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 69–83.
- Bakarić, L.** 2017, Geomorfologija i fenomen krša, Japodi, Pet gradova, Ovostrani i cisalpinski gradovi, in: *Japodi, zaboravljeni gorštaci / Iapodes – the forgotten highlanders*, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 11–69.
- Basler, Đ.** 1972, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Berbüsse, C.** 2018, Untersuchungen zum mittel- und spätlatenzeitlichen Gräberfeld von Dromersheim, Lkr. Mainz-Bingen, *Mainzer Archäologische Zeitschrift*, Vol. 11, 3–107.
- Benac, A., Čović, B.** 1957, *Glasinac. Dio II: Željezno doba*, Katalog Prehistoriske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu 2, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Betz, A.** 1938, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Rohrer Verlag, Baden bei Wien.
- Bikić, V.** 2010, *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe / Byzantine jewellery in Serbia. Models and heritage*, Altonova, Beograd.
- Bishop, M. C.** 1988, Cavalry equipment of the Roman army in the first century A.D., in: *Military equipment and the Identity of Roman Soldiers, Proceedings of the Fourth Roman equipment Conference*, Coulston J. C. (ed.), British Archaeological Reports International Series 394, BAR Publishing, Oxford.
- Bishop, M. C.** 1992, The early imperial 'apron', *Journal of Roman Military Equipment Studies*, Vol. 3, 81–104.
- Bishop, M. C., Coulston, J. C. N.** 2013, *Roman Military Equipment. From the Punic Wars to the Fall of Rome*, 2nd reprinted ed., Oxbow Books, Oxford.
- Bitrakova Grozdanova, V.** 2013, Jedan *Cingulum militare* iz Lihnida, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XLV (2012), 139–148.
- Blečić, M.** 2003, Ukrasna pojasna pločica iz Grobnika, *Opisiva arheološka*, Vol. 27, 331–335.
- Blečić-Kavur, M.** 2012, Ukrašene brončane falere s tronom: ornament kao amblem, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 41, 43–67.
- Blečić Kavur, M., Miličević-Capek, I.** 2011, O horizontu ratničkih grobova 5. stoljeća pr. Kr. na prostoru istočne obale Jadrana i njezina zaleđa: primjer novog nalaza iz Vranjeva Sela kod Neuma / On the horizon of warrior graves from 5th century BC on the territory of the eastern Adriatic coast and its hinterland: the case of a new discovery in Vranjevo Selo near Neum, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 28, 31–94.
- Boube-Piccot, C.** 1980, *Les bronzes antiques du Maroc III. Les chars et l'attelage*, Etudes et travaux d'archéologie Marocaine VIII, Musée des Antiquités, Rabat.
- Boube-Piccot, C.** 1994, *Les bronzes antiques du Maroc IV. L'équipement militaire et l'armement*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.
- Brown, R. A.** 1986, The Iron Age and Romano-British Settlement at Woodcock Hall, Saham Toney, Norfolk, *Britannia: Journal of Romano-British and kindred studies*, Vol. XVII, 1–58. <https://doi.org/10.2307/526539>
- Brunšmid, J.** 1904, Hrvatske srednjovječne starine, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, Vol. VII (1903–1904), 30–97.
- Bojanovski, I.** 1979, Dva rimska vojnička natpisa iz okoline Ljubuškog (Novi natpisi veterana leg. XV Apollinaris), *Tribunia*, Vol. V, 41–51.

- Bojanovski, I.** 1988, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela LXVI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Böhme, H. W.** 1986, Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächsische besiedlung Englands im 5. Jahrhundert, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 33(2), 469–592.
- Božič, D.** 2011, *Poznoantična utrjena nasebina Tonovcov grad pri Kobaridu / Prehistoric finds from Tonovcov grad and Iron age cult places in the Posočje area*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, Inštitut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, 239–273.
- Burger, A. S.** 1966, The late Roman cemetery at Sárgvár, *Acta archaeologica Academiae scientiarum hungaricae*, Vol. 18, 99–234.
- Bulatović, A., Filipović, V., Gligorić, R.** 2017, *Loznica. Cultural stratigraphy of the Prehistoric sites in Jadar, Rađevina and Azbukovica*, Archaeological institute, Centar za kulturu „Vuk Karadžić“, Jadar Museum, Belgrade – Loznica.
- Bullinger, H.** 1969, *Spätantike Gürtelbeschläge. Typen, Herstellung, Trageweise und Datierung*, Dissertationes Archaeologicae Gansenses XII, De Tempel, Burge.
- Busuladžić, A.** 2011a, Neki primjeri rimske vojne opreme iz Mogorijela, in: *Arheološka istraživanja u Cetinskoj krajini, Radovi kolokvija Rimsko vojska u procesu romaniziranja provincije Dalmacije*, Znanstveni skup Arheološka istraživanja u Cetinskoj krajini, Sinj 10.–13. listopada 2006., Librenjak A., Tončinić D. (eds.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 27, Hrvatsko arheološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 345–361.
- Busuladžić, A.** 2011b, *Rimske vile u Bosni i Hercegovini / Roman Villas in Bosnia and Herzegovina*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Busuladžić, A.** 2014, *Zbirka antičkih fibula iz Franjevačkog samostana u Tolisi / The collection of antique fibulae from the Franciscan Monastery in Tolisa*, Univerzitet u Sarajevu, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Franjevački samostan Tolica, Sarajevo – Tolisa.
- Busuladžić, A.** 2016, Predmeti i prikazi erotskog sadržaja iz antičke zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 45, 127–205.
- Busuladžić, A.** 2017, Motiv šišarke na dva spomenika iz Humca kod Ljubuškog, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 46, 168–183.
- Busuladžić, A.** 2018, Neki primjeri nepublicirane rimske vojne opreme i oružja iz franjevačkog samostana u Tolisi, *Radovi (historija, historija umjetnosti, arheologija)*, Vol. 5, 35–87.
- Busuladžić, A.** 2021, Antičke kopče iz muzejskih zbirki u Bosni i Hercegovini (izbor nalaza) / Buckles of Antiquity from the Museum Collections of Bosnia and Herzegovina (a selection), *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 38(2), 43–89.
- Сермановић-Кузмановић, А.** 1975, *Античка Дукља. Некрополе, Обод, Цетинје*. [Sermanović-Kuzmanović, A. 1975, *Antička Duklja. Nekropole, Obod, Cetinje*.]
- Ciugudean, D.** 2017, Roman bronze military Equipment and Harness in the Collections of the Alba Iulia Museum. I. Belt and Baldric Plates, *Apvlvm*, Vol. LIV, 341–408.
- Cividini, T.** 2016, Ritrovamenti di militaria dal Friuli centrale per un aggiornamento, in: *The Roman Army between the Alps and Adriatic*, Horvat J. (ed.), Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 31, Inštitut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, 43–59.
- Chapman, E. A.** 2005, *A Catalogue of Roman Military Equipment in the National Museum of Wales*, British Archaeological Reports British Series B388, BAR Publishing, Oxford.
- Црнобрња, А.** 1997, Појасне копче из Музеја града Београда / Belt buckles from the Belgrade City Museum (Summary), *Гласник Српског археолошког друштва*, Vol. 13, 301–312. [Crnobrnja, A. 1997, Pojasne kopče iz Muzeja grada Beograda, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 13, 301–312.]
- Црнобрња, А., Крунић, С.** 1997, Војна опрема и коњска орма / Military Equipment and Horse Harness, in: *Античка бронза Сингидунума, Крунић С.* (ed.), Каталог изложбе 49, 263–302. [Crnobrnja, A., Krunic, S. 1997, Vojna oprema i konjska orma / Military Equipment and Horse Harness, in: *Antička bronza Singidunuma / Antique bronze from Singidunum*, Krunic S. (ed.), Katalog izložbe 49, Muzej grada Beograda, Beograd, 263–302.]
- Colin, D.** 2004, *Rječnik simbola, mitova i legendi*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Čremošnik, I.** 1957, Dalja istraživanja na rimskom naselju u Lisičićima, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. XII, 143–162.
- Čremošnik, I.** 1963, Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. XVIII, 103–125.
- Čremošnik, I.** 1965, Rimska vila u Višićima, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. XX, 147–260.
- Čremošnik, I.** 1976, Rimsko naselje na Paniku kod Bileća, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n.s. Vol. XXIX (1974), 41–164.
- Čremošnik, I.** 1984, Rimski castrum kod Doboja, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n.s. Vol. 39, 23–84.
- Čremošnik, I.** 1989, Rimsko utvrđenje na Gradini u Biograticima kod Lištice, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n.s. Vol. XLII–XLIII (1987–1988), 83–128.
- Čremošnik, I.** 1990, Rimska utvrđenja u Bosni i Hercegovini s osobitim osvrtom na utvrđenja kasne antike, *Arheološki vestnik*, Vol. 41, 355–364.
- Daim, F.** 2017, Die Steppe und Byzanz. Kunsthandwerk und Bilderwelten im Awarenkhanat, in: *Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa 1. 400 – 1000 Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*, Lübke Ch., Hardt M. (eds.), Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Leibniz, 138–153.
- Dautova Ruševljan, V.** 2003, *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*, Matica srpska, Odeljenje za društvene nauke, Novi Sad.

- Dawson, M.** 1989, A review of the equipment of the roman army of Dacia, in: *Roman Military Equipment: The Sources of Evidence*, Proceedings of the Fifth Roman Military Equipment Conference, van Driel-Murray C. (ed.) British Archaeological Reports International Series 476, BAR Publishing, Oxford, 337–367.
- Deimel, M.** 1987, *Die Bronzekleinfunde vom Magdalenberg*, Kärntner Museumschriften 71, Verlag des Landesmuseums für Kärnten, Klagenfurt.
- Deschler-Erb, E.** 1999, *Ad arma! Römisches Militär des 1. Jahrhunderts n. Chr. in Augusta Raurica*, Forschung in August 28, Römerstadt Augusta Raurica, Augst.
- Diaconu, G.** 2009, *Dacia in epoca primelor migrații (secolele al II –lea – al IV –lea d. Hr.)*, Editura Academiei Române, București.
- Diaconescu, A., Opreanu, C.** 1987, A note on Roman military equipment from Romania, in: *Roman Military Equipment. The Accoutrements of War*, Proceedings of the Third Roman Military Equipment Research Seminar, Dawson M. (ed.), British Archaeological Reports International Series 336, BAR Publishing, Oxford, 157–166.
- Dizdar, M., Ložnjak Dizdar, D.** 2020, Antropomorphic pedants of the Middle La Tène bronze belts: Women who knew what they wore?. in: *Studia honoraria archaeologica. Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*, Tončinić D., Kaić I., Matijević V., Vukov M. (eds.), Dissertationes et Monographiae 9, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 95–110.
- Днепровский, К., Носкова, Л.** 1991, Некоторые аспекты развития северо-западного Кавказа в древности и средневековье, *Информационный Бюллетень*, Vol. 18, Москва, 44–59.
- Dodig, R.** 2003, Spomenik Kvinta Valerija iz Hardomilja kod Lubušskog, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 95, 363–373.
- Dodig, R.** 2005, The Seventh Legion's monuments in the area of Ljubuški, in: *Illyrica antiqua. Ob honorem Duje Rendić-Miočević*, Radovi s međunarodnog skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6.–8. XI. 2003., Sanader M. (ed.), FF-Press, Zagreb, 209–217.
- Dodig, R.** 2007, *Ljubuški kraj u antičko doba*, Unpublished MA Thesis, University of Zagreb, Zagreb.
- Dodig, R.** 2008a, Rimski vojni pečati na crijepu iz Ljubuškog / Roman military stamps on tiles from Ljubuški, *Opuscula archaeologica*, Vol. 31 (2007), 143–163.
- Dodig, R.** 2008b, Spomenik konjanika *Cohors I Bracaraugustanorum* iz Teskere kod Ljubuškog, *Hrvatska misao*, Vol. XI(4/07)45 n.s. 32, 7–22.
- Dodig, R.** 2009, Nadgrobni spomenik Betulona Karonova iz Hardomilja kod Ljubuškog, *Histria antiqua*, Vol. 18(2), 315–320.
- Dodig, R.** 2011, Rimski kompleks u Gračinama. Vojni tabor ili...? in: *Arheološka istraživanja u Cetinskoj krajini, Radovi kolokvija Rimsko vojska u procesu romaniziranja provincije Dalmacije*, Znanstveni skup Arheološka istraživanja u Cetinskoj krajini, Sinj 10.–13. listopada 2006., Librenjak A., Tončinić D. (eds.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 27, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 327–343.
- Escher, K.** 2014, Plaques-boucles byzantines et apparentées de la période VIe–VIIIe siècle trouvées en France, *Revue Archéologique de l'Est*, Vol. 63(186), 301–336.
- Fazekas, F.** 2009, Bronztağyak a Lussoniumi (Paks-Dunakömlöd) római erődől / Römische Bronzefunde aus dem römischen Kastell Lussonium (Paks-Dunakömlöd) (Zusammenfassung), in: *'Ripam omnem quaesivit'. Ünnepi tanulmányok Prof. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 45–66.
- Ферјанчић, С.** 2002, Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама I–III век н.е., Посебна издања 79, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд. [Ferjančić, S. 2002, *Settlement of legionary veterans in Balkan provinces I–III century A.D.*, Special editions 79, Institute for Balkan studies, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade.]
- Fernández, R. G., Matallana, F. F.** 2010, Mula: el final de una ciudad de la cora Tudmîr, *Pyrenae*, Vol. 41(2), 81–119.
- Feugère, M.** 1996, L'armement du Haut-Empire, in: *L'Armée romaine en Gaule*, Reddé M. (ed.), Editions Errance, Paris, 115–131.
- Fiala, F.** 1895b, Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu 1895, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. VII(4), 533–565.
- Fiala, F.** 1895a, Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. VII(3), 365–378.
- Fiala, F.** 1897, Beiträge zur römischen Archäologie der Herzegovina, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. V, 163–172.
- Fiala, F., Patsch, C.** 1895, Untersuchungen römischer Fundorte in der Herzegovina, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. III, 257–283.
- Фидановски, С. Зечевић, Е.** 2015, Два средњовековна гробља у Ритопеку код Београда, *Гласник Српског археолошког друштва*, Vol. 31, 187–219. [Fidanovski, S., Zečević, E. 2015, Dva srednjovekovna groblja u Ritopeku kod Beograda, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 31, 187–219.]
- Fingerlin, G.** 2002, Im Blickfeld von Kaiseraugust. Der Hertenberg, eine neu entdeckte Höhensiedlung der Völkerwanderungszeit im westlichen Hochrheintal, *Archäologische Nachrichten aus Baden*, Vol. 66, 13–22.
- Fischer, T.** 1988, Zur römischen Offiziersausrüstung im 3. Jahrhundert n. Chr., *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, Vol. 53, 167–190.
- Galić, M., Radman-Livaja, I.** 2006, *VTERE FELIX* – pojedinačna garnitura iz Varaždinskih Toplica, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s. Vol. XXXIX, 165–185.
- Gall, F., Teßmann, B.** 2018, 100 neue Gräber aus Oberbaar. Archäologische und anthropologische Einblicke in ein bedeutendes spätmerowingertzeitliches Gräberfeld, *Bericht der Bayerischen Denkmalspflege*, Vol. 59, 107–155.

- Gawroński, R. A.** 2018, *Roman horseman against Germanic tribes. The Rhineland frontier cavalry fighting styles 31 BC – AD 256*, Archaeologica Hereditas. Monographs of the Institute of Archaeology of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw 12, Institute of Archaeology of the Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw.
- Gechter, M.** 1980, Die Fibeln des Kastells Niederbieber, *Bonner Jahrbücher*, Vol. 180, 589–610. <https://doi.org/10.11588/bjb.1980.0.73640>
- Генчева, Е.** 2009, Римският ажурен колан от България, *Археология*, Vol. L(3–4), 11–27.
- Gencheva, E.** 2012, Roman Military Equipment from the Bulgarian Lands (1st – 3rd c. AD), in: *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6th C. AD)*, Vagalinski L., Shatankov N., Torbatov S. (eds.), Natsionalen arheologicheski institut i muzei (Bulgarska akademija na naukite), Sofia, 83–119.
- Giunio, K. A.** 2015, *Ars Amatoria. Ljubav i erotika u starom Rimu*, katalog izložbe, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Glavaš, I.** 2015, Vojno značenje cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji za principata, Unpublished PhD Thesis, University of Zadar, Zadar.
- Chirilă, E., Gudea, N., Lucăcel, V., Pop, C.** 1972, *Das Römerlager von Buciumi*, Beiträge zur Untersuchung des Limes der Dacia Porolissensis, Muzeul de Istorie și Artă Zalău, Cluj, 64–82.
- Guštin, M., Popović, I.** 2017, Early Roman Hoards from Mačvanska Mitrovica, *Starinar*, Vol. LXVII, 53–74. <https://doi.org/10.2298/STA1767053G>
- Grbić, D.** 1994, Predmeti od bronce iz vojnog utvrđenja Dijana, Unpublished PhD Thesis, University of Belgrade, Belgrade.
- Pimat-Spahić (ed.)** 2015, Aquae lasae. Nova otkrića iz rimskog razdoblja na području Varaždinskih Toplica / Aquae lasae. Recent discoveries of Roman Remains in the Region of Varaždinske Toplice, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- Hansen, S.** 2015, Aspects of Bronze age art, in: *The Bronze age art. Proceedings of International Symposium*, April, 15–19, 2013 Stralsund, Germany, Hansen S., Molodin V. I. (eds.), Siberian Branch of Russian Academy of Sciences, Institute of Archaeology and Ethnography, Novosibirsk – Berlin, 141–158.
- Horváth, F.** 2018, *Militaria* Finds from the Rural Settlement at Dunaszentgyörgy-Középső-Dúlő Early Roman Settlements in the Hinterland of the Limes, in: *Acros the Mediterranean – Along the Nile, Vol. I. Studies in Egyptology, Nubiology and Late Antiquity Dedicated to László Török on the Occasion of His 75th Birthday*, Bács T., Bollók Á. Vida T. (eds.), Archaeolingua, Budapest, 177–215.
- Hoss, S.** 2006, VTERE FELIX und MNHMQN. Zu den gürteln mit buchstabenbeschlügen, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Vol. 36(2), 237–253.
- Hoss, S.** 2014, *Cingulum Militare. Studien zum römischen Soldatengürtel des 1. bis 3. Jh. n. Chr.*, Unpublished PhD Thesis, University of Leiden, Leiden.
- Imamović, E.** 1990, Tragovi rimskih vojnih jedinica na području današnje Bosne i Hercegovine, *Prilozi Instituta za istoriju*, Vol. 25–26, 37–63.
- Istenič, J.** 2019, *Roman Military Equipment from the river Ljubljanica. Typology, Chronology and Technology / Rimska vojaška oprema iz reke Ljubljanice: arheološke in naravoslovne raziskave*, Katalogi in monografije 43, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- Ivčević, S.** 1999, Metalni i koštani inventar s lokaliteta sv. Vid / Metal and bone objects from the site of Sv. Vid, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 87–89(1994–1996), 193–208.
- Ivčević, S.** 2004a, Dijelovi opreme rimskog vojnika iz Garduna / Components of Roman military equipment from Gardun, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 28, 159–176.
- Ivčević, S.** 2004b, The Metal and Bone Objects (with a contribution by Ema Višić-Ljubić), in: *The Rise and Fall of an Imperial Shrine. Roman Sculpture from the Augusteum at Narona*, Marin E., Vickers M. (eds.), Arheološki muzej u Splitu, Split, 235–243.
- Ivčević, S.** 2004c, Metalni i koštani nalazi (uz prilog E. Višić-Ljubić), in: E. Marin, *Augusteum Narone. Splitska siesta naronitanskih careva*, Split, 68–69.
- Ivčević, S.** 2008, Privjesci rimske konjske orme iz Salone, *Archaeologia Adriatica*, Vol. II, 213–222.
- Ivčević, S.** 2010, Dijelovi vojničke opreme iz Garduna u Arheološkom muzeju u Splitu / Components of military gear from Gardun in the Archaeological museum in Split, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 34, 127–14.
- Ivčević, S.** 2013, Project Tilurium – Roman Military Equipment, in: *Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu. Radovi XVII. ROMECA / Weapons and Military Equipment in a Funerary Context*. Proceedings of the VIIth Roman Military Equipment Conference, Zagreb, 24.–27.05.2010., Sanader. M., Rendić-Miočević A., Tončinić D., Radman-Livaja I. (eds.), Dissertationes et Monographiae 7, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 435–453.
- Ivčević, S.** 2014, Metalni nalazi, in: M. Sanader, D. Tončinić, Z. Buljević, S. Ivčević, T. Šeparović, *Tilurium III. Istraživanja 2002.–2006. godine*, Dissertationes et Monographiae 6, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 147–253.
- Ivčević, S.** 2018, Metalni nalazi s lokaliteta Banjače u Dugopolju, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 39–40, 221–244.
- Jacobi, L.** 1897, *Das Römerkastell Saalburg bei Homburg v. d. Höhe*, Selbstverlage des Verfassers, Homburg.
- James, S.** 2004, *Excavations at Dura-Europos 1928–1937. Final Report VII. The Arms and Armour and other Military Equipment*, The British Museum Press, London.
- Jovanova, L.** 2017, Scupi – Theatre. Overview of the Material Culture from the Roman Imperial Period (Excavations 2013.–2016.), in: *Roman Theatre – Scupi*, Jakimovski A. (ed.), Museum of City Skopje, Skopje, 159–243.
- Jovanović, J.** 2013, *Figurae Veneris*, katalog izložbe, Arheološki muzej u Splitu, Split.
- Keller, E.** 1971, *Die spätromischen Grabfunde in Südbayern*, Müncher Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 14, Beck, München.
- Kellner, I.** 1895, Rimski gragjevni ostanci u Ilidžama kod Sarajeva, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. VII(1), 161–198.

- Kellner, I.** 1897, Römische Baureste in Ilidže bei Sarajevo, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, Vol. 5, 131–162.
- Knez, T.** 1992, *Novo mesto II. Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt / Keltisch-römisches Gräberfeld Beletov vrt*, Dolenjski muzej, Novo mesto.
- Korać, M.** 1995, *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, Unpublished PhD Thesis, University of Belgrade, Beograd.
- Korać, M., Golubović, S.** 2009, *Viminacium 2. Više Grobalja*, .
- Koščević, R.** 1988, *Antički brončani predmeti sa jugoslavenskog dijela provincije Gornje Panonije*, Unpublished PhD Thesis, University of Belgrade, Belgrade.
- Koščević, R.** 1991, *Antička bronca iz Siska. Umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog carstva*, Odjel za arheologiju Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Koščević, R.** 2000, *Arheološka zbirka Benko Horvat*, Muzej suvremene umjetnosti, Institut za arheologiju, Zagreb.
- Križ, B., Stipančić, P., Škedelj Petrič, A.** 2009, *Arheološka podoba Dolenjske*, katalog stalne arheološke razstave, Dolenjski muzej, Novo mesto.
- Krüger, T.** 2012, Rheinisches Amt für Bodendenkmalpflege. Ausgrabungen, Funde und Befunde 2008, *Booner Jahrbücher*, 210–211(2010–2011), 521–543. <https://doi.org/10.11588/bjb.2010.0.43998>
- Kovács, P.** 2008, Militaria from *Annamatia*, in: *The Enemies of Rome*, Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference, Budapest, 2005, Kocsis L. (ed.), *Journal of Roman Military Equipment Studies*, Vol. 16, 273–278.
- Kukoč, S.** 2008, Erotski prikazi u protopovijesnom Jadranu, *Historia antiqua*, Vol. 16, 61–73.
- Laharnar, B.** 2015, The Roman army in the Notranjska region / Rimska vojska na Notranjskem, in: *Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, Istenič J., Laharnar B., Horvat J. (eds.), Katalogi in monografije 41, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 9–41.
- Lübke, C.** 2017, Einführung. Historische Voraussetzungen und Rahmenbedingungen, in: *Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa 1. 400 – 1000 Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*, Lübke Ch., Hardt M. (eds.), Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Leibniz, 54–80.
- Mano-Zisi, Đ.** 1957, *Nalaz iz Tekije*, Antika II, Narodni muzej Beograd, Beograd.
- Marić, A.** 2016a, Hispanske kohorte u logoru na Humcu, *Istraživanja: časopis Fakulteta humanističkih nauka*, Vol. 11, 11–30.
- Marić, A.** 2016b, Prva kohorta Belgâ i njeni pripadnici u ljubuškom kraju, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 45, 105–118.
- Marić, A.** 2017, Evidentirani augzilijari *cohors III Alpinorum equitata* na Humcu / Registered auxiliaries of *cohors III Alpinorum equitata* in Humac, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n.s. Vol. 54 (2012), 93–105.
- Marić, Z.** 1976, Novootkrivena obloga pojase ploče sa Gradine u Ošanićima kod Stoca, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. XXIX (1974), 35–40.
- Marić-Baković, M.** 2017, Arheološko-etnološka i povijesno-umjetnička studija o razvitku livanjskih dvodjelnih spona, *Cleuna*, Vol. II(2), 73–93.
- Migotti, B.** 2004, Kasnoantička nekropola na Štrbincima kod Đakova – iskopavanja u 2001., *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 14, 141–248.
- Migotti, B.** 2007, Kasnoantička nekropola na Štrbincima kod Đakova – iskopavanja u 2002. i 2003., *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 15, 125–209.
- Migotti, B., Leleković, T.** 2013, Iskopavanja kasnoantičkog groblja na Štrbincima kod Đakova u 2007. i 2008. godini, *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 17, 227–299.
- Mikl Curk, I.** 1997, Iz materialne kulture k vprašanjem verstva in premožnosti na slovenskem ozemlju ob koncu 4. st, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 179–189.
- Miletić, N.** 1956, Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. XI, 9–39.
- Miletić, N.** 1963, *Nakit u Bosni i Hercegovini. Od kasne antike do najnovijeg doba*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Miletić, Ž.** 2017, Rimski auksilijarni logor na Humcu kod Ljubuškog, in: Zbornik radova *Kulturno povijesna baština Općine Ljubuški*, Znanstveni simpozij, Humac 2014, Fabijanić T., Glavičić M., Rašić M. (eds.), Općina Ljubuški, Franjevački samostan sv. Ante na Humcu, Ljubuški, 25–47.
- Milošević, A.** 1990, Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjeg vijeka u Dalmaciji, *Diadora*, Vol. 12, 327–369.
- Митровић, Г.** 2010, *Каталог метала I / Catalogue of metal finds I*, Народни музеј Врање, Врање. [Mitrović, G. 2010, *Katalog metala I / Catalogue of metal finds I*, Narodni muzej Vranje, Vranje.]
- Mulh, T.** 2012, Pasma garnitura VTERE FELIX iz severne emonske nekropole, in: *Sripta in Honorem Bojan Djurić*, Migotti B., Mason Ph., Nadbath B., Mulh T. (eds.), Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana, 337–341.
- Nađ, I., Nađ, P.** 1964, *Katalog arheološke zbirke dr. Imre Frey-a*, Gradski muzej Sombor, Sombor.
- Najhold, B.** 2009, *Tavrnum Romanvm*, Trag, Zemun.
- Obmann, J.** 1997, *Die römischen Funde aus Bein von Nida-Heddernheim*, Schriften des Frankfurter Museums für Vor- und Frühgeschichte, Archäologisches Museum XIII, Schnell & Steiner, Bonn.
- Oldenstein, J. 1976, Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Ch., *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Vol. 57, 49–284.
- Ončevska Todorovska, M.** 2017, Late Antiquity Settlement in the Area of the Roman Theater at Scupi, in: *Roman Theatre – Scupi*, Jakimovski A. (ed.), Museum of City Skopje, Skopje, 245–321.
- Ota, S., Comşa, A.** 2015, On a Grave Discoverd in Pecica – Hăblău (Monastery of Ahtum) (Arad Country), *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 31, 143–165.
- Ožanić, I., Radman-Livaja, I., Rendić-Miočević, A.** 2003, *Na tragovima vremena. Iz arheološke zbirke Mateja Pavletića*, Zagreb.

- Palágy, S.** 1995, Ein neuer Pferdegeschirrfund aus Pannonien und Möglichkeiten seiner Rekonstruktion, in: *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes*, Nijmegen 1992, Mols S. T. A. M., Gerhartl-Witteveen A. M., Kars H., Koster A., Peters W. J. T., Willwms W. J. H. (eds.), *Nederlandse Archeologische Rapporten* 18, Provinciaal Museum G.M. KAM, Nijmegen, 400–408.
- Palágyi S. K.** 2003, *Római kori lószerszámés járomveretek a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből / Römerzeitliche Pferdegeschirr und Jochbeschläge des Museums „Laczkó Dezső“ von Veszprém*, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém.
- Patsch, C.** 1900, Rimska mjesta po Imotskom polju, *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. XII(2), 295–344.
- Patsch, C.** 1902, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatie, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. VIII, 61–130.
- Paul, M.** 2011, *Fibeln und Gürtelzubehör der späten römischen Kaiserzeit aus Augusta Vindelicum/Augsburg*, Münchner Beiträge zur provinzialrömischen archäologie 3, Reichert Verlag, Weisbaden.
- Pašalić, E.** 1959, Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Vol. XIV, 113–136.
- Paškvalin, V.** 2002, Helenistički sloj nekropole ilirsko-panonskog plemena Dezidijata na Kamenjači u Brezi kod Sarajeva, in: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana/Greek influence along the East Adriatic Coast*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Splitu 24. do 26. 09. 1998., Cambi N., Čače S., Kirigin B. (eds.), Split, 521–538.
- Petculescu, L.** 1991, VTERE FELIX and OPTIME CON(SERVA) mounts from Dacia, *Roman Frontier Studies* 1989, Maxfield V. A., Dobson M. J. (eds.), Exter, 392–296.
- Petculescu, L.** 1995, Military Equipment Graves in Roman Dacia, *Journal of Roman Military Equipment Studies*, Vol. 6, 105–145.
- Petculescu, L.** 1998, The Equipment Graves from Tomis, *Thrace-Dacia*, Vol. 19(1–2), 153–156.
- Петковић, С.** 2010, Ромулијана у време после царске палате, in: *Felix Romuliana – Гамзиград*, Поповић И. (ed.), Посебна издања 47, Археолошки институт, Београд, 167–199. [Petković, S. 2010, Romulijana u vreme posle carske palate, in: *Felix Romuliana – Gamzigrad*, Popović I. (ed.), Posebna izdanja 47, Arheološki institut, Beograd, 167–199.]
- Petković, S., Ružić, M., Jovanović, S., Vuksan, M., Zoffmann, Zs. K.** 2005, *Roman and Medieval necropolis in Ravna near Knjaževac*, Posebna izdanja 42, Arheološki institut, Beograd.
- Petrović, R.** 2011, *Populus Romanus – Antička zbirka Zavičajnog muzeja u Jagodini i nove akvizicije – poklon Tomice Stefanovića*, katalog izložbe, Zavičajni muzej, Jagodina.
- Petru, S.** 1972, *Emonske nekropole*, Ljubljana.
- Poláček, L.** 2017, Die Suche nach kultureller Identität. Architektur und Kunsthandwerk im Großmährischen Reich, in: *Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa 1. 400 – 1000 Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*, Lübke Ch., Hardt M. (eds.), Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Leibniz, 202–214.
- Pop, C.** (ed.), 1997, *Miles Romanvs in provincia Dacia. Catalogul expoziției naționale / Katalog der nationalen Ausstellung*, Muzeul National de istorie a Transilvaniei, Cluj–Napoca.
- Popović, I.** 2002, *Nakit sa Juhora. Ostava ili sakralni tezaurus*, Beograd.
- Popović, I.** 2009, Novi pogled na arheološke nalaze iz konsekrativnog spomenika 1 na Maguri, *Zbornik Narodnog muzeja*, Vol. XIX(1), 315–342.
- Поповић 42И.** 2011, Налази из економског објекта А (локалитет 31) у склопу палатијалног комплекса Сирмијума, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XX(1), 335–372. (Popović, I. 2011, Nalazi iz ekonomskog objekta A (lokalitet 31) u sklopu palatijalnog kompleksa Sirmijuma, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XX(1), 335–372).
- Pravidur, A.** 2017, Japodske zajednice na području Pounja u sjeverozapadnoj Bosni, in: *Japodi, zaboravljeni gorštaci / Iapodes – the Forgotten highlanders*, Zagreb, 99–125.
- Radman-Livaja, I.** 2004, *Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Katalozi i monografije 1, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- Radman-Livaja, I.** 2008, Roman belt-fittings from Burgenae, *Journal of Roman Military Equipment Studies*, Vol. 16, 295–308.
- Radojković, B.** 1969, *Nakit Kod Srba*, Beograd.
- Ratković, D.** 2009, Kalup od kamena iz Kučeva, *Zbornik Narodnog muzeja*, Vol. XIX/1, 255–269.
- Redžić, S.** 2007, *Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma*, Center for New Technology – Archaeological Institute, Beograd.
- Redžić, S.** 2013, *Rimske pojase garniture na tlu Srbije od I do IV veka*, Unpublished PhD Thesis, University of Belgrade, Belgrade.
- Riegl, A.** 1927, *Spät römische Kunst industrie*, Wien.
- Rushworth, A., Croom, A.** 2016, *Segedunum. Excavations by Charles Daniels in the Roman Fort at Wallsend (1975–1984)*. Volumes I and II, Oxbow Books, Oxford.
- Robinson, H. R.** 1975, *The Armour of Imperial Rome*, Scribner, New York
- Ruß-Popa, G., Grömer, K.** 2014, Textil, Leder und andere organische Reste aus den völkerwanderungszeitlichen Gräbern von Gobelsburg, Niederösterreich, *Archaeologia Austriaca*, Vol. 97–98, 165–185.
- Sagadin, M.** 1979, Antičke pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik*, Vol. XXX, 294–338.
- Sawicki, J.** 2018, Organization of production and trade of minor metal items at Nowy Targ (New Market) Square in medieval Wrocław in the light of the production waste, *Archeologicke rozhledy*, Vol. LXX, 110–134.
- Schönaner, S.** 2001, Odjeća, obuća i nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 93 (2000), 223–515.

- Schuster, J.** 2005, Die Beziehungen der Gebiete Ostbrandenburgs zur Wielbark und Przeworsk Kultur im späten 2. und beginnenden 3. Jh. n. Chr. Mit einer formenkundlichen Untersuchung der späten Rollenkappenfibeln A II, 41, *Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie*, Vol. 36–37 (2002–2003), 89–161.
- Schwarzhuber, M.** 2018, *Der Römische Kastellvicus von Pförring*, Materialhefte zur bayerischen Archäologie 109, Michael Lassleben Verlag, Kallmünz.
- Sergejevski, D.** 1924, *Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum* u Dalmaciji, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. 36, 113–124.
- Simpson, C. J.** 1976, Belt-Buckles and Strap-Ends of the Later Roman Empire: A Preliminary Survey of Several New Groups, *Britannia*, Vol. 7, 192–223.
- Slabe, M.** 1978, Kulturna sled iz obdobja preseljavanja ljudstev v Ljubljani, *Arheološki vestnik*, Vol. XXIX, 425–431.
- Sokol, V.** 1997, Northwestern Croatia in the Late Roman Period, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 219–230.
- Sommer, M.** 1984, *Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhundert im römischen Reich*, Bonner Hefte zur Vorgeschichte 22, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn.
- Soupault, V.** 2003, *Les éléments métalliques du costume masculin dans les provinces romaines de la mer Noire III e – V e s. Ap. J. – C.*, British Archaeological Reports International Series 1167, BAR Publishing, Oxford.
- Srejski, D.** 1997, *Arheološki leksikon*, Beograd.
- Stephenson, I. P. 1999, *Roman Infantry Equipment – The Later Empire*, Stroud.
- Stiebel, G. D.** 2014, Chapter 4. Military Equipment, in: D. Syon, *Gamla III. The Shmarya Gutmann Excavations 1976–1989. Finds and Studies. Part 1*, Israel Antiquities Authority reports 56, Israel Antiquities Authority, Jerusalem, 57–108.
- Šeparović, T., Uroda, N.** 2009, *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (izbor) / Ancient Roman Collection of the Museum of Croatian Archaeological Monuments (A Selection)*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- Шпехар, П.** 2007, Налази металних делова војног појаса са територије Виминацијума, in: *1700 година од проглашења Константина за императора 306–2006*, Зборник радова, Симпозиум Ниш 3–5. јун 2006., Ракоција М. (ed.), Ниш и Византија V, Град Ниш, 269–289. [Špehar, P. 2007, Nalazi metalnih delova vojnog pojasa sa teritorije Viminacijuma, in: *1700 godina od proglašenja Konstantina za imperatora 306–2006*, Zbornik radova, Simpozium Niš 3–5. jun 2006., Rakocija M. (ed.), Niš i Vizantija V, grad Niš, 269–289.]
- Tončinić, D.** 2011, *Spomenici VII. Legije na području rimske provincije Dalmacije*, Split.
- Tomić, M.** 1996, Bronzani pojasni jezičci u obliku stiliziranih amfora, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 12, 197–205.
- Truhelka, Č.** 1892, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. IV, 340–365.
- Truhelka, Č.** 1893, Zenica und Stolac – Beiträge zur römischen Archäologie Bosniens und der Herzegovina, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. I, 273–302.
- Truhelka, Č.** 1895, Aufdeckung einer römischen Ruine in Vitina, Herzegovina, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. III, 522–526.
- Topál, J.** 1993, *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia*, Budapest.
- Tušek, I.** 1997, Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovanjski blok B-2 v Rabelčji vasi – zahod na Ptuj, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 289–300.
- Ulbert, G.** 1969, *Das Frühromische Kastell Rheingönheim*, Berlin.
- Ulbert, G.** 1974, Straubing und Nydam, Zu römischen Langschwerten der späten Limeszeit, in: *Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, München, 201–218.
- Unz, C., Deschler-Erb, E.** 1997, *Katalog der Militaria aus Vindonissa. Militärische Funde Pferdegeschirr und Jocheile bis 1976*, Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa XIV, Gesellschaft Pro Vindonissa, Brugg.
- Vinski, Z.** 1967, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. LXIX, 5–87.
- Vujović, M.** 1998, *Naoružanje i oprema rimskog vojnika u Gornjoj Meziji i jugoistočnom delu Panonije*, Unpublished Ma Thesis, University of Belgrade, Belgrade.
- Vujović, M.** 2003, Kasnorimske felere na tlu Srbije, in: *Rad Dragoslava Srejskića na istraživanju antičke arheologije*, Kragujevac, 211–223.
- Walke, N.** 1965, *Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodurum*, Limesforschungen Band 3.
- Wamser, L.** 1980, Ausgrabungen und Funde in Unterfranken 1979, *Zeitschrift für Fränkische Landeskunde und Kulturpflege*, Vol. 32, 79–181.
- Wilkes, J. J.** 1969, *Dalmatia*, London.
- Zaninović, M.** 1996, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb.
- Žigić, V.** 2017, Rezultati prvih arheoloških istraživanja antičkog utvrđenja u Makljenovcu kod Doboja 1959. i 1960. godine, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 46, 125–168.